

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
СУЛЕЙМАН ДЕМИРЕЛЬ АТЫНДАҒЫ УНИВЕРСИТЕТ
ПЕДАГОГИКА ЖӘНЕ ГУМАНИТАРЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР ФАКУЛЬТЕТІ
ТІЛДІК БІЛІМ БЕРУ КАФЕДРАСЫ

ӘОЖ: 8, 1751; 81-13

ДИССЕРТАЦИЯЛЫҚ ЖҰМЫС

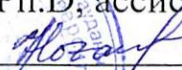
**Қазақ тілі сабағында оқу мақсаттарын бағытталған тапсырмаларды
кұрастырудың тиімді жолдары**

«7М01701 – Қазақ тілі және әдебиеті» білім беру бағдарламасы бойынша

Айтқазина Тоғжан Болатбекқызы

Қаскелең, 2022

СУЛЕЙМАН ДЕМИРЕЛЬ АТЫНДАҒЫ УНИВЕРСИТЕТ
ПЕДАГОГИКА ЖӘНЕ ГУМАНИТАРЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР ФАКУЛЬТЕТІ
ТІЛДІК БІЛІМ БЕРУ КАФЕДРАСЫ

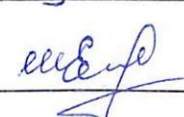
«Қорғауға жіберілді»
«Тілдік білім беру» кафедрасының меңгерушісі
Ph.D, ассистент профессор
 Ногайбаева А.
« 19 » 05 20 22 ж.

ДИССЕРТАЦИЯЛЫҚ ЖҰМЫС

«7М01701 – Қазақ тілі және әдебиеті» білім беру бағдарламасы бойынша

Орындаған: Айтқазина Айтқазина Тоғжан Болатбекқызы

Ғылыми жетекші: п.ғ.к., СДУ профессоры Ерхожина Ш.Л.

Қаскелең, 2022

Сулейман Демирель атындағы университет
«Педагогика және гуманитарлық ғылымдар» факультеті
«Тілдік білім беру» кафедрасы

Бекітемін

«Тілдік білім беру» кафедрасының меңгерушісі

Ph.D, ассистент профессор

Ногайбаева А.

«01» 06 2022 ж.

Диссертациялық жұмысты дайындау тапсырмасы

Магистрант: Айтқазина Тоғжан Болатбекқызы

Білім беру бағдарламасы: Қазақ тілі және әдебиеті

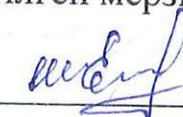
Тақырыбы: Қазақ тілі сабағында оқу мақсаттарына бағытталған тапсырмаларды құрастырудың тиімді жолдары

Ғылыми кеңестің бұйрығымен бекітілген № 093-05/946-1 «26» 01 2021 ж.
Диссертациялық жұмысты аяқтау мерзімі «01» 06 2022 ж.

Тапсырмалар мен диссертациялық жұмыстың қысқаша сипаттамасы: Диссертациялық зерттеу жұмысы кіріспеден, екі тараудан, қорытындыдан және пайдаланылған әдебиеттер тізімінен тұрады. Бұл диссертациялық зерттеуде қазақ тілі сабақтарында оқу мақсаттарына бағытталған тапсырмалардың түрлері, оқу мақсаттарына бағытталған тапсырмаларға қойылатын талаптар, тапсырмалардың үлгілері қарастырылып, құрастырылған тапсырмаларды сабақта тиімді қолданудың әдіс-тәсілдерін анықтайтын боламыз. Қазақ орта мектептеріндегі қазақ тілі сабақтарында оқу мақсаттарын толық қанағаттандыратын тапсырмалар құрастыру әдістерін ұсынып, бұл әдістеменің тиімділігін ғылыми-теориялық тұрғыда негіздейтін боламыз. Оқулықтардан тыс ұсынылған тапсырмалар оқу мақсаттарын толық қанағаттандырмайтындықтан, жаңартылған білім бағдарламасы негізінде оқу мақсаттарына негізделген, нақты, дидактикалық талаптар мен ұстанымдар бойынша тапсырма құрастыру әдістемесін жасау тақырыбы зерттеледі.

Ұсынылатын әдебиеттер: Құрманова Н. «Қазақ тілін дамыта оқыту технологиясы»: оқу құралы, Рахметова С. «Қазақ тілін оқыту методикасы»: оқу құралы, Ерхожина Ш. «Құрмалас сөйлемді шығармашылықпен оқыту».

Тапсырмалар бекітілген мерзім «24» 10 2024 ж.

Ғылыми жетекші: п.ғ.к., СДУ профессоры Ерхожина Ш.Л.

Магистрант: Айтқазина Айтқазина Тоғжан Болатбекқызы

Аңдатпа

Диссертация жұмысының тақырыбы: қазақ тілі сабағында оқу мақсаттарына бағытталған тапсырмалар құрастырудың тиімді жолдары

Жұмыстың құрылымы: зерттеу жұмысы кіріспеден, екі тараудан (тараушалардан), қорытынды және пайдаланылған әдебиеттер тізімінен тұрады.

Диссертациялық жұмыстың көлемі: 82 бет, 8 кесте бар, зерттеу барысында 37 әдебиет қаралды.

Кілт сөздер: оқу мақсаттары, тапсырма, жаттығу, ұстаным, талап, әдіс.

Диссертация жұмысының бірінші бөлімінде оқыту қазақ тілінде жүргізілетін негізгі орта мектеп деңгейінің 5-9 сыныптарына арналған «Қазақ тілі» пәнінен жаңартылған мазмұндағы үлгілік оқу бағдарламасы зерттеліп, талдау жасалды. Осы үлгілік оқу бағдарламасын басшылыққа ала отырып, барлық негізгі орта мектепте жүргізілетін қазақ тілі пәндері өтіледі. Бұл құжатта оқу мақсаттары бөлім бойынша әр сыныпқа, сөйлеу дағдыларына қарай жүйеленіп берілген. Тапсырмалар негізделіп құрастырылатын оқу мақсаттарына жан-жақты талдау жүргізілді. Оқу мақсаттарына негізделген тапсырма түрлері анықталып, тапсырмаларды құрастыруда ескерілуі тиіс ұстанымдар мен талаптар айқындалды. Атап айтсақ, Құрманова Н. «Қазақ тілін дамыта оқыту технологиясы», Рахметова С. «Қазақ тілін оқыту методикасы», Ерхожина Ш. «Құрмалас сөйлемді шығармашылықпен оқыту» монографиясы, Күзекова З. «Қазақ тілі. Грамматикалық жаттығулар жинағы» және тағы сол сияқты көптеген педагогикалық, методикалық еңбектер қарастырылды.

Диссертация жұмысының екінші бөлімінде оқу мақсаттарына бағытталған, анықталған талаптар мен ұстанымдар ескерілген тапсырма үлгілері құрастырылды. Құрастырылған тапсырмалар зерттеу тәжірибесінде барысында сынақтан өткізіліп, эксперимент нәтижесі талданып, аталған бөлімнің бірінші тараушасына енгізілді. Оқу мақсаттарына бағытталып құрастырылған тапсырмаларды орындату арқылы оқу бағдарламасының 4 бөлімі бойынша оқушыларда қалыптасатын білік-дағдылар сарапталды. Одан бөлек, қазақ тілі пәні бойынша оқу мақсаттарына бағытталған тапсырмаларды құрастырылғаннан кейін, тапсырмаларды оқу үдерісінде тиімді пайдаланудың әдіс-тәсілдері қарастырылды. Тапсырмаларды тиімді қолдану арқылы оқу мақсаттарын қанағаттандыру жолдары айқындалды.

Диссертация жұмысының қорытынды бөлімінде зерттелген тақырып бойынша жалпылама қорытынды жұмыстары жасалды. Зерттеу жұмысының ашқан жаңалығы мен маңыздылығы талқыланды. Зерттеу нысаны болып отырған оқу мақсаттарына бағытталған тапсырмаларды құрастыру әдістемесі сарапталып, талқыланды. Атап айтқанда:

- Оқу мақсаттарына негізделген, дидактикалық талаптар мен ұстанымдар бойынша тапсырма құрастыру әдістемесіне талдау жасалды.
- Құрастырылған тапсырмаларды тиімді қолдану жолдары айқындалды.

Аннотация

Тема диссертационной работы: эффективные способы составления заданий, направленных на цели обучения на уроках казахского языка

Структура работы: исследовательская работа состоит из введения, двух глав, заключения и списка использованной литературы.

Объем диссертационной работы: имеется 82 стр., содержит 8 таблицы, в процессе исследования рассмотрено 37 литературных материалов.

Ключевые слова: цели обучения, задача, упражнение, позиция, требование, метод.

В первой части диссертационной работы исследована и проанализирована типовая учебная программа обновленного содержания по предмету «казахский язык» для 5-9 классов уровня основной средней школы с казахским языком обучения. Руководствуясь настоящей типовой учебной программой, во всех основных средних школах проводятся предметы по казахскому языку. В данном документе цели обучения систематизированы по разделу в зависимости от класса, навыков речи. Проведен всесторонний анализ целей обучения, на которых обоснованно составляются задания. Определены виды заданий, основанные на учебных целях, определены принципы и требования, которые должны учитываться при составлении заданий. В частности, Курманова Н. «Технология развивающего обучения казахского языка», Рахметова С. «Методика обучения казахскому языку», Ерхожина Ш. «Творческое обучение сложных предложениям», Кузекова З. «Казахский язык. Сборник грамматических упражнений» и многие другие педагогические, методические труды.

Во второй части диссертационной работы составлены образцы заданий, ориентированных на цели обучения, с учетом выявленных требований и принципов. Составленные задания были апробированы в ходе исследовательской практики, проанализированы результаты эксперимента и включены в первую главу данного раздела. Проанализированы умения и навыки, формируемые у учащихся по 4 разделам учебной программы, с выполнением заданий, составленных с ориентацией на учебные цели. Кроме того, после составления заданий, направленных на цели обучения по казахскому языку, были рассмотрены методы и приемы эффективного использования заданий в учебном процессе. Определены пути удовлетворения целей обучения путем эффективного использования заданий.

В заключительной части диссертационной работы составлены обобщающие итоговые работы по изученной теме. Обсуждались новизна и значимость исследовательской работы. Проанализирована и обсуждена методика составления заданий, направленных на цели обучения, которые являются объектом исследования. В частности:

- Проведен анализ методики составления заданий по дидактическим требованиям и принципам, основанным на учебных целях.
- Определены пути эффективного применения разработанных заданий.

Annotation

The topic of the dissertation work: effective ways of compiling tasks aimed at teaching the Kazakh language lessons

The structure of the work: the research work consists of an introduction, two chapters, a conclusion and a list of references.

The volume of the dissertation work: there are 82 pages, contains 8 tables, 37 literary materials were considered during the research.

Keywords: learning objectives, task, exercise, position, requirement, method.

In the first part of the dissertation the standard curriculum of updated content on the subject "Kazakh language" for grades 5-9 of the basic secondary school level with the Kazakh language of instruction is investigated and analyzed. Guided by this standard curriculum, subjects in the Kazakh language are taught in all major secondary schools. In this document, the learning objectives are systematized according to the section depending on the class, speech skills. A comprehensive analysis of the learning objectives on which tasks are reasonably compiled has been carried out. The types of tasks based on educational goals are defined, the principles and requirements that should be taken into account when compiling tasks are defined. In particular, Kurmanova N. "Technology of developing teaching of the Kazakh language", Rakhmetova S. "Methods of teaching the Kazakh language", Yerkhoshina Sh. "Creative learning of complex sentences", Kuzekova Z. "Kazakh language. Collection of grammatical exercises" and many other pedagogical, methodical works.

In the second part of the dissertation work samples of tasks focused on learning goals are compiled, taking into account the identified requirements and principles. The compiled tasks were tested in the course of research practice, the results of the experiment were analyzed and included in the first chapter of this section. The skills and abilities formed by students in 4 sections of the curriculum, with the performance of tasks compiled with an orientation to educational goals, are analyzed. In addition, after drawing up tasks aimed at teaching the Kazakh language, methods and techniques of effective use of tasks in the educational process were considered. The ways of meeting the learning goals through the effective use of tasks are determined.

In the final part of the dissertation work the summarizing final works on the studied topic are compiled. The novelty and significance of the research work were discussed. The methodology of drawing up tasks aimed at learning goals, which are the object of research, is analyzed and discussed. In particular:

- The analysis of the methodology of drawing up assignments according to didactic requirements and principles based on educational goals.
- The ways of effective application of the developed tasks are determined.

МАЗМҰНЫ

Кіріспе.....	7
1 ОҚУ МАҚСАТТАРЫНА НЕГІЗДЕЛГЕН ТАПСЫРМАЛАРДЫҢ ДИДАКТИКАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ	
1.1 Қазақ тілі сабақтарында игерілетін оқу мақсаттары.....	9
1.2 Оқу мақсаттарына сәйкес қолданылатын тапсырмалардың түрлері.....	18
1.3 Қазақ тілі сабақтары бойынша тапсырма құрастырудың ұстанымдары мен талаптары.....	37
2 ОҚУ МАҚСАТТАРЫНА БАҒЫТТАЛҒАН ТАПСЫРМАЛАРДЫ ҚОЛДАНУ ӘДІСТЕМЕСІ	
2.1 Оқу тапсырмалары арқылы оқушылардың қалыптастыратын білік- дағдылары.....	47
2.2 Оқу мақсаттарына құрастырылған тапсырмалар үлгілері.....	55
2.3 Қазақ тілі пәні бойынша оқу мақсаттарына бағытталған тапсырмаларды тиімді қолдану жолдары.....	67
ҚОРЫТЫНДЫ.....	77
ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ.....	79

КІРІСПЕ

Жұмыстың жалпы сипаттамасы. Оқу мақсаттары оқу үдерісінің негізгі компоненті. Оқу мақсаттары арқылы мұғалімнің болашақ қадамдары айқындалады, сабақ жоспарланады, оқу мақсаттары негізінде оқушылар бағаланады. Оқу мақсаттарына бағыттталып тапсырмалар құрастырылады. Оқу мақсаттарын толық қанағаттандыратын оқулықтан тыс тапсырмалар мен жаттығулардың жинақтары, оқу мақсаттарына бағытталған тапсырмаларды тиімді құрастыру турасындағы әдістемелік еңбектер, зерттеу жұмыстары аз. Сондықтан қазақ тілі пәні мұғалімдері үшін оқу мақсаттарына бағытталған тапсырмалар құрастыру мен оны тиімді ұйымдастыру жайлы зерттеп, өз тұжырымдарымыз бен ой-пікірлерімізді жинақтауды жөн көрдік.

Сабақта оқушылардың барлығының оқу мақсаттарына түрлі тапсырмаларды орындау арқылы жетуіне әсер ету басты міндеттердің бірі. Тапсырмалар оқушылардың алған білімдерін бекітуіне, өз бетімен жұмыс жасай отырып өз бойында білік-дағдылардың қалыптасуына, шығармашылық ойлауының дамуына әсер етеді. Аталған мақсаттарға қол жеткізу үшін қазақ тілін оқытуда кездесетін жаттығулар мен тапсырмалардың көптеген түрлері талданып, қазіргі білім беру жүйесіне сай, оқу мақсаттарын қанағаттандыратын тапсырмалардың түрлері іріктелініп алынады. Іріктелген тапсырма түрлеріне талдау жасалынып, әрқайсысының ерекшеліктері теориялық және практикалық жағынан талданады. Тапсырмалар тек жеке ерекшеліктеріне қарай ғана емес, ойлау деңгейлеріне қарай бөлінісі де сипатталып өтіледі.

Тапсырмаларды құрастыруда сүйенетін талаптар мен ұстанымдар зерттеліп, жүйеленеді. Тапсырмалардың біз ұсынған түрлері мен сол тапсырмаларды орындау арқылы оқушылардың игеретін білік пен дағдыларын қарастырып өту көзделеді. Оқу мақсаттарына бағытталған тапсырмаларды оқу үдерісінде тиімді қолдану жолдары қарастырылады.

Зерттеу тақырыбының өзектілігі. Бүгінгі күні жалпы орта білім беру мекемелерінде оқу мақсаттары бөлім бойынша әр сыныпқа, сөйлеу дағдыларына қарай жүйеленіп берілген. Алайда оқулықтарда ұсынылған тапсырмалар көп жағдайда оқу мақсаттарын толық қанағаттандырмайды. Сондықтан қазақ тілі мұғалімдері үшін оқу мақсаттарына бағытталған тапсырмалар құрудың тиімді жолдарын меңгеру өзекті мәселе болып отыр. Жаңартылған білім бағдарламасы негізінде оқу мақсаттарына негізделген, нақты, дидактикалық талаптар мен ұстанымдар бойынша тапсырма құрастыру әдістемесін жасау – еліміздегі білім сапасын, білім алушылардың сауаттылық деңгейін көтеру үшін аса маңызды.

Зерттеудің мақсаты мен міндеттері. Бұл зерттеу жұмысының басты мақсаты – қазіргі білім беретін орта мектептердегі қазақ тілі сабақтарында оқу мақсаттарын толық қанағаттандыратын тапсырмалар құрастыру әдістерін ұсыну және бұл әдістеменің тиімділігін дәлелдеу.

Зерттеу нысаны. Оқу мақсаттарына бағытталған тапсырмаларды құрастыру әдістемесі.

Зерттеудің теориялық және практикалық маңызы. Негізгі орта білім беру деңгейінің 5-9-сыныптарына арналған "Қазақ тілі" пәнінен жаңартылған мазмұндағы үлгілік оқу бағдарламасының негізінде (жаңартылған білім беру мазмұны) оқушылардың білім, білік-дағдыларын дамыту – негізгі мақсат. Осыған сәйкес зерттеу жұмысымыздың тақырыбын «Қазақ тілі сабағында оқу мақсаттарына бағытталған тапсырмаларды құрастырудың тиімді жолдары» деп алып, 5-сынып оқушыларының оқу тапсырмаларын түрлендіру мақсаты түрлендіру мақсаты көзделді. Педагог ғалымдардың ғылыми еңбектерін, негізгі орта білім беру деңгейінің 5-9-сыныптарына арналған "Қазақ тілі" пәнінен жаңартылған мазмұндағы үлгілік оқу бағдарламасын, Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған Мемлекеттік бағдарламасын негізге ала отырып, тапсырмалар құрастыру мен әдістемесін жасау зерттелді.

Зерттеудің әдіс-тәсілдері. Зерттеу жұмысында аталған міндеттерді шешу және зерттеу болжамын тексеру үшін төмендегідей әдістер қолданылады:

- Теориялық әдістер: сипаттама жасау, сараптама жасау, статистикалық, салыстыр;
- Эмпирикалық әдістер: тікелей және қосалқы қысқа мерзімді бақылау, фокус-топ, сауалнама және эксперимент мәліметтерін статистикалық өңдеу қолданылады.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы. Қазіргі кезде мектеп бағдарламасы бойынша оқу мақсаттарына сәйкес тапсырмаларды құрастыру мәселесі өзекті. Бірін-бірі қайталайтын, орындауда өте жеңіл келетін, қызықсыз, оқушының жас ерекшелігіне сәйкес келе бермейтін оқулықтан тыс тапсырмалар көп болғанымен олардың сапалық деңгейінің жеткіліксіздігін айтуға болады. Осы мәселенің түйінін шешу мақсатында зерттейтін жұмысымыздың нәтижесінде: қазақ тілі сабақтарында игерілетін оқу мақсаттары жіктелді;

- қазақ тілі сабақтарында оқу мақсаттарына бағытталған тапсырмалар құрастырудың теориялық негіздері айқындалды;
- қазақ тілі пәніне арналған тапсырмалар құрастырудың талаптары айқындалды;
- 5-сынып қазақ тілінің оқу мақсаттарына сәйкес қолданылатын тапсырмаларды құрастырылып, әдістемесі ұсынылды.

Зерттеу жұмысы бойынша жарияланым. Жұмыстың жекелеген тұжырымдары мен нәтижелері Сулейман Демирель атындағы университетің ұйымдастыруымен өткен жас ғалымдар арасындағы «2021 International Young Scholars Conference» атты ғылыми онлайн конференциясында «Қазақ тілін оқытуда Блум таксономиясын қолданудың тиімділігі» тақырыбында мақала (Қаскелең, 2021), «Рухани жаңғыру» ақпараттық-сараптамалық орталығы «Qazaq bilimi» республикалық ғылыми-әдістемелік педагогикалық журналының 2022 жылғы сәуір айының №4 (55) санында «Қазақ тілі сабақтарында оқу мақсаттарына сәйкес тест тапсырмалары» тақырыбында мақала жарияланды.

Зерттеу жұмысының құрылымы. Диссертация жұмысы кіріспеден, екі тараудан, қорытындыдан, пайдаланған әдебиеттер тізімінен тұрады.

1 ОҚУ МАҚСАТТАРЫНА НЕГІЗДЕЛГЕН ТАПСЫРМАЛАРДЫҢ ДИДАКТИКАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

1.1 Қазақ тілі сабақтарында игерілетін оқу мақсаттары

Қазіргі Орта білім берудің (бастауыш, негізгі орта және жалпы орта білім беру) стандарттарына көп өзгерістер енгізілді. Білім беру стандарты өзгерістерге ұшырағандықтан қолданыстағы орта білім беру бағдарламаларына талдау жасалып, қайтадан, жаңадан қарастырылды. Себебі, бұрынғы оқу бағдарламасы жоғары оқу көрсеткіштерін қамтамасыз ете алмады, барлық оқушылардың деңгейін функционалды және математикалық сауаттылықтың минималды деңгейіне жеткізуге шамасы жетпеді, ойлаудың жоғары деңгейлі дағдыларын дамыта алмады. Жаңартылған білім беру бағдарламасында бұрынғы бағдарламаны әзірлеуде жіберілген олқылықтар ескеріліп, ескі бағдарламаны қолдану барысында анықталған қателіктер жойылды. Практикадан гөрі теорияға баса назар берушілік, тек мұғалімнің білім көзі болуы, оқушылардың тек ең төменгі білу мен түсіну ойлау деңгейінде қалып қоюы, академиялық пәндердің артық санының болуы сынды мәселелердің шешімі табылды. Жаңа негізгі орта және жалпы орта білім беру оқу бағдарламасының құрылымы үш тараудан тұрады: 1-тарауда жалпы ережелер, 2-тарауда пәннің мазмұнын ұйымдастыру мәселелері, 3-тарауда оқу мақсаттарының жүйесі қарастырылған. Соңында қосымша оқу бағдарламасын жүзеге асыру бойынша ұзақ мерзімді жоспар берілген. Оқу бағдарламасы «шиыршық» қағидаты/спиральдік принципі негізінде әзірленген. Білім беру мазмұнын жаңарту міндеттерін жүзеге асыру аясында негізгі нормативті құжаттардың да мазмұнына да өзгерістер енгізілді: оқу бағдарламаларының мазмұнында бөлімдер, бөлімшелер және ортақ тақырыптар мен оқу мақсаттарын ұсынатын ұзақ мерзімді жоспарлар қарастырылған және әрбір оқу мақсатының негізінде әр мұғалім оқушының білім деңгейін өлшеу үшін бағалау критерийлерін құрастырады.

Оқу бағдарламасы әр пәннің мақсатын, құндылықтарын белгілейді, мұғалімнің ұстанымдарын бағыттайтын педагогикалық тәсілдерді қысқаша сипаттайды. Бұл құжат әр пәннің құрылымы мен мазмұны туралы ақпаратты қамтиды. Оқу бағдарламасының мазмұны бөлім, бөлімше, ортақ тақырыптар бойынша берілген.

Жаңартылған білім беру мазмұны арқылы ХХІ ғасырдың лайықты ұрпақтарын тәрбиелеу мақсатын жүзеге асыра аламыз. Лайықты ұрпақ деген тіркесті қалай түсіндіре аламыз? ХХІ ғасырда табысты болу үшін адамға келесі қабілеттер мен дағдылар қажет: коммуникативтік қабілеттер, шығармашылық пен білуге деген құмарлық, ақпаратпен жұмыс жасау дағдылары, әлеуметтік жауапкершілік, сын тұрғысынан және жүйелі ойлау, өзіндік дамуға бағыттылық, мәселені қойып, оны шешу дағдылары. Осы дағдыларды қалыптастыру үшін түзілген оқу бағдарламасын жүзеге асыру қажет. Оқу бағдарламасына сәйкес оқыту міндеттерін орындауға оқу мақсаттары көмекке келеді. Ең алдымен оқу

мақсаты дегеніміз не деген сұраққа жауап беріп өтейік. Оқу мақсаттары – оқу бағдарламасына сәйкес пән бойынша оқу курсы аралығында білу, түсіну және дағды жетістіктеріне қатысты күтілетін нәтижелерді қалыптастыратын тұжырым. [1, б. 261] Жаңартылған оқу бағдарламасында оқу мақсаттары да «шиыршық» қағидаты мен таксономияға сәйкес жүйеленіп берілген. «Спиральдік білім берудің» басты идеясы – оқу мақсаттары белгілі бір оқу кезеңінен кейін (оқу жылы барысында немесе келесі сыныптарда) білім мен дағдының көлемі көбірек, тереңірек, күрделірек деңгейде қайта қарастырылады. [2, б. 32] Тақырыптар сыныптар үшін ортақ болады және әр сынып сайын қайталанып отыру арқылы тақырып әр кезеңде жаңа қырынан ашылып отырады. Оқушылар бұл тақырыпты жан-жақты қамтып, меңгеруге мүмкіндік алады. Бір жағынан өзіне бұрыннан таныс білімді оқушы тез қабылдайды. Ол үшін түсінікті әрі оңай болады. Спиральді (шиыршықты) білім берудің негізгі ерекшелігі: әр сынып сайын материалдар қайталанып отырады және оның күрделілігі арта түседі. Келесі сыныптарға көшкен сайын оқушылар алдыңғы білімдерін жаңа білімдерімен байланыстырып отырады, яғни бұрын алған ақпараты ретінде қарастырылады. Бұл тек бір ақпаратты қайталай беру емес, жыл сайын осы тақырып аясында оқушының білімі біртіндеп жаңа ақпараттармен, материалдармен толықтырылып отырады. Шиыршықты білім беру бағдарламасы аясында оқушылар жеңілден күрделі білімге қарай логикалық тұрғыдан қисынды тәсілмен ауысуға мүмкіндік береді. Қойылған оқу мақсаттарына жету жолында оқушылар өздерінің бұған дейін игерген білім мен білік дағдыларын пайдаланып отырады.

«Шиыршық» қағидатының бір көрінісін беріп өтейік. Мысалы, бастауыштан кейінгі негізгі орта мектептің 5-сыныбының ең алғашқы тыңдалым және айтылым (қазақ тілді мектептер үшін екі дағды біріктіріле қарастырылады) дағдысының бірінші мақсаты: «тірек сөздер мен ұсынылған иллюстрациялар арқылы тақырыпты болжау» болса, 6-сынып үшін: «мәтіннің атауын талқылау және алғашқы бөлігін тыңдау арқылы көтерілетін мәселені болжау» [3, б. 6], 7-сынып үшін: «мәтін үзінділерін тыңдай отырып, оқиғаның дамуы мен аяқталуын болжау» [3, б. 6], 8-сынып үшін: «мәтіннен алынған дәйексөздерге, үзінділерге сүйене отырып, көтерілетін мәселені болжау» [3, б. 6], 9-сынып үшін: «мәтін мазмұны бойынша дайындалған сұрақтарға болжаммен жауап беру, түпнұсқамен салыстыру» [3, б. 6] деп беріледі. Осы мақсаттарды талдап көретін болсақ, кіші 5-сыныпта оқушылар тек тірек сөздер немесе тыңдалым тақырыбына сәйкес берілген көмекші көркемдік иллюстрациялар, суреттер, фотосуреттер арқылы тақырыпты болжауы керек. 6-сыныпта оқушылар тек тақырыпты суреттер арқылы ғана болжаумен шектелмей, мәтіннің атауын талқылайды (ауызша формада, сұрақ-жауап форматында, топпен не жеке жүргізілуі мүмкін), алғашқы бөлігін тыңдаған соң мәтінде көтерілетін мәселені болжайды. Демек, білім алушы үзінді тыңдау арқылы өз қиялымен мәтінді ары қарай дамытады, шығармашылық қабілетін дамытады. 7-сыныпта қиялы мен ойын дамытып қана қоймай, оқиғаның дамуы мен аяқталауын болжау арқылы талдау жұмысын жасайды. 8-сыныпта мәтіннен алынған дәйексөз, үзінділерді

жинақтай келе көтерілетін мәселені болжайды. 9-сыныпта мәтін бойынша дайындалған сұрақтарға жауап беріп, пікір білдіру арқылы көтерілетін мәселені болжайды, мәтінді тыңдаған соң түпнұсқамен салыстырады. Байқап отырғанымыздай сыныптан сыныпқа көшкен сайын оқу мақсаттары біртіндеп күрделене түседі. Бұл оның «шиыршық» қағидатымен құрастырылғанының бір белгісі. Спиральді (шиыршықты) оқу бағдарламасы бойынша оқу мақсаттарын ұйымдастырудың басымдықтары:

- оқушылар қойылған оқу мақсаттарына алдыңғы игерген білімдері мен білік-дағдылары арқылы жетуге ынталандыру;
- әрбір жаңа білім бұған дейін берілген үнемі байланысты болады;
- әр тақырып, әр бөлім немесе әр сынып сайын пәннің күрделене береді;
- қарапайым идеялардан күрделі идеяларға біртіндеп, оқушылар үшін ауыртпалық түспейтіндей етіп ауысуға жол ашады. [4, б. 47]

Оқу мақсаттарының берілуінің екінші тиімді тұсы таксономияға негізделуінде. 5-сыныпта көріп отырған суреті арқылы болжаса, келесі сыныптарда талдау, жинақтау, бағалау сияқты ойлау әрекеттерінің деңгейі арқылы көтерілетін мәселені болжау мақсаты тұр. Блум таксономиясы бойынша оқу мақсаттары иерархиялы түрде берілген.

Ұзақ мерзімді жоспар белгілі бір бөлімнің/бөлімшенің/тақырыптың аясына қажетті оқу мақсатын қамтиды. Әр пән бойынша берілетін оқу бағдарламаларына қосымша орта мерзімді жоспар беріледі. Бұл орта жоспар қатаң қағида емес, ұсыныс түрінде беріледі. Мұғалімдер орта мерзімді жоспарды сабақтарды жоспарлау және өткізу үшін, қосымша ресурстар көзі ретінде де қолдана алады. Мысалы, оқыту ресурстары ретінде орта мерзімді жоспарда қосымша мәтіндер, жаттығулар, аудиоматериалдар мен бейнематериалдар қамтылған.

«Қазақ тілі» пәні бойынша берілген оқу мақсаттары мұғалім мен оқушы арасында екі жақты диалог құрастыра білуге негізделген. Оқу мақсаттары арқылы мұғалімнің болашақ қадамдары айқындалады. Жоспарланған сабақтағы оқушылардың болашақ қадамдары болжанып, мұғалім мен оқушылар оларды өзара талқылап, ой бөлісетін болады. Сонымен оқу мақсаттары мұғалім мен оқушының қадамдарын жоспарлау мен бағалауға мүмкіндік беріп, жүйелілік пен сабақтастықты қамтитын төрт бөлімнен тұрады:

1. тыңдалым және айтылым;
2. оқылым;
3. жазылым;
4. әдеби тіл нормаларын сақтау.

Бағдарламада «оқу мақсаттары» төрт саннан тұратын кодтық белгімен белгіленді. Кодтық белгідегі бірінші сан сыныпты, екінші сан бөлімді, үшінші сан бөлімше ретін, төртінші сан бөлімшедегі оқу мақсатының реттік нөмірін көрсетеді. Мысалы, 5.2.1.4. кодында «5» - сынып, «2.1» - екінші бөлімнің бірінші бөлімшесі, «4» - оқу мақсатының реттік саны. Оқу мақсаттарының жүйесі бөлім бойынша әр сыныпқа берілген. [3, б. 6]

Оқу мақсаттары жоғарыда көрсетілген төрт дағды бойынша жүйеленіп берілген деп атап өттік. Осы аталған 4 дағдының өзі иерархиялық сипатта берілген. Тыңдалымды рецептивті, яғни қабылдаушы дағды қатарына жатады. Ал айтылым болса, продуктивті дағдыға жатады. Айтылымда тыңдалымдағыдай тек қабылдаудан гөрі тілді қолдану процесі жүзеге асады. Оқушы айтылым жұмыстары барысында қарым-қатынасқа түседі. Ойын жеткізу үшін тілдік бірліктерді дұрыс тандап қолдану, сөйлеудің функцияларын дұрыс анықтау, қолдана білу әрекеттерін орындайды. Жазылым да продуктивті дағдылардың қатарына жатады. Продуктивті дағдылардың да ішіндегі ең күрделілерінің бірі. Сондықтан да оқу мақсаттары да әр дағдыға сәйкес ретімен беріліп отыр. Реттеліп берілген оқу мақсаттарының өзінің артықшылықтары бар. Иерархиялық жіктелген, ретке келтірілген мақсаттар мұғалім үшін бірнеше артықшылықтар береді. Біріншіден, мұғалім әрекетінде жүйелілік болады. Мұғалім болашақ сабақтағы іс-әрекетінің ретін анықтауда нақтылық болады. Сабақты жоспарлауда үнемі негізгі ойдан алшақтамайды. Екіншіден, мұғалім мен оқушының арақатынасы шынайы, ашық болады. Үшіншіден, нақты оқу мақсаттары мұғалімге олардың екі жақты бірлескен іс-әрекетін ұйымдастыруға мүмкіндік береді. 4 дағды бойынша жіктелген оқу мақсаттары өз ішінде жіктелген бөлімшелерден тұрады.

"Тыңдалым және айтылым" бөлімі келесі бөлімшелерден тұрады:

1. болжау;
2. әртүрлі жанрдағы мәтіндерді талдау;
3. мәтіннен ақпаратты анықтау;
4. негізгі ойды анықтау;
5. тыңдалым материалы бойынша жауап беру және бағалау;
6. сөйлеу мәдениетін дамыту. [3, б. 2]

"Оқылым" бөлімі келесі бөлімшелерден тұрады:

1. ақпаратты түсіну;
2. мәтіннің стильдік ерекшелігін тану;
3. мәтіннің жанрлық ерекшелігін ажырату;
4. мәтін бойынша сұрақтар құрастыра білу;
5. мәтіндерге салыстырмалы анализ жасау;
6. оқылым стратегияларын қолдану;
7. әртүрлі ресурс көздерінен қажетті ақпарат алу. [3, б. 2]

"Жазылым" бөлімі келесі бөлімшелерден тұрады:

1. жоспар құру;
2. әртүрлі жанрда мәтіндер құрастыру;
3. жазба жұмыстарын әртүрлі формада ұсыну;
4. эссе жазу;
5. оқылым және тыңдалым материалдары негізінде жинақы мәтін жазу;
6. мәтіндерді түзету және редакциялау. [3, б. 2]

Әдеби тіл нормаларын сақтау бөлімі" келесі бөлімшелерден тұрады:

1. орфографиялық норма;
2. орфоэпиялық норма;

3. лексикалық норма;
4. грамматикалық норма;
5. пунктуациялық норма. [3, б. 2]

Берілген әр бөлімше бойынша реттеліп оқу мақсаттары берілген. 5-сынып үшін оқу мақсаттарын кестеге салып көрсетейік:

1-кесте. Негізгі орта білім беру деңгейінің 5-9-сыныптарына арналған "Қазақ тілі" пәнінен жаңартылған мазмұндағы үлгілік оқу бағдарламасы негізінде 5-сыныпта игерілетін оқу мақсаттарының кестесі [3]

Тыңдалым және айтылым			Оқылым		Жазылым		Әдеби тіл нормалары	
№	Бөлім ше атауы	Оқу мақсаты	Бөлім ше атауы	Оқу мақсаты	Бөлім ше атауы	Оқу мақсаты	Бөлімше атауы	Оқу мақсаты
1	Болжау	5.1.1.1 тірек сөздер мен ұсынылған иллюстрациялар арқылы тақырыпты болжау	Ақпаратты түсіну	5.2.1.1 мәтіндегі негізгі және қосымша ақпаратты түсіну, анықтау	Жоспар құру	5.3.1.1 берілген мәтінге сәйкес кіріспе, негізгі және қорытынды бөлімдерді қамтитын қарапайым жоспар құру	Орфографиялық норма	5.4.1.1 қазақ тілінің дыбыстар жүйесін, үндестік заңын, емлелік ерекшеліктерін ескере отырып, орфографиялық нормаға сай жазу
2	Әртүрлі жанрдағы мәтіндерді талдау	5.1.2.1 әлеуметтік-тұрмыстық, әлеуметтік-мәдени,	Мәтіннің стилдік ерекшелігін тану	5.2.2.1 лексиканың ауызекі сөйлеу және жазба стильдік	Әртүрлі жанрда мәтіндер құрастыру	5.3.2.1 жанрлық ерекшеліктеріне сай рәсімделуі мен	Орфоэпиялық норма	5.4.2.1 сөз ішіндегі және сөз аралығындағы ілгерінді

		тақырып тарға байланысты диалог, монолог тердегі (ән мәтіні, хабарлама, жарнама, хабарландыру) көтерілген мәселені түсіндіру		айырмашылықтарын мәтіндер арқылы тану		құрылымын сақтап, хат, жарнама, хабарландыру құрастырып жазу		і, кейінді және тоғыспалы ықпал заңдылықтарына сәйкес айта білу
3	Мәтіннен ақпаратты анықтау	5.1.3.1 тыңдалған мәтіннің мазмұнын түсіну, негізгі және қосымша ақпаратты анықтау	Мәтіннің жанрлық ерекшелігін ажырату	5.2.3.1 хат, хабарлама, жарнама, нұсқаулық, хабарландырудың құрылым мен ресімделуі арқылы жанрлық ерекшеліктерін ажырату	Жазба жұмыстарын әртүрлі формада ұсыну	5.3.3.1 сюжетті суреттердің (фотосуреттер) желісі бойынша әңгіме құрастыру	Лексикалық норма	5.4.3.1 тура және ауыспалы мағыналы сөздерді, көп мағыналы сөздер, омоним, антоним, синонимдерді көркемдік ерекшеліктеріне сай қолдану

4	Негізгі ойды анықтау	5.1.4.1 тірек сөздер мен жетекші сұрақтар арқылы негізгі ойды анықтау	Мәтіндерге салыстырмалы анализ жасау	5.2.4.1 ауызекі стильдегі мәтіндердің мазмұнын, тақырыбын және тілдік құралдарын салыстыру	Эссе жазу	5.3.4.1 эссенің кіріспе, негізгі, қорытынды бөлімдерін сақтай отырып, өзіне таныс адамды, белгілі бір мекен мен оқиғаны сипаттап не суреттеп жазу	Грамматикалық норма	5.4.4.1 жұрнақ арқылы жасалған туынды сөздерді және күрделі сөздерді ауызша және жазбаша тілдесім барысында қолдану ; 5.4.4.2 зат есімдердің мағыналық түрлерінің мәнмәтінің аясында жалғаулар арқылы түрлендіріп қолдану ; 5.4.4.3 сын есімдердің, шырай түрлері
---	----------------------	---	--------------------------------------	--	-----------	---	---------------------	---

								нің көркем дік ерекшелігін тану, сын есімді зат есім орнына қолдана білу; 5.4.4.4 сан есімнің мағыналық түрлерін ажырата білу, сан есімді зат есім орнына қолдана білу; 5.4.4.5 төл сөз, төлеу сөз, автор сөзінің жасалу жолдарын, қызметін білу, төл сөзді төлеу сөзге айналдыру
--	--	--	--	--	--	--	--	--

5	Тыңдалым материалы бойынша жауап беру және бағалау	5.1.5.1 тыңдалған мәтін мазмұны негізінде сұрақтарға жауап беру, көтерілген мәселе бойынша өз ойын білдіру	Мәтін бойынша сұрақтар құрастыра білу	5.2.5.1 мәтін мазмұнын түсінуге, нақты ақпараттарды анықтауға бағытталған сұрақтар құрастыру	Оқылым және тыңдалым материалдары негізінде жинақы мәтін (компрессия) жазу	5.3.5.1 оқылым және тыңдалым материалдары бойынша негізгі ақпараттарды сақтай отырып, жинақы мәтін жазу	Пунктуациялық норма	5.4.5.1 төл сөз, төлеу сөз, автор сөзінің тыныс белгілерін дұрыс қолдану
6	Сөйлеу мәдениетін дамыту	5.1.6.1 коммуникативтік жағдаятқа сай эмоционалды сөздерді, дауыс ырғақтары арқылы қыстырма, қаратпа, одағай сөздерді еркін қолданып, диалогке даярлықсыз қатысу, өз	Оқылым стратегияларын қолдану	5.2.6.1 оқылым стратегияларын қолдану: жалпы мазмұнын түсіну үшін оқу, нақты ақпаратты табу үшін оқу	Мәтіндерді түзету және редакциялау	5.3.6.1 мәтіндегі орфографиялық қателерді сөздікте рге сүйене отырып, түзету және редакциялау		

		пікірін білдіру						
7			Әртүрлі ресурстар көздеріне қажетті ақпарат алу	5.2.7.1 энциклопедиялар, балаларға арналған газет-журналдардан қажетті ақпаратты ала білу				

Осы берілген оқу мақсаттарының оқу процессінде алатын орны ерекше. Бүкіл оқу процессінің негізі оқу мақсаттарында. Мұғалім сабақты ұйымдастырғанда оқу бағдарламасында көрсетілген мақсаттарды басшылыққа алады. Оқу мақсаттарына сүйеніп тапсырмалар құрастырады. Тапсырмаларды тексеру, қадағалау, бағалау үдерістері де оқу мақсаттарынан келіп шығады. Тапсырмаларды, жаттығулардың дескрипторлары мен оларды бағалау критерийлері де оқу мақсаттарының мазмұнынан алынып жасалады. Оқу мақсаттарын үнемі назарда ұстау арқылы, оқу мақсаттарына сәйкес тапсырмалар құрастыру арқылы оқушыларды да әділ бағалай аламыз. Мақсат қою – оқу процесінде үнемі жүзеге асатын үздіксіз процесс. Әр сабақта қойылатын мақсат үнемі қайта қаралып, талданып, керек жағдайда өзгертіліп отыру қажет. Үнемі ізденісте болу мұғалім үшін ең қажетті қасиеттердің бірі. Бір сыныпқа арналып ұйымдастырылған сабақ жоспары мен онда таңдалынып алынған оқу мақсаттары, оқу мақсаттарына бағытталған тапсырмалар екінші сынып үшін жарамсыз болуы мүмкін.

1.2 Оқу мақсаттарына сәйкес қолданылатын тапсырмалардың түрлері

5-сыныптан бастап оқушылар қазақ тілінің жүйелі курсын оқып, үйрене бастайды. Енді оқушы тілдің ерекше қызметіне деп қойып, бастауыш сыныптарда меңгерген жазудың заңдылықтары мен тілдің заңдылықтарын теориялық тұрғыдан қарауды үйренеді. «Дыбыс және оның мағынасы», «Сөз және оның мағынасы», «Сөз тіркесі және оның мағынасы», «Сөйлем, сөйлем түрлері, оның мағыналары» деген тақырыптар енгізіледі. Бастауыш мектепті

аяқтаған оқушылар үшін аталған грамматикалық тақырыптарды дұрыс меңгерту аса маңызды. Себебі, негізгі орта мектеп оқушыларының тілді пайдалануда өмірдің барлық салаларында қажеттіліктері артып, сұраныстары жоғарылады. Қазақ тілі сабақтарында оқушыға тіл бірліктерінің семантикалық тұрғыдан таныту негізгі міндеттердің бірі. 5-сыныпта фонетиканы оқытудағы басты мақсат – фонеманың сөзбен морфемнің мағынасын ажырататын қызметін таныту. Фонема туралы ұғым қалыптасқан оқушылар жазудың фонетикалық, морфологиялық принциптері туралы түсінік қалыптастыруға дайын болады. Жазба жұмыстар мен синтаксистік талдауларды дәстүрлі әдістемеден басқаша етіп түрлендіру және мол ету арқылы оқушыларға жаңа, бұрынғы оқытуда айтылмайтын, тіл жүйесіндегі барлық дерлік бірліктердің, фонемадан бастап, морфема, сөз, сөз тіркесіне дейінгі тіл бірліктерінің, түпкі қызметі – сөйлем құрылымына қатысу екендігі туралы ұғым қалыптасады. Сөйтіп «Тіл – жүйелердің жүйесі» екендігіне ғылыми талдаулар арқылы көз жеткізеді. Мұндай ұғым жасауда оқушылар жаңа білімге бұрынғы эмпирикалық білімін тірек етуі үйретіледі.

Осындай күрделі оқу процесіне қадам басқан оқушылардың білімін қалыптастырудың, оқушылардың өзіндік ойлауға, дағдыларын қалыптастыруға, теориялық білімдерін практика жүзінде бекітуде басты маңызды рөл атқаратын – тапсырмалар мен жаттығулар. Жаттығулар мен тапсырмалар орындау, яғни, оқушының өз бетімен жұмыс жасауына сабақтың жартысындай не одан да көп уақыт бөлінеді. Осыдан-ақ, жаттығулар мен тапсырмалардың оқыту процесінің ең маңызды құрамдас бөлігі екенін тани аламыз. Сабақтың жартысын құрайтын, оқушының өздігінен еңбектенуіне алып келетін тапсырмалар да өз дәрежесінде болуы керек. Тапсырмалар мен жаттығулардың өтіліп жатқан тақырыпқа, оқу мақсаттарына, оқушылардың жас-физиологиялық ерекшеліктерін, білім деңгейін, қабілеттері ескеріле отыра және тапсырмалардың сабақтың сипатына сәйкес түрі таңдалынып алынып, құрастырылуы қажет. Әдіскер ғалымдар ішінде тіл жаттығулары мен тапсырмаларын жіктеуде бірізділік жоқ. Жаттығуларды мақсатына қарай, орындалу тәсіліне қарай, оқу материалының табиғатына қарай, сөйлеу формасына қарай, деңгейлерге бөліп те қарастырады. Мысалы, Н. Ж. Құрманова өзінің «Қазақ тілін дамыта оқыту әдістемесі» еңбегінде жаттығуларды жүйеге салып, деңгейлерге бөліп береді:

Жаттығулар жүйесі

1-деңгей: грамматикалық жаттығулар

2-деңгей: логикалық жаттығулар

3-деңгей: танымдық жаттығулар

4-деңгей: рефлексиялық жаттығулар

5-деңгей: тіл дамыту жаттығулары

6-деңгей: тіл мәдениеті жаттығулары

7-деңгей: шешендікке баулу жаттығулары.

«Жаттығулар жүйесін іштей мұндай деңгейлерге бөліп, оларды жіктеу, сипаттау ісі өте күрделі. Өйткені, «тілдік» жаттығулар мен «ойлау» жаттығуларының, «сөйлеу» жаттығулары мен «танымдық» жаттығулардың нақты аражігін

ажырату мүмкін емес. Бір деңгейдегі жаттығуды орындау барысында оқушы екінші деңгейдің де міндет-мақсатын шешіп, астарласып, қайталап жататыны белгілі». [5, б. 92] Біз де бұл кезекте ғалымның пікіріне толықтай қосыламыз. Тапсырмалардың жіктемесін жасағанмен, көп жағдайда тіл дамытушылық тапсырмалар шығармашылық тапсырмалармен, шығармашылық тапсырмалар коммуникативтік тапсырмалармен ұласып кетеді. Осындай кездерде олардың аражігін ажыратып алу қиын. Екеуі ұштасып келіп, бірінің міндетін бірі орындайды. Сонымен қатар, осы арада «тапсырма» мен «жаттығудың» да аражігі толық ашылмағанын байқаймыз. Орыс зерттеушілері де тіл сабақтарында орындалатын жаттығулар мен тапсырмаларға берілген анықтамаларда нақтылық жоқ екенін айтады: «К сожалению, до сегодняшнего дня среди ученых и следовательно, учителей нет однозначного понимания и различения понятий «упражнение» и «задание», «репродуктивное» и «творческое упражнение», «творческое» и «алгоритмические» упражнение. В дидактической теории термины «задание», «учебное задание». «интеллектуальное», «проблемное» и т.д. употребляются наряду с терминами «упражнение», «самостоятельная работа» [6, б. 323]. Әдістемелік еңбектерді қарастыра «жаттығу» мен «тапсырма» терминдеріне берілген анықтамаларды жүйелеп көрдік. Тіл пәнінен оқушылар орындайтын жаттығулар әдістемелік еңбектерде былайша анықталады: «... – оқушылардың оқу әрекетінің түрлері, оқушы жаттығуды орындау барысында алынған білімдерін түрлі жағдайлар мен түрліше байланыстарда бірнеше рет және вариациялармен қолданады. Жаттығудың орындалу процесінде оқушы әрдайым ізденіс үстінде болып, алдына қойылған міндеттер мен мәселелерді шешудің өзіне таныс жолдарына сүйене отырып, жаңа жолдар табуға ұмтылысын қалыптастырады». [5, б. 106]

Екінші әдістемелік сөздікте жаттығуды «оқу материалын меңгертуді ұйымдастырғанда, оқу процесінде қолданылатын әдістемелік жүйенің құрылымдық бірлігі» деп анықтайды. [7, б. 58] Жаттығу арқылы оқылып жатқан материалмен жүргізілетін оқу әрекеті жүзеге асырылады. Жаттығуларды орындау негізінде оқушылардың ақыл-ой әрекеттері, ақыл-ой қызметінің белсенділігі қалыптасады, дамытылады. Жаттығулар – бір мақсатқа бағытталған, өзара байланысты әрекеттердің тұтастығын көрсетеді. Ол әрекеттер тілдік және ой операциясының күрделенуіне байланысты бірінен соң екіншісі орындалады. Үшінші С. Рахметованың «Қазақ тілін оқыту методикасы» атты еңбегінде «жаттығуға» мынадай анықтама береді: «Жаттығу – мұғалімнің басшылығымен орындалатын, оқушылардың алған білімдерін бекітуді көздейтін тұтас практикалық жұмыс». [8, б. 100] Жаттығулар мен тапсырмалар оқушының білім меңгеруі процесінде маңызды орын алады, өйткені, жаттығулар мен тапсырмалар қандай да бір қызметтің, іс-әрекеттің негізін қалайды. Төртінші анықтамада: «Жаттығу жұмысы – білімді бекіту, пысықтау, іскерлік пен дағдыға, теориялық ойлауға қалыптастырады. Жаңа теориялық ұғым түсіндіріліп болғаннан кейін, сол берілген теориялық білімді білім алушының санасына бекіту үшін жаттығудың бірнеше түрі, инновациялық әдіс-тәсілдерді пайдалана отырып жүргізеді. Яғни, білім алушының ойлауының аналитикалық,

синтетикалық, теориялық және оны жүзеге асырудың инструктивті жолдарын үйретеді. Жаттығу арқылы алған ұғымдарын жинақтау, бекіту нәтижесінде өз бетінше ізденіс-зерттеу жұмыстарын жүргізуге мүмкіндіктері ашылады». [9, б. 5]

Осындай маңызды қызметі бар тапсырманы оқушының теориялық білім алуында тиімді нәтижелерге қол жеткізуі үшін оларды тиімділікпен жасау, нәтижелі орындау шарттарын ғылыми негізде анықтау керек. Егер жасалған тапсырмалар мен жаттығулар жүйесі сабақта қойылған барлық мақсаттарға жетуде басты көмекші болсын, оқушының алған білімін бекітіп, түрлі дағдылардың қалыптасуына жәрдемдесетін болсын десек, онда тапсырмалар мен жаттығулардың сапасын арттыру керек. Осы орайда орыс әдіскерлерінің жаттығу мен тапсырмаға ортақ ерекше атап өткен 5 критерийін басшылыққа алу дұрыс шешім деп білеміз: «Задания и упражнения должны включать в себе пять значений.

- средство (С. Л. Рубинштейн)
- цель (А. Н. Леонтьев)
- проблемная ситуация (Я. А. Пономарев)
- средство обучения (Н. Ф. Талызина)
- форма учебного материала (О.Р. Розиков)» [6, б. 325]

Әдіскер Н. Ж. Құрманова жаттығу түрлерін: «Әдістемелік еңбектерге сүйенсек, тілдік және сөйлеу жаттығуларының қазіргі кезде отызға жуық түрі белгілі» - дей келе, оларды түріне, тәсіліне, типіне, мақсатына қарай жіктейді.: [5, б. 86]

2-кесте. Н.Ж. Құрманованың жаттығулар жіктемесі [5]

Реті	Жіктемелер	Жаттығулар
1	Мақсатына қарай	Тілдік, сөйлеу, рецептивтік, репродуктивтік, аспектілік, кешенді, оқу, табиғи-коммуникативтік, жаттықтыру, бақылау жаттығулары.
2	Оқу материалы табиғатына қарай	Диалогтық тілдегі, монологтік тілдегі жаттығулар.
3	Орындалу тәсіліне қарай	Ауызша, жазбаша, бір тілдік, екі тілдік, механикалық, шығармашылық, сыныптық, үйде орындалатын, индивидуалдық, жұптық, топтық жаттығулар.
4	Сөйлеу қызметіне қарай	Айтылым (говорение), айту-тыңдау (аудирование), оқылым (чтение), жазылым (письмо) жаттығулары.
5	Сөйлеу формасына қарай	Ауызекі сөйлеу тілі, жазбаша тіл жаттығулары.

6	Тілдің аспектілеріне қарай	Фонетикалық, лексикалық, морфологиялық, синтаксистік
---	----------------------------	--

Қазіргі таңда сөйлеу қызметіне қарай тапсырмаларды жіктеп беру кең қолданылады. Оқулықтардың өзінде айтылым тапсырмалары, тыңдалым тапсырмалары, оқылым тапсырмалары, жазылым тапсырмалары деп бөлініп беріліп жүр. Бұл тапсырмалардың өзі жеңілден күрделіге қарай принципі бойынша деңгейленіп беріледі. Қазақ тілі ана тілі болып саналатын мектептерде айтылым-тыңдалым жұмыстары деп бірге беріледі. Ең алғашқы кезеңдерде көбіне айтылым не тыңдалым тапсырмалары беріледі. Одан кейін оқылым тапсырмалары, ең соңында жазылым тапсырмалары беріледі. Айтылым-тыңдалым жұмыстары қатар жүреді. Ұйымдастыру кезеңдерінде, жаңа сабаққа оқушы назарын аудартуда, сұрақ-жауап, әңгіме әдістерінде осы рецептивті-продуктивті айтылым-тыңдалым жұмыстары жүргізіледі. Кейіннен рецептивті, оқушының мәтін бойынша анализ және синтез жасай алуын, қолдана білуін, баға беруіне негізделетін оқылым тапсырмалары орындалады. Күрделілік жағынан жазылым тапсырмалары ең соңғы кезекте жүреді. Себебі, жазылым тапсырмалары оқушының шығармашылық қабілеттерін көп талап етеді.

Бұрыннан қалыптасқан тапсырмаларды жіктеудің танымал түрі – сөйлеу формасына қарай ажырату, яғни, жазбаша орындалатын тапсырмалар және ауызша орындалатын тапсырмалар. Ауызша орындалатын тапсырмаларға: диалог пен монологті, еркін пікірталастарды, диспуттарды, рөлдік ойындарды жатқызып жүрдік. Жазбаша тапсырмаларға: сөйлем элементтерін ауыстыруға арналған жаттығулар, берілген үлгі бойынша жаңа сөйлем құрау, диалог, монолог құрау, мәтін мазмұнын шағындап мазмұндама жазғызу, сурет бойынша жұмыстар (суретті сипаттау, сурет желісі бойынша әңгіме құрастыру), шығарма жаздыру (шығарма, эссе, ойтолғау жазу, әңгіме құрап жазу, тезис жазу, шығармаға аннотация жазу, шығармаға рецензия жазу, т.б.), мазмұндама жаздыру, бір-бірінің шығармаларын талдату немесе рецензия жаздыру сынды тапсырмаларды топтастырып жүрміз.

Н. Шадиева болса, білімділік, проблемалық, шешендік, танымдық, интеллектуалдық деген тапсырма түрлерін анықтап, негізгі белгілерін ажыратып көрсетті. Мәселен, автор: «Оқушының айтар ойын жүйелі жеткізуге дағдыландыратын, сөйлеу мәдениетін қалыптастыратын, кез келген жерде сөз тауып, оны орынды қолдануына жетелейтін тапсырманың түрі – шешендік тапсырма деп аталады», -деп шешендік тапсырмаға анықтама береді. «Оқушының ойлау қабілетін, дүниетанымын, ой-өрісін дамытуға арналған тапсырманың түрі – танымдық тапсырма деп аталады». «Оқушының жеке ойын, пікірін, көзқарасын қалыптастырып, өзінің ұсынысын ашық айтуға бағыттайтын тапсырманың түрі – интеллектуалдық тапсырма деп аталады», - дей келе, жеке-жеке анықтама береді. [10, б. 69]

Тағы бір әдіскер-ғалым Ш. Ерхожина «Құрмалас сөйлемдерді шығармашылықпен оқыту» атты еңбегінде қазақ тілін шығармашылықпен

оқытуда шығармашылық кешен жасау жайлы айта келе, кешенге кіретін тапсырмалар мен жаттығулардың түрлерін былай анықтайды:

Шығармашылық кешенге енеді:

1. Жаттығулар: аналитикалық, логикалық, рефлексиялық.
2. Тапсырмалар: танымдық, ізденімдік, интеллектуалдық.
3. Ойындар: тапқырлық, іскерлік, рөлдік. [11, б. 161]

Аналитикалық жаттығулар – мұнда талдау сипаты басым болады да, білім алушы теориялық білімді толықтыруға, бекітуге үйренеді. Нәтижесінде студенттер теориялық ұғымдарын шығармашылық әрекеттер арқылы басқара отырып, олармен жұмыс істей алуға, өзінің жеке өмірі мен қоғам өміріне ұштастыра қолдана білуге дағдыланады. [11, б. 168] Аналитикалық жаттығулар негізінде студенттер біліктілікті танытуға бағытталған заңдылықтарды ашып, ұқсастықтар мен айырмашылықтарды ажыратады, теорияны меңгереді. Осындай жаттығуларды игеру арқылы студент кейінгі орындалатын шығармашылықтағы жаттығу, тапсырмаларға дайын бола түседі. Өз бетімен талдау жасауға төселген студент тілдік тұлға-бірліктерге, мысалдарға, сөйлемнің мән-мағынасына талдау жасау арқылы олардың арасындағы байланыс пен қатынасты, оларға тән қасиет-сапалар мен заңдылықтарды ажырата біліп, өз бетімен ереже шығарады. Оқыту жүйесінде мұндай жаттығулар маңызды бола түседі. Себебі, сабақтың жарты пайызы жаттығулар орындауға беріледі.

Логикалық жаттығулар – білім алушының ой қорытындысын жасау біліктерін қалыптастыруда, дамытуда үлкен маңызға ие. Олардың белгілі бір теориялық білімін қалыптастырғаннан кейін ұғым жасау және оның түрлері мен арақатынасын ажырату, болжам жасау, ақиқатты дәлелдеу негіздерін көздейді. [11, б. 171]

Рефлексиялық жаттығулар студенттердің мазмұнды, саналы ойлауы мен сөйлеу әрекетіне жетелейді. Студент өзінің игерген біліміне сын көзбен қарап, өзінің білімді игерудегі жетіспеушілік тұстарын байқап, қатесін анықтап, өзіне баға беруге үйренеді. [11, б. 174] Рефлексиялық жаттығулар студенттің белгілі бір тапсырманы орындауда ойланып-толғану, іздену жолынан өтеді. Көбінесе мәтіндермен жұмыс жүргізу, онда қолданылған сөздер мен сөз тіркестерінің қасиеттерін ашуда, олардың мағынасын игеруде және автордың айтпақ ойынан тұжырым шығару үшін маңызды болып саналады. Студент өзіндік ой қорытындысын айту арқылы өзін-өзі тәрбиелеу үдерісінен өтеді. Өзінің пікірін көп алдында айта білуде төселген тіл шеберлігімен және жинақы ойымен ғана тыңдата біледі. Егер ой шашыраңқы немесе сөйлемдер дұрыс құрылмаса, тыңдаушыны жалықтыратыны белгілі.

Танымдық тапсырмалар – жеке тұлғаның сана-сезімін, өмірлік ұстанымдары мен танымын қалыптастырады. Білім алушылардың дүниетанымын кеңейтуді мақсат етеді. [11, б. 179]

Танымдық жаттығуларда студенттің өз іс-әрекеті, басынан кешкен оқиғасы, қоршаған орта жөніндегі өмірден көргені мен түйгені, олар жайында алған әсері, табиғат пен тұрмыс жайындағы ой-пікірлері, арман-қиялы, т.б.

қамтылатын шығармалар жаздырту, шағын әңгімелер құрату секілді тапсырма түрлерімен толықтыруға болады. [7, б. 11]

Ізденімдік тапсырмалардың арқасында білім алушы айтар ойын іздене отырып жеткізе білуге дағдыланады, әртүрлі жағдайда ізденудің жолдарын табуға ынталанады. Соған байланысты шешім қабылдауға үйренеді, ізденудің жолдары мен тәсілдерін меңгереді. Сөздіктермен, энциклопедиялармен жұмыс істеуге, интернеттен ақпарат ала білуге, электронды поштамен жұмыс істеуге, газет, журналдардан, көркем әдебиеттерден ізденуге машықтанады. Белгілі бір мәселе төңірегінде ғылыми еңбектерден іздену жолдарымен және кітапхана жүйесімен танысады. Осындай көп еңбектің нәтижесінде оқушы – субъект зерттеуші, ізденімпаз жеке тұлғаға айналады. [11, б. 182]

Интеллектуалдық тапсырмалар – студенттің жеке ойын қалыптастырып, өзіндік пікір, көзқарасын бекітуге, өзінің ұсынысын ашық түрде білдіруге бағытталатын тапсырманың түрі. [11, б. 186]

Жоғарыда берілген жіктелімдерді қарастыра келе, оқу мақсаттарын зерттей келе, білім стандартына сай, оқу мақсаттарына бағытталған тапсырмалардың келесі түрлерін қамтитын боламыз. Олар:

1. Оқу-танымдық тапсырмалар;
2. Тіл дамытатын тапсырмалар;
3. Шығармашылық тапсырмалар;
4. Коммуникативтік тапсырмалар.

Оқу-танымдық тапсырмаларға теориялық білімді бекітуге бағытталған практикалық тапсырмалар мен жаттығуларды жатқыздық. Орта мектепте қазақ тілі сабақтарында қамтылатын фонетика, лексика, морфология, синтаксис, сөзжасам сынды тіл білімі салаларынан берілетін ақпараттарды жүйелі түрде беріп, оқушылардың алған білімдерін практика жүзінде қолдануына, грамматиканы меңгеруіне, өз беттерімен саналы түрде жұмыс істеуіне жағдай тудыратын тапсырмалар айтып өтеміз.

5-сыныпта фонетика, лексика жүйелерінің сөз тіркесімен байланыстырыла оқытылуына қажетті лингвистикалық және практикалық материалдар дидактикалық қажеттілікпен іріктелінеді. Фонетика тақырыптарын сөз тіркесімен байланыстыруда, дыбыстардың бірізділікпен орналасу арқылы сөз, сөз тіркесі, сөйлем құралуы туралы теориялық топтастырылған ұғымдар жасалуымен бірге, орфоэпиялық нормалардың үйретілуі де оқытуда үлкен тірек бола алатын жол деп саналады. Лексиканы оқытуда сөз тіркесін байланыстырудың тиімді жолы ретінде лексиканың «Сөз мағынасы», «Синонимдар», «Терминдер», «Көп мағыналы сөздер», «Тұрақты тіркестер» тақырыптарына баса назар аударылады.

Грамматиканы оқытуда жаттығу жұмысының мәні зор. Оқушылар грамматикалық материалды оқулық пен оқу бағдарламасына сай білгендерімен (термин меңгереді, анықтамаларды индуктивтік жолмен есте қалдырады), жаттығу жұмыстары жүргізілмесе, ол ұзаққа бармайды, ұмытылып қалады. Сондықтан да мұғалім оқушыларға саналы да терең, тұрақты да берік білім бергісі келсе, жаттығу, дағдыландыру жұмыстарын жүргізу арқылы олардың

дағдыларын қалыптастыратын, қалыптасқан дағдыны тілдің басқа да ұқсас құбылыстарына тасымалдай алатын (ережелерді жаңа фактілерге қолдана алатын) жаттығу әдістерін білуі тиіс.

Жаттығу нәтижесінде оқушылар алған теориялық білімдерін практикада тез де дәл қолдана алу дағдысына ие болады. Жаттығу арқылы балалардың алған білімдері нығайтылып, нақтыланып қана қоймайды, сонымен қатар өз беттерімен жұмыс жасауға, ойлау қызметіне дағдыланады. Өйткені оқушылар жаттығу процессінде үздіксіз анализ-синтез жасайды, бір тұлғаны екінші тұлғамен салыстырады, жалпылайды, жаттығу арқылы білімін жүйелейді.

Грамматикалық жаттығулар, оқушылардың қандай тілдік материалдармен жұмыс жасауына қарай, фонетикалық, морфологиялық, синтаксистік және лексикалық болып бөлінеді. [12, б. 105]

Фонетикалық жаттығулардың міндеті – балалардың айтылған буындар мен дыбыстарды жақсы айыра алуын және оларды балалар дұрыс, анық айтып берулерін қамтамасыз ету. [12, б. 114]

Морфологиялық жаттығулардың мақсаты – ана тілінің морфологиялық құрылысын оқушыларға саналы түрде меңгерту. Мазмұны жағынан морфологиялық жаттығулар екі түрлі болады: 1) сөз тұлғасын оқу барысындағы жаттығулар, 2) сөз таптарын оқу барысындағы жаттығулар. [12, б. 116]

Сөз тұлғасын оқу барысындағы жаттығулардың сөздің морфологиялық құрамын, мағыналы бөлшектерін, морфемаларды саналы түрде меңгеріп алу үшін мәні зор. Сөздің морфологиялық құрамын талдау, көбінесе сол сөздің мәнін дұрыс ұғынып алуға жәрдем етеді. Сөздің мағыналы әрбір элементі – түбір, жұрнақ, жалғау – бұлардың әрқайсысы өзінше сөзге мән береді. Ал осы мәндердің жинағы бірігіп, сөздің жалпы мағынасын тудырады. Морфемаларды соның ішіндегі жұрнақты айыра білудің балалардың тілін жетілдіру үшін де зор мәні бар. Өйткені бұл жаңа сөздер жасауға және сол сөздерді орынды жерінде қолдана білуге мүмкіндік береді.

Сөз тұлғасына байланысты жүргізілетін жаттығуларға мынадай талаптар қойылады: 1) алдымен, мүмкіндігіне қарай, негізгі түбірлерді, онан әрі туынды түбірлерді, ең соңында түбірлес сөздерді талдайтындай жағдай жасалады, 2) белгілі бір сөздердің ішінен негізгі түбірді тапқызу үшін, сол негізгі түбірден жасалатын туынды сөздермен салыстыру жұмысы ескеріледі, 3) туынды сөздер мен негізгі түбірді ажырату барысында мағына жақындығына назар аударылады. [13, б. 99]

Сөз табы бойынша жүргізілетін жаттығулар: 1) текстен керекті сөздерді тапқызу, 2) керекті сөздерді қосып, өздіктерінен сөйлемдер немесе әңгіме құрастыру, 3) сөздің мағынасын түсініп, сөйлемдегі қызметін байқату, 4) сөздердің лексикалық жағынан болсын, грамматикалық жағынан болсын, қалай өзгеретінін, не арқылы өзгеретінін аңғарту, 5) мағына және тұлға жағынан қандай ұқсастық, айырмашылық барын салыстыру арқылы анықтау, 6) ұқсас сөздерді топтату, 7) байқаған құбылыстары жөнінде жеке-жеке қорытындылар шығару сияқты жұмыстарды қамтиды.

Синтаксистік жаттығуларға әдетте пунктуациялық жаттығулар да қосылады: текстегі қойылған тыныс белгілерін талдау, қойылмаған тыныс белгілерін қою, өздері қарастырған сөйлемдер мен мәтіндерге қажетті тыныс белгілерін қойып, түсіндіру. [13, б. 107]

Грамматика жаттығуларының ішінде кең тарағаны грамматикалық талдау тапсырмалары. Грамматикалық талдау сипаты жағынан аналитикалық болады, бірақ оған синтетикалық белгілер де тән. Грамматикалық талдау жалпы түрде де, белгілі бір тақырыпқа байланысты жеке де, сондай-ақ ауызша да, жазбаша да жүргізіледі. Ауызша талдауда балалар бұрын оқылғандарына тоқталады, сөйлемдегі грамматикалық формаларды көрсетеді, оқытушының сұрауларына жауап береді, өз бетімен мысалдар келтіреді. Жазбаша талдауда балалар жазылған текстен грамматикалық формалардың астын сызады немесе оларды айырып жазады, тиісті формаларын көрсетеді, сұраулар қояды. Грамматикалық талдаулар мазмұны жағынан фонетикалық, морфологиялық, синтаксистік немесе аралас талдау болып бөлінеді. Көлемі жағынан толық немесе ішінара талдау болып бөлінеді. [14, б. 56]

Морфологиялық жазбаша талдау жұмысын түрліше жүргізуге болады: 1. Сөздің бір формасын теріп жазады не астын сызып қояды немесе қандай сөз табы, қай форма екенін әр сөздің үстіне қысқартып жазып қоюға да болады. 2. Берілген текстен ең әуелі зат есімдерді, сонан кейін сын есімдерді т.с.с. теріп жазады. 3. Белгілі бір грамматикалық категорияға жататын сөздерді дайын кесте (мұғалімнің дайындаған кестесі) бойынша айырып жазу.

Синтаксистік талдау балалар оқу-жазуға үйренгеннен кейін-ақ (яғни, бастауыш сыныптардан-ақ) басталады. Мәтінде неше сөйлем бар екені, сөйлемде кім, не жөнінде айтылып тұрғаны, сөйлемдердің түрі (хабарлы, сұраулы, лепті) анықталады. Тиісті сұраулар бойынша сөйлемнің тұрлаулы, тұрлаусыз мүшелері ажыратылады. Талдау үнемі тек таза фонетикалық, морфологиялық, синтаксистік түрде жүргізілмейді. Қажетіне, мақсатына қарай, тақырыптың сипатына сай, талдау аралас та қолданыла береді. [8, б. 121]

Оқу-танымдық тапсырмалардан кейінгі біз талдайтын тапсырмалардың түрі – тіл дамытушы тапсырмалар. Тіл дамытушы тапсырмалардың қазақ тілі сабақтарында алатын орны ерекше. Сөздік қоры мол, сөзі жатық, сөйлемдегі сөздер, сөйлемдердің өзінің дұрыс байланысуы оқудың барлық процесінде оқушының деңгейі мен қабілетін айқындайтын қасиеттер. Жазбаша болсын, ауызша болсын тапсырмаларды орындауда, шығармашылық жұмыстарды жасауда оқушы тілінің дамыған болуы ең қажетті көрсеткіш. Тіл дамытатын тапсырмалар үнемі жаңарып, түрленіп, әр мұғалімнің шығармашылығына қарай, сыныптың психологиялық, физиологиялық ерекшеліктеріне қарай, оқушының қажеттілігіне қарай құрастырылып, жасалып отырылады. Тіл дамытатын тапсырмалардың оқу-танымдық тапсырмалардан айырмашылығы – оқу-танымдық тапсырмалардағыдай бір қалыпқа түспеген. Дегенмен жоғарыда айтқанымыздай тіл дамытушы тапсырмалар сабақтың өн бойында үнемі болып отыруы керек.

Оқыту процесі, соның ішінде қазақ тілі сабақтары туралы сөз болғанда, алдымен тіл дамыту мәселесіне соқпай өтудің мүмкін еместігі анық. Тіл дамыту – қазақ тілін оқытудың күре тамыры, оның ұғымы да кең. Ең алдымен, білім алушының тіл байлығын молайту мен дамыту деген сөз. «тіл дамыту – ең алдымен сөзбен жұмыс. Егер оқушы әр сөздің мәнін терең түсініп, оны өз орнында пайдалана білсе, оның сөздік қоры молаяды. Ал сөздік қор – әдеби тілдің де бастау көзі. Әр сөздің нақты, айқын, дұрыс, орынды, мәнерлі түрде айта білуге дағдыландыруды – тіл дамытудың әліппесі деуге болады». [15, б. 21].

Осы бағытта жасалған жұмыстардың көлемі, негізінен, синонимдерге байланысты болады. Синоним сөздердің мағыналарының түрлі реңктері, экспрессивтік-эмоционалдық бояулары сан қырлы болып оқушылардың теориялық ұғымдар жасауы мен тілдің дамуына мүмкіндіктерді мол бере алады. Оқушылардың ойын, тілін дамытуда синоним сөздерді пайдалануға үйрету жұмыстарының рөлі күшті. Оқушылардың тілдесімге түскенде, жазба жұмыстарын орындауда ойын еркін жеткізуі үшін, тавтологияны болдырмау үшін сөздік қорын кеңейту керек. Сөздік қорды молайтудың бірден-бір тәсілі синонимдерді көптеп игеруі әрі оларды орынды қолдана білуі. Осындай синонимдермен жұмыстың бір түрі ретінде ғалым С. Рахметова мынадай мәтінмен жұмыс түрін ұсынады. Ол үшін текстті оқуға дайындалу жұмыстары кезінде мұғалім:

1. Тексте синоним сөздер бар ма, болса, олардың мағыналарын қалай ұғындыру керек, балалар жауаптарында ол сөздерді қолдану үшін, қандай сұраулар қою қажет – осыларды анықтайды.
2. Егер тексте синоним сөздер болмаса, ал мұғалім балаларға синоним сөздерді білдіргісі келсе, оны қалай ұйымдастырғаны жөн: оқу барысында сөздің синонимін айтып түсіндіре ме, қорытынды әңгімеде кірістіре ме, сурет арқылы ма, әңгімелесу барысында ма осыларды қарастырады. [8, б. 62]

Оқу сабақтарының барлығының органикалық элементі ретінде жүргізілетін лексикалық жұмыс оқушылардың ойы мен тілін дамытудың ең маңызды шарты болып есептеледі.

Сөздік жұмысын жүргізгенде мұғалімнің есінде болатын жағдай – сөздік жұмысын балалардың өз өмірімен, нақты елестермен байланыстыру. Ол үшін оқу барысында жаңа сөз кездескенде оқушыларда осы сөзбен байланысты қандай елестер барын ашуға тырысу керек. Егер ондай елестер жоқ және жеткіліксіз болса, мұғалім затты немесе оның суретін көрсетеді, оған анықтама береді. Психологтардың айтуы бойынша, сөздік жұмысының методикасындағы басты талап – сөз бен балалар санасындағы бейнені түрлі жолдармен үнемі ұштастырып отыру. Өйткені сөз бен бала санасында нақты елестің жеткілікті қорынсыз пайда болмайды.

Сөздердің мағынасын ашып түсіндіру тәсілдері алуан түрлі. Оның ішіндегі бастылары:

1. Затты табиғи жағдайда бақылау немесе оны класта көрсету. Экскурсия ұйымдастыру.
2. Заттың өзін немесе суретін, түрлі картинкалар көрсету арқылы сөздердің мағынасын ашып түсіндіру.
3. Синоним сөздер қолдану: «қандай сөздермен ауыстыруға болар еді? Басқаша қалай айтар едік?» сияқты сұраулар қою арқылы синоним табуға оқушылардың өздерін қатыстырып отыру.
4. Сөзді кейде морфологиялық құрамына қарай талдау арқылы түсіндірген де пайдалы.
5. Сөздерге анықтама беру арқылы түсіндіру.
6. Абстракциялық ұғымдарды түсіндіру үшін тұрмыстан мысалдар келтіру, фактілер келтіріп, әңгіме айту. Мысалы, батырлық, қамқорлық, қайғы, адамгершілік.
7. Сөз мағынасын түсіндіруде техникалық құралдар қолдану. Бірақ мұнда диафильмдерді бастан-аяқ көрсетудің қажеті жоқ, үзінді ғана алу керек. [16, б. 63]

Сөздік жұмыстарды жүргізгенде тек синонимдермен жұмыс жасаумен ғана шектелмей, сөздердің антонимі, көп мағыналы сөздер, тұрақты тіркестер, перифраздар, идиомалық тіркестерді, мақал мен мәтелдерді игеруіне де көп назар аудару керек.

Тіл дамыту жұмыстарының ішінде ең нәтижелі, өнімді әдістердің бірі баяндату. Баяндату тапсырмалары көбінесе ауызша жүргізіледі. Бастауыш мектеп пен негізгі орта мектеп үшін баяндату жұмыстарын күнделікті жүргізіп тұруға болады. Әсіресе бастауыш мектептен кейінгі 5-6 сыныптар үшін тіл дамытуда баяндатудың берер пайдасы өте мол. Баяндату тапсырмалары да өз іштерінен бірнеше түрге бөлінеді. Оқылған мәтіннің мазмұнын айтқызу екі түрлі жолмен іске асырылады: 1) толық, 2) ішінара. [8, б. 67] С. Рахметова мазмұнын баяндатудың бірнеше түрін атап көрсетеді. Олар: 1. Оқылған шығарманың мазмұнын айту; 2. Шығарманың баяндалу түрін өзгертіп айту; 3. Оқылған шығарманың мазмұнын толық өзгертіп айту; 4. Оқылған шығарманың мазмұнын аз-кем өзгертіп айту; 5. Текст бойынша қорытынды әңгіме ұйымдастыру. [8, б. 70] Осылардың әрқайсысына жеке-жеке тоқталып өтуді жөн санап отырмыз.

Оқылған шығарманың мазмұнын айту. Оқылғанның мазмұнын жүйелі, байланысты түрде айтып беру сияқты синтетикалық жаттығудың үлкен тәрбиелік мәні бар. Шығарманың мазмұнын айту барысында балалар оны алғашқы қабылдаумен байланысты туған эмоцияны басынан қайталап кешіріп қана қоймайды, сонымен қатар әңгімелеу арқылы дауыс ырғағының, бет-бейнесінің көмегімен оған өзінің көзқарасын да білдіруге тырысады. Оқушының баяндау барысынан шығарманы қаншалықты терең, толық қабылдағанын байқауға болады. [8, б. 71]

Жақсы ұғынған мәтінді баяндағанда оқушы сөздерді таңдауға, оларды грамматикалық жағынан дұрыс қолдануға тырысады, яғни дұрыс сөйлеуге

жаттығады. Сондықтан баяндау тапсырмаларының тіл дамыту үшін де маңызы орасан зор.

Шығарманың баяндалу түрін өзгертіп әңгімелеу. Мұнда әңгіменің баяндалу түрі аз-кем өзгертіледі. Мысалы, әңгіме 1 жақпен баяндалған болса, 3 жаққа айналдырып, керісінше де әңгімелеуге болады. [8, б. 72] Баяндатудың бұл түрі бір жағынан оқушылар үшін жеңіл тапсырма боп көрінуі мүмкін. Алайда оқушылар баяндалу түрін өзгертіп әңгімелеу кезінде мазмұнын толықтай айтуға, сюжетін толық есте сақтап айтуға дағдыланып, сөздерді дұрыс таңдап, жақтан жаққа ауысу барысындағы жалғаулардың өзгеру ережесін дұрыс қолдануға тырысып, грамматикалық жағынан сөйлемдерді дұрыс құрастыруға дағдыланады.

Оқылған шығарманың мазмұнын толық өзгертіп әңгімелеу. Мұнда оқушылар әңгімедегі оқиғаға ұқсас өз бастарынан өткен оқиғаны немесе өзі қатысқан не көрген оқиғалары жөнінде өз жандарынан әңгіме құрастырып айтады. [8, б. 73] Бұл тіл дамыту тапсырмасы шығармашылық тапсырмалардың бастауы бола алады. Шығарманың мазмұнына өзгерістер енгізу үшін ең бірінші оқушы өз қиялын іске қосады. Қиял бар жерде шығармашылық бар. Ұқсас немесе өз басынан өткен оқиғаларды жөнінде өз жандарынан шығарып әңгімелеу оларды ойлауға жетелейді. Әңгіменің барынша қызықты болуы үшін тілдік құралдарды, әңгімелеудің тәсілдерін (артқа шегініс жасау, кеңістіктер мен уақытты өзгертіп отыру, кейіпкердің монологі, т.б.), ұтымды сөздерді, эмоция мен экспрессияны пайдалануға тырысады. Оқиғаның жүйелі жеткізілуіне мән береді. Өздеріне, өз бастарынан өткен әңгімелеу немесе өзге оқушылардың өмірінен алынған қызықты әңгімелерін есту оқушылар үшін әрдайым ерекше көңіл-күй сыйлайды. Оқушылардың белсенділігі артып, оқушылардың бір-бірімен, тіпті, мұғалім мен оқушылардың арасында сенімді қарым-қатынастың беки түсуіне өз ықпалын жасайды.

Оқылған шығарманың мазмұнын аз-кем өзгертіп әңгімелеу. Мұнда оқушылар оқылған шығарманың аяғын өз ойынан шығарып, әрі қарай жалғастырады немесе ондағы оқиғаның арасына өз жанынан қосып айтады. [8, б. 74] Оқушылар шығармаға өз ойларынан әңгіме қосуда қиналуы мүмкін. Ол кезде мұғалімнің көмегі керек. Сұрақ қойып, жауап алу арқылы оқушыларға өз ойларынан сұрақ қоюға жәрдемдесу керек. Мұғалім көмегінен кейін оқушылар мәтінге анализ жасай бастайды. Қай жерін қалдыру керек, қай тұсы маңызды, қалай өзгеріс енгізе аламын деп ойлана бастайды. Бұл жерде де өздері енгізетін ақпарат пен мәтінді жинақтап, жаңа дүние жасап шығады. Бұл да күрделі шығармашылық тапсырмалар орындаудың алғышарты бола алады. Мұндай жұмыстар арқылы оқушылар өз қиялын және тілдерін дамыта алады.

Текст бойынша қорытынды әңгіме ұйымдастыру. Мұндай әңгіме балалардың оқу барысында алған әсерлерімен байқағандарын жинақтайды. Қорытынды әңгімеде себептік байланыстарды тапқызу, басқа шығармалармен салыстырту, нақты құбылыстарды байқату, оларды қосып жалпылату, абстракциялату т.с.с. жұмыстар арқылы жүргізіледі. [8, б. 75] Бұл тапсырманы ұжымдық жұмыс ретінде өткізудің мәні зор. Бұл тапсырма арқылы да

оқушылардың еркін пікір білдіруіне жол ашылып, өз эмоцияларымен, алған әсерлерімен бөліседі. Талдайды, синтездейді, рецензия береді. Кіші сыныптар үшін (5-6 сыныптар) бұндай тапсырма түрі – интерпретациялаудың алғашқы баспалдақтары бола алады.

Оқылған мәтін бойынша жасалатын тапсырмалардың өзін деңгейлеп беруге болады. Қабілеттеріне қарай қарапайымнан күрделіге қарай тапсырма беруге болады немесе оқушылар сыныптан сыныпқа көшуіне қарай баяндаудың түрлерін біртіндеп күрделендіре түсуге болады. Оқылған мәтін бойынша жүргізілетін тіл дамыту тапсырмалары жайлы С. Рахметова мынадай қорытынды шығарады: «Шығарманың мазмұны бойынша жүргізілетін тапсырмалардың барлығы да ақыл-ойы мен дүниетанымын кеңейтуге, тілін дамытуға септігін тигізеді». [11, б. 75]

Тапсырмалардың келесі түрі – шығармашылық тапсырмалар. Шығармашылық тапсырмалар – деңгейлеп қарастыратын болсақ, ең күрделі тапсырма түрлерінің бірі. Деңгейлеп-саралап оқыту технологиясы бойынша шығармашылық тапсырмалар үлкен дайындықты (мұғалім тарапынан да, оқушы тарапынан да) қажет етеді. Шығармашылық тапсырмалар көбінесе тақырыптың соңында беріледі. Оқушылар қажетті теориялық және танымдық ақпараттарды меңгергеннен кейін ғана шығармашылық деңгейге өтуге болады.

Шығармашылық жұмыстарға құрылған жаттығулар мен тапсырма түрлері қазақ тіл сабағында білім алушының сыни тұрғыдан ойлауын арттырады, өз бетімен білім алу көзін ашуға ұмтылдырады, ізденімпаздық-зерттеушілік деңгейге жеткізеді, өзін-өзі тануына және жеке тұлға ретінде танылуына жан-жақты жол ашады. [11, б. 6] Байқап отырғанымыздай шығармашылық тапсырмаларды орындату арқылы оқушының білімін, білік-дағдысын, ойлау қабілетін, қиялын, өз бетімен, саналы жұмыс жасай алуын қамтамасыз ете аламыз. Шығармашылық тапсырмалардың сипатына өтпес бұрын шығармашылықтың өзіне қатысты анықтама бере кетуді дұрыс деп таптық.

Шығармашылық деген не? Шығармашылық әрекет – өте күрделі үдеріс және ол тек адамға ғана тән. Яғни, шығармашылық адам іс-әрекетінің түрі. Мұндай әрекеттің ерекшелігі, даму деңгейі тек әлеуметтік факторға ғана емес, табиғи, биологиялық факторларға да байланысты. Бұл мәселе төңірегінде жазылған көзқарастар, еңбектер баршылық. Шығармашылық сөзінің түп төркінін орыс ғалымы М. Поташник былай анықтама береді: «жаңа өнім жасау немесе бұрынғы өнімді жаңалап жетілдіру: іс-әрекеттегі қайталанбайтын, өзгеде жоқ, нәтижелі өнім» [17, б. 66]. «Шығармашылық» сөзіне берілген ғалым пікірі нақты тұжырым болғанмен, оның мәні бұл тұжырымнан да терең, кең. Шығармашылық – қабілет, дарын, өнерпаздық деген ұғыммен үндес. Сол себепті ол тұлғадағы дарын, қабілет, өнердің көзін ашу, сол қасиеттерді дамыту мәселесіндегі ерекше іс-әрекет. [11, б. 16] Екінші бір анықтамада «шығармашылық» сөзіне келесідей анықтама береді: «Шығармашылық – бұл адамның өмір шындығында өзін-өзі тануға ұмтылуы, ізденуі, өмірде дұрыс жол табу үшін адам дұрыс ой түйіп, өздігінен сапалы, дәлелді шешімдер қабылдай білуге үйрену керек». [18, б. 112]

«Шығармашылық» деген сөздің мәніне үңіле түссек, ол адамның мақсатты ісіне жету жолындағы талаптануы мен талпынысынан, жігер мен сабырынан, сұранысы мен ізденісінен түзіліп, ақыл-ойы мен сезімінің, қиялының ерекше бітімінен көрінеді. Шығармашылық – адамның ойлауының және өз бетінше әрекетінің жоғарғы деңгейі.

Ғалымдардың берген анықтамасын зерттей келе шығармашылықтың төмендегідей белгілерін анықтауға болады:

1. «Шығармашылық – таным мен ақиқаттың сәулеленуі, оның дамуы мен қызмет ету заңдылықтарымен тікелей байланысты; өйткені сәулелену шығармашылық базасы мен негізі; шығармашылық кезінде адам өзінің білімін кеңейтеді, тереңдетеді. Сондықтан ақиқат дүниені тану формасы ретінде танылады». [11, б. 58]
2. «Шығармашылық – адам әрекетінің ең жоғарғы түрі, оның тұрмысының тәсілі, өзіндік әрекетінің, өзін-өзі дамытуының, танытуының формасы; [18, б. 77]
3. Шығармашылық – ойлаудың маңызды психологиялық критерийі, шығармашылықтың шешімі – эмоционалдық көтеріңкі көңіл-күйдің не күйзелістің айқын байқалуы. [19, б. 85]

Шығармашылықтың объективті және субъективті болатыны белгілі. Оның объективтілігі ғылымда бұрын болмаған жаңалық деп танылса, субъективтілігі өзі үшін жаңалық болып, оны әрі қарай жаңа бастамаларға шабыттандыратынымен сипатталады. [11, б. 67]

Шығармашылықтың негізгі сипаты жаңа дүние жасауға, жаңа тәсілдер табуға ұмтылыс жасау деп айтуымызға болады. Шығармашылық – жаңа, тың нәрсе ойлап табу немесе жасау деген ұғыммен қалыптасты, бұрынғы белгілі нәрселерді көшіру немесе қайталауды шығармашылық деп айтуға болмайды. Дегенмен, бұрыннан белгілі дүниелерді дамытып, жаңашалау, ерекше қасиеттерді табу – шығармашылыққа тән құбылыс. Оқушының бойындағы өнерпаздық пен шеберлігі оның шығармашылық әрекеті арқылы, яғни, шығармашылық тапсырмаларды орындау әрекеті арқылы көрінеді.

Шығармашылық жұмыстар – оқушының бұрын кездестірмеген, шешімі белгісіз сұрақтардың жауабын табуға бағытталатын оқу еңбегінің жоғарғы деңгейдегі түрі. Ол оқушы қабілетін, дарынын дамытуға, жеке тұлғаның қасиеттерін жетілдіруге бағытталады. [20, б. 144]

Мұғалім шығармашылық жұмыстардың қай түрінде болмасын, өз тарапынан көмек, нұсқаулар беріп, мақсатқа жету үшін балаларды жетелеп отырады. Бұл – ең алдымен оқушының жеке еңбегін, ізденісін талап ететін жұмыс. Сол себептен олардың мүмкіндіктерімен, өз қалауымен санасып отыру өте қажет. Оқушы қандай дарынды, терең білімді болса да, мұғалім тарапынан берілетін бағыт-бағдарға зәру.

Мұғалімнің оқушымен бірлесіп шығармашылық еңбек етуі ғалым В. И. Андреевтің пікірінше мынандай ережелерді сақтау негізінде іске асады:

1. Педагог мүмкіндігінше өзінің ұстаздық шеберлігін және шығармашылық қабілеттерін үнемі дамытып, шыңдап отыруы қажет.
2. Ұстаз өз оқушыларымен қарым-қатынаста үнемі демократиялық стильді дамытуы керек.
3. Мұғалім оқушының шығармашылық қабілеттерін және басқа да тұлғалық сапаларын дамытуда үнемі онымен бірге осы қасиеттерді дамытудың жолдары мен құралдарын іздестіруде болуы қажет.
4. Шығармашылық тапсырмаларды шешудің тамаша әдістерін бірге талқылау, көбінесе жаңа ой-пікірлерді бірлесіп іздестіру [21, б.128].

Мұғалімнің бағыт-бағдар беруі, алға жетелеуі арқасында оқушылардан шығармашыл тұлға қалыптастыруымыз керек. «Шығармашыл тұлға» дегеніміз кім? Осы сұрақ төңірегінде аздаған зерттеулер жүргіздік. Шығармашыл тұлға – ол жалпы адамдық және шығармашылық сапалары өзара тығыз байланыстағы біртұтас, дамушы жүйе. [11, б. 58]. Адамның психо-физиологиялық ерекшеліктері мен тектілігі, яғни, ішкі сапалары мен сыртқы факторларының ықпалдастығы шығармашылық үрдісте бір-бірімен әрекеттесе отырып, тұлғаның жаңа сапалық деңгейге көтерілуіне әсер етеді. Ал А. Н. Луктың зерттеуі бойынша шығармашыл тұлға – тәуекелшіл адам. Тәуекелге бел буған адамның ойында идея көп туындайды және ол оны жария етуден жасқанбайды. Шығармашыл тұлға – өзінің, кейде тіпті негізсіз боп көрінетін, батыл ойларынан да қорытынды жасауға әзір кісі. [22, б.115]. Қ. Б. Жарықбаев : «Ешкімнен көмек күтпей, мәселені шешуде басқа біреудің әдісін қайталамай, қалайда өзі шешуге тырысатын адам – шығармашыл ойдың иесі», - деген анықтама береді. [18, б.128]. Ал біз өз кезегімізде «шығармашыл тұлға» деп өз бетімен, саналы түрде, шығармашылық ойлауының нәтижесінде жаңа дүние ойлап табуға не бұрыннан белгілі өнімді өзгертуші, жаңашылдық алып келуші, дарынды тұлғаны айтамыз. Шығармашыл адамға ең алдымен шығармашылық ойлау тән болуы керек. Шығармашылық ойлаудың екінші бір атауы – қиял. Қиял – шығармашылықтың құрамдас бөлігі. Ол жаңа дүниенің ойлап, жасауда, оны жүзеге асыруда іске қосылады. Нәтижесінің қандай болатынын болжау, бұрынғы елес-бейнелерді өзгерте бір-біріне қосып, қайтадан бейнелеу арқылы оқытуда жаңа жолдар табуға көмектеседі. М. Жұмабаев «қиялға» керемет анықтама беріп кеткен: «Мылқау өмірге үн, сақау өмірге тіл беретін, жоқты бар, барды гүлді, көрікті қылатын, бізді асыға аяқ бастырып, тәңірмен тілдестіретін сол фантазия» [23, б. 91].

Оқушының шығармашылық ойлай алуы үшін оның танымы да кең болуы керек. Таным көкжиегінің кеңдігі үшін аялық білімнің мол болуы шарт. Оқушылар қазақ тілі сабағы болғанымен, басқа да сабақтардағы білімдерін интеграциялай алуы керек. Тарих, әдебиет, география, физика, химия сынды пәндерден де ақпараттық жағынан қаруланған болуы қажетті. Ақпараттар жеткіліксіз, ойдағы мәліметтер аз болған жағдайда, логикалық пайымдаулар аз болады. Мол ақпараттың қалыптан тыс ойлау жаңдайында бір деңгейден екінші

деңгейге ауысуы орын алып, күтпеген идеяның, жаңа ойдың жарк етуі нәтижесінде шығармашылық туындайды.

Шығармашылық тапсырмаларды дайындау үшін қажетті теориялық ақпараттар қамтылды. Шығармашылық тапсырмалар болу үшін ең басты критерий – оқушының өз бетімен ізденіп, шығармашылық ойлауы нәтижесінде жаңа дүние жасауы. Бұл жерде екі кілт сөз бар. Олар: өздігінен жұмыс және жаңа дүние жасау. Өз бетімен жұмыс жасау дегеніміз – студенттің оқытушы басшылығымен жүргізілетін, алға қойылған дидактикалық мақсаттарға белгілі бір уақыт ішінде жетудегі белсенді қызмет. Өз бетінше жұмыс жасаған адамның бойында білуге ұмтылыс, құштарлық үдерісі жүреді де, белсенді бола бастайды. Бірақ, жоғарыда айтып өткеніміздей шығармашылық тапсырмалар В.П. Беспальконың сатылай көрсеткен білім деңгейлеріндегі ең соңғы әрі ең күрделі деңгей. Сондықтан шығармашылық тапсырмаларға біртіндеп, үлкен дайындықпен келу керек. Оқулық бойынша берілген жеңіл тапсырмалардан бастап, балалардың ойлау қабілетін дамытатын, ізденімдік, шығармашылық тапсырмаларды орындау үлкен нәтиже беретіні оқыту барысында дәлелденді. Мұндай тапсырмалар баланың ақыл-ойын өрістетіп, шығармашылығын шыңдайды.

Шығармашылық жұмыстар – ең алдымен оқушының еңбегінің жемісі, жеке еңбекті талап ететін жұмыстар. Шығармашылық жұмыстар тек еш жерде кездеспеген, еш жерде жарық көрмеген, ешкім әлі ашпаған жаңалық болуы керек деген қағида жоқ. Шығармашылық өнімге жаңаша өңдеу, бейімдеу, одан әрі дамыту, ерекше сипаттарын анықтай білу әрекеті де жатады. Сондықтан шығармашылық тапсырма деп сабақта тек шығарма, ойтолғау, эссе жазу, әңгіме құрастыру секілді бір формада ғана беруге болмайды. Мысалы, тек қана құрмалас сөйлемдерді ғана шығармашылықпен оқытуда Ш. Л. Ерхожина тапсырмалардың мынадай түрлерін көрсеткен: «Олар мынадай тапсырмаларды қамтиды: құрмалас сөйлемнің түрлеріне топтау жасау, оны әрі қарай классификациялау; құрмаластың түрлерін салыстырып, Венн диаграммасына түсіру; құрмаластың сөйлем түрлерінің өзара ұқсастықтары мен айырмашылығын анықтау; мәтіндегі кейіпкерлерге сипаттама беру, олардың іс-әрекетіне көзқарасын білдіру, баға беру; мәтіннен құрмалас сөйлемдерді табу; мәтін кейіпкерлерін өз шеберлігімен сомдау (драмалау), өлеңді өз сезімдері мен көңіл-күйлерін білдіре отырып, оқып шығу, неге олай оқығанын түсіндіру; өлеңді өз авторлығымен аяқтау, өлеңді өз бетінше жалғастыру; мақал-мәтелдердің сыңарын өз қалауынша аяқтау, мақал-мәтел мазмұнына сәйкес құрмалас сөйлемдерді қатыстыра өмірден мысалдар келтіру, құрмаластың қай түрін қолданғанын дәлелдеу; мәтінде көрсетілген іс-әрекеттің пайдалы және зиянды тұсына анализ, синтез жасау; жаттығуда берілген құрмаластың түрлерін бір-бірінен айналдырып жазу, олардың жасалу жолын айқындау, ажырату, индукция, дедукция жасау: өздік жұмыстарда орындаған конспект, реферат, тезис жұмыстары мәтіндерінен құрмалас сөйлемдердің жасалу жолдарын айқындау, т.б. түрінде болады». [11, б. 99]. Аталған тапсырмаларды тек құрмалас сөйлемдерді оқытуда ғана емес, түрлендіріп, өз қажеттілігімізге қарай бейімдей

отырып кез келген тақырыпқа (лексикалық болсын, грамматикалық болсын) сай қылып қолдануға болады. Мысалы, танымдық екі мәтінді салыстырып, өзара ұқсастықтары мен айырмашылығын анықтау, мәтіндегі кейіпкерлерге сипаттама беру, олардың іс-әрекетіне көзқарасын білдіру, өлеңді өз бетінше жалғастыру, мақал-мәтелдердің сыңарын өз қалауынша аяқтау, өлеңді қара сөзбен мазмұнын сақтап жазып шығу, мәтіннің соңын өз қалауымен өзгертіп аяқтау сияқты тапсырмаларды түрлендіріп қолдануға болады. Бір ғана мақал-мәтелдермен жұмыс жасау барысында мынадай тапсырмаларды түрлендіріп орындатуға болады:

1. Мақал-мәтелдердегі күрделі ойды анықтау;
2. Мақал-мәтелдердегі компоненттерді құрмаластыра қайта құру;
3. Оқиғаға байланысты мақал-мәтелдер айтқызу;
4. Керісінше, мақал-мәтелдің мағынасына қарай оқиға ойлау;
5. Мақалдың мәнін ашатын суреттер жинақтау.

Білім алушылардың шығармашылық қабілетін дамытуда мақал-мәтелдермен жұмысты жаңаша түрде ұйымдастырудың маңызы зор. Мақал-мәтелдермен шығармашылық тапсырмаларды орындатуда оқушылардың тек қана шығармашылық дамып қана қоймай, тіл дамытушылық жұмыстарды да қатар алып жүруге болады. Бұл жазбаша жұмыстарға қатысты болды.

Келесі кезекте шығармашылық тапсырмалардың бір тобы – рөлдік ойындар немесе драмалау деп аталады. Драмалау оқушылардың өз ортасын, қоршаған ортаны, оқығанын, өз көрген-білгендерін, көңіл-күйлерін, алған әсерлерін білдіруге құлшынып тұратын кезеңдегі қызықты үрдіс деп ойлаймыз. Л. С. Выготский: «...драма басқа шығармашылық жұмыстарға қарағанда балаға жақындау, өйткені ол ойынмен тікелей байланысты, оның тұла бойында шығармашылықтың түрлі элементі бар», [11, б. 109]- деген.

Сахналау тек кейіпкердің сөзін жаттап айтып беру емес, кейіпкердің бейнесін, айтар ойын жеткізе білу, өзінді сол адамдай сезіне білу. Бұл жұмыс арқылы оқушыларға тәрбиені, өмірлік тәжірибе жинақтауына көмектесіп, өмірлік көзқарастарын қалыптастыруға ықпал ете аламыз. Драмалау кезінде Ол кезде заттардан қажетті реквизиттерді, декорацияны (үйден дайындалып келуге берілсе) дайындайды, рөлдерді бөледі, дайындық жасайды. Көріністен кейін кімнің қалай ойнағаны, қандай кемшіліктер болғаны талқыланып, оқушылар бір-біріне баға береді.

Аудиториядағы оқылған тақырыпқа берілген жаттығулар ішіндегі идеясы ең қызықты эпизодтарды тауып сахналау немесе үй тапсырмасы ретінде берілген сценарийлерді сахналау өте қызықты. Мұндай жұмыс аса қызығушылықпен, жоғары белсенділікпен, ең бастысы, студенттің еркін іс-әрекеті жағдайында өтеді. Байқағанымыздай шығармашылық тапсырманың бұл түрі сыныптағы оқушылардың белсенділігін арттырып, сабаққа қызығушылықтарын оятып, оқушыларды оқу үрдісінің бір бөлігі ете алады.

Ш.Л. Ерхожина «Құрмалас сөйлемдерді шығармашылықпен оқыту» атты монографиясында студенттерге арналған бұл тапсырмаларды мектепте

оқушыларға бейімдеп, оқу бағдарламасына лайықтап қолдануға болатынын көрсетіп өтеді. «Мұндай жұмыс түрі мектепте құрмалас сөйлемді өту барысында да ұйымдастыруға болады. Мысалы: 8-сынып оқулығы бойынша 95-жаттығу алынады. «Досымбектің досы қанша екен?» деген тақырыптағы ел аузынан алынған мәтін. 155-жаттығу бойынша «Мұхтар жолы» романынан үзінді және «Билер сөйлейді» тақырыбына оқушылар дайындаған сценарий сахналанады». Бұндай тақырыптар (тәрбиелік мәні бар, танымдық ақпараты мол, драмалауға бейім келетін мәтіндер) оқушылардың үлкендер байқай бермейтін жаңа қырларын ашып, ұжымдық шығармашылықты дамытуға ықпал етеді. [11, б.110] Драмалау кезінде тек кейіпкерлердің репликасын жатқа айту орын алмайды. Оқушылар рөлге енуге, кейіпкердің сезім-күйін, автордың айтпақ ойын көрсетуге тырысады. Мәтінді бірнеше рет оқиды. Оны драмаға бейімдейді, кейіпкерлердің репликасын дайындау үшін мәтінді түрлендіреді, өзгерістер енгізеді. Басқа оқушыларды, яғни, актерлерді тыңдайды, олармен коммуникативтік қарым-қатынасқа түседі. Бір сөзбен айтқанда драмалау – оқушының белсенділігінің ең жоғарғы деңгейінде жұмыс істеуіне әсер етеді. К. Садирова «Жаңаша жаңғыртып оқыту әдістемесі» атты мақаласында: «Оқытуда рөлдік ойындарды, драмалық тәсілдерді пайдалану кезінде – тыңдау – есту – түсіну – сөйлеу – оқу – жазу орын алады. Үйренушінің психикасы, барлық қабілеті өзінің іс-әрекеті арқылы беріледі. Мұнда үйренушінің ішкі көрнекілігі қалыптасады, ойлауы мен физикалық іс-қимылдары қатар жүреді. Үйренуші ойлап отырып іс-қимыл жасайды. Мұның бір артықшылығы үйренуші оқу материалын интенсивті түрде қайталап жаттығып отырады. Үйренушінің лексикалық дағдысы да, грамматикалық дағдысы да қалыптасады. Мұнда білім деңгейі шамамен 70-75 пайызға жетеді деп есептеледі», [24, б. 61]

Келесі тапсырманың түрі – коммуникативтік тапсырмалар. Тіл сабағында білім алушының сөйлеу дағдысын, ойынды сауатты жеткізу дағдысын қалыптастыруда коммуникативтік үдерістің ең негізгі екі аспектісінде – информативтік және эмотивтік аспектілерінде жұмсауды үйретудің маңызы зор. Информативтік аспектіде тілдің өмірдегі шынайы, нақты мәліметтерді жеткізу дәрежесі көрінеді. Ал эмотивтік аспектіде адамның ішкі көңіл-күй тербелісін, әсерін білдіру дәрежесі көрінеді. Эмотивтік қызмет – сөздің образдылық потенциалын толық сезіну, оның түрлі мүмкіндіктерін пайдаланумен анықталады. Тілдің әлеуметтік қызметінің қазіргі кезде қоғамда болып жатқан өзгерістер ағымына орай көбейе түсуі, білім алушылардың коммуникативтік шеберлік қалыптастырудың оқу-тәрбие үдерісінің басты компоненті ретінде ұстауды талап етеді. [4, б.18]. Коммуникативтік тапсырмалар сабақта коммуникативтік актінің функционалды бірлігі ретінде қарастырылады, қарым-қатынастың құрылымдық бірлігі болып саналады. Коммуникативтік тапсырмалар танымдық тапсырмалармен тығыз байланысты. Коммуникативтік тапсырмаларды қолданудағы оқыту мақсаты – баланың оқу іс-әрекеттерін, пәндік білімдері және коммуникативтік біліктіліктерді игеруімен бірлікте қарастыруды қажет етеді. Кез келген тапсырма сияқты, коммуникативтік тапсырмалар күрделі психологиялық құрылым. Коммуникативтік

тапсырмалардың құрылымының негізгі компоненттері ретінде тапсырманы шешудің мақсатын, шарттарын, құралдарын, шешу тәсілдерін, өнімін, нәтижесін атаймыз. Аталған компоненттер коммуникативтік тапсырмалардың психологиялық табиғатын анықтайды. Коммуникативтік тапсырмалардың психологиялық мазмұны тілдік іс-әрекеттің пәндік мазмұнына сәйкес келіп отыруы тиіс. Осының нәтижесінде субъект (оқушы) қарым- қатынас үдерісінде коммуникативтік тапсырмаларды орындайды. Коммуникативтік тапсырмалардың мазмұнының ерекшелігі – коммуникативтік тапсырмаларды орындау нәтижесі мәтін арқылы анықталады (дискурс). Коммуникативтік тапсырмаларды орындау арқылы оқушылар «коммуникативтік құзіреттілікке» қол жеткізу керек. «Коммуникативтік құзіреттілік» - оқушылар және қоғам үшін күнделікті оқытуда қатысымдық міндеттерді тіл арқылы шеше білу қабілеттілігі, қатысымдық мақсатты іске асыруда оқушының тіл және сөз құралдарын пайдалана алуы. Коммуникативтік құзіреттілік жеке тұлғаның рухани өсуін қалыптастырады, адамдарды түсіне білуіне көмектеседі. [25, б. 96] Сондықтан мұғалім алдына мақсат қоя білетін, анық та дұрыс сөйлей білетін, өз ойын жарыққа еркін шығара алатын, өзгелерді түсіне білетін, қызығушылықпен тыңдай алатын адамды тәрбиелеп шығаруы керек. Оқушылардың коммуникативтік құзыреттілігін дамыту үшін жүргізілетін жұмыс түрлері төмендегідей:

- Сұрақ – жауап (мұғалім мен оқушылар)
- Диалог (оқушы мен оқушы, мұғалім мен оқушы)
- Қатысым (мұғалім мен оқушы (оқушылар), оқушы мен оқушы)
- Жазылым (тақырыпқа байланысты мәтінмен жұмыс) [4, б. 248]

Бұл ауызша/жазбаша тапсырма түрлері коммуникативтік құзіреттіліктің алғашқы баспалдағы. Негізгі тапсырма түрлерін орындау арқылы оқушылар:

- Сөйлеу тілін дұрыс меңгереді;
- Жазба тілін дұрыс меңгереді;
- Жеке тұлғаның құзіреттілік қатысымдылығын жүзеге асырады.

Ғалым Ф. Ш. Оразбаева «Қатысымдық әдіс дегеніміз – оқушы мен оқытушының тікелей қарым-қатынасы арқылы жүзеге асатын, белгілі бір тілде сөйлеу мәнерін қалыптастыратын, тілдік қатынас пен әдістемелік категорияларына тән басты белгілер мен қағидаларының жүйесінен тұратын, тіл үйретудің тиімді жолдарын тоғыстыра келіп, тілді қарым-қатынас құралы ретінде іс-жүзіне асыратын әдістің түрі. [26, б. 54] Коммуникативтік тапсырмалардың басты мақсаты қарым-қатынасты жүзеге асыру болғандықтан, бұл тапсырмалар көбінесе топтық не ұжымдық тапсырма ретінде, кейбір кездері жұптық тапсырма ретінде беріледі. Жұптық, топтық, ұжымдық тапсырмалар дұрыс ұйымдастырылатын болса оқушылар:

- Өздігінен тапсырманы орындайды, топ мүшелерімен не жұбымен пікірін бөліседі, алмасады;
- Жоспарланған тапсырмалар туралы айта алады;
- Өз мүмкіндігін біледі;

- Өзінің оқуы үшін, оқу нәтижесі үшін жауапкершілік алуға қабілетті болады;
- Назарын бақылай алады және алаңдамайды (ойы бөлінбейді);
- Өз тәртібі мен өзгенің тәртібі туралы және оның салдары туралы айта алады;
- Нені қалай жасағаны туралы немесе нені үйренгені туралы айта алады;
- Өз сезімі мен өзгелердің сезімі туралы біледі, көмектеседі, қажет болса тыныштандырады;
- Жаңа тапсырманы сенімділікпен қолға алады;
- Оқушы өзін жағымды жағынан көргісі келеді. [4, б. 264]

Сонымен коммуникативтік тапсырмалардың артықшылықтарын қорытындылайтын болсақ, ең алдымен оқушылардың барлығын бірдей оқу процесіне қатыстыра аламыз. Екіншіден, коммуникативтік тапсырмалар барысында оқушылардың бір-бірімен қарым-қатынасқа түсуінен олардың әрқайсысының деңгейін анықтауға болады. Үшіншіден, сынып бір уақытта жұмыс істейтіндіктен қысқа уақытта оқушылардың көпшілігін дұрыс бағалауға мүмкіндік аласыз. Төртіншіден, оқушыларды ізденіске баулып, жұппен, топпен жұмыс істеуге үйретесіз. Бесіншіден, оқушылардың үнемі қарым-қатынасқа түсуі арқылы олардың ойлау қабілеттері, сөз саптаулары, өз ойын білдірудегі еркіндігі, сыныптың ұйымшылдығы, шығармашылық белсенділігі артады. Соңғы әрі басты артықшылығы – оқушының жеке тұлғалық сипатын дамытуда, шығармашылығын шыңдауда өзіне деген сенімі қалыптасады.

1.3 Қазақ тілі сабақтары бойынша тапсырма құрастырудың ұстанымдары мен талаптары

Бұған дейінгі бөлімдерде қазақ тілі сабақтарында игерілетін оқу мақсаттарын, оқу мақсаттарына сәйкес қолданылатын тапсырмалардың түрлерін айтып өттік. Тапсырмалардың түрлері сан алуан. Олардың өнімділері, өнімсіздері, бұрыннан оқу үдерісінде қолданылып келе жатқаны, жаңа түрлері де бар. Соншама көп тапсырмалардың барлығын жүйелейтін дидактикалық тапсырмалардың ұстанымдары мен талаптары болады. Осы тараушада біз әр оқу мақсаттарына бағытталған тапсырма түрлерін құрастырудың талаптары мен ұстанымдарына тоқталатын боламыз.

Қазақ тілін оқыту әдістемелерінде тапсырма құрастырудың түрлі ұстанымдары берілген. Көп жағдайда тапсырмалар жасаудың ұстанымдары жалпы қазақ тілін оқыту ұстанымдарымен астасып жатады. Әдістемелік еңбектерге сүйене отырып дидактикалық тапсырма құрастырудың мынадай ұстанымдарын тізімдедік:

1. Жүйелілік ұстанымы;
2. Саналылық пен белсенділік ұстанымы;
3. Теорияны практикамен байланыстыру ұстанымы;

4. Оқушылардың психологиялық, жас ерекшелігін, қабілеттерін ескеру ұстанымы;
5. Қарапайымнан күрделіге қарай ұстанымы;
6. Түсінуге жеңіл, қолайлылық принципі;
7. Оқу мақсаттарына бағытталғандығы.

Заман талабына, оқу парадигмасына сай, оқыту ұстанымдары да, дидактикалық тапсырмаларды құрастыру ұстанымдары да өзгеріп отырады. Сондықтан мұғалімнің, әдіскерлердің үнемі ізденуін, зерттеу жұмыстарын жүргізіп отыруын қажет етеді.

Жүйелілік ұстанымы – тапсырмалар мен жаттығулар кездейсоқ реттілікпен емес, үнемі жүйелі түрде берілуі керек. Грамматикалық тақырып болсын, лексикалық тақырыпқа қатысты болсын, тапсырмалардың орналасу реттілігінде логикалық бірізділік болуы тиіс. Тапсырмалар бір-бірімен байланыста дамып, бірін-бірі толықтырып, оқушының талаптануына, саналы жұмыс жасауына итермелеуі басты шарт. Мысалы, сын есіп тақырыбы болса, сын есімнің анықтамасы мен ережесін бекітуге байланысты тапсырмадан бастап, сын есімдердің басқа сөз таптарымен тіркесуі, сөйлемдегі қызметі, синонимдік қатарды түзу, сын шырайларды қатыстырып жазба жұмысын жасау сияқты реттілікпен ұсыну дұрыс шешім деп білеміз.

Саналылық пен белсенділік ұстанымы – тапсырмалар мен жаттығулар жүргізудің білімділік мәні болуы керек. Тапсырмалар оқушыларды үнемі ойландырып, шешімін табуға ынталандыруы керек. Тапсырмалар оқушыларды жалықтырып алмайтындай қызықты, өз бетімен саналы жұмыс істеуіне бағытталуы – тапсырма құрастыруда үнемі есте болатын тірекші ұстаным. Оқушыларға жаттығудың кез келген түрін орындатқанда оның оқушыға берерлік пайдасы болуы маңызды. Сол пайданы оқушы өзі де көре білгені, сезіне білгені дұрыс. Пайдасын анық көрген оқушы ғана тапсырма мен жаттығуды саналы түрде орындайды.

Теорияны практикамен байланыстыру ұстанымы – бұл да ең маңызды ұстанымдардың қатарына кіреді. Жаттығулар мен тапсырмаларды орындатудағы мақсат – оқушылардың теориялық жағынан алған білімдерін практикада қолдана білу дағдыларын қалыптастыру. Грамматикалық тапсырмаларды, білімді бекіту үшін орындалатын тапсырмаларды орындаған кезде оқушы өзінің жинақтаған білімдеріне, оқыған ережелеріне сүйенеді. Соларды пайдаланып, тапсырмада берілген мәселенің шешімін табу жолдарын қарастырады. Сөйлеу әрекетінде де оқушы сөздерді грамматикалық жағынан дұрыс байланыстыруға, дұрыс сөйлем құрылысын пайдалануға, жалғауларды дұрыс жалғауға, жақтық категорияның ережелеріне сай және ойын дәл беретін тілдік құралдарды таңдап, орфоэпиялық заңдылықтарды басшылыққа алып жауап береді, сұқбаттасады.

Оқушылардың психологиялық, жас ерекшелік және қабілеттерін ескеру ұстанымы – үнемі басшылыққа ала отырып тапсырмалар құрастыратын ұстаным. Тапсырмалар мен жаттығуларды оқушыларды орындатуға бергенде оқушылардың бойында сол тапсырманы шешуге жетерлік білім мен біліктің бар-

жоқтығын ескеріп отыруы керек. Тапсырманы орындарлық білімдері болмаса оқушылар тапсырманы орындамай қояды. Әрине, басында тырысады, жасап көреді. Еш нәтиже шықпаған соң белсенділіктері төмендеуі, көңіл-күйлері түсуі, өздеріне деген сенімдерін жоғалтып алуы әбден мүмкін. Сондықтан тапсырмаларды құрастыру кезінде оқушылардың білім деңгейін ескере отырып жасау маңызды. Жалпы, білім беру жүйесі оқушылардың жас ерекшеліктерін ескере отырып құрылған. Демек, оқу бағдарламасында қамтылатын тақырыптар да оқушылардың жас-физиологиялық ерекшеліктерін ескере отырылып берілген. Қосымша тапсырмалар жасаған күннің өзінде тапсырманың оқушының жасына лайықты болуын ескеру керек. Тапсырмалар тым күрделі не тым ұзақ болмауы керек. Өйткені, төменгі сыныптардағы оқушыларда зейінін бір тапсырмаға ұзақ аударып отыру қабілеті төмен болады. Ұзақ уақытты талап ететін тапсырмалар оларды жалықтырып алуы мүмкін. Сондықтан төменгі сынып оқушылары үшін дайындалған тапсырма қысқа уақытта орындауға болатын, немесе бөліктерге бөлініп берілетін болғаны дұрыс.

Қарапайымнан күрделіге қарай ұстанымы – барлық оқу процессінде басты назар аударылуы тиіс ұстаным. Тапсырмалар бірізділікпен, жүйемен берілуі керек деп атап өттік. Тапсырмаларды жүйелеп беру кезінде де олардың жеңіл тапсырмадан басталып, біртіндеп күрделене түсуі керек. Жеңіл тапсырмаларды орындау арқылы, оқушылар жаттығулар жүйесін орындауға машықтанады. Біртіндеп сатыланып күрделенсе оқушылар үшін ең күрделі деген тапсырманы орындау да қиындық тудырмайды. Өйткені оның ең жоғарғы деңгейдегі тапсырмаға орындауға керекті дайындығы, жинаған теориялық білімі, өзге тапсырмаларды орындау кезінде игерген білік-дағдылары бар. Бірден күрделі тапсырма беру оқушы үшін қиындық келтіріп, тапсырманы орындауға ұзақ уақыт жоғалтып, тағы да белсенділігінің төмендеуіне алып келеді. Қорытынды жинақтық бақылау тапсырмаларды құрастыру кезінде де ең алдымен оңайырақ бір жауаптық тест тапсырмаларынан бастап, бірнеше жауапты тест тапсырмалары, бос орынды толықтыру, сәйкестендіру, анықтама беру, жабық сұрақтарға жауап жазу, ашық сұрақтарға жауап беру және соңында шығармашылық жұмыстарды орындату керек. Төрт тілдік дағды бойынша да тапсырмалар жасау барысында да жазылым тапсырмаларын теориялық білімдерді оқушы толық қабылдағанда, қажетті машықтарды игергенде, білімі толыққанда ғана орындатамыз.

Түсінуге жеңіл, қолайлылық ұстанымы – тапсырмаларды мен жаттығуларды құрастырғанда барынша сөйлемдерді шұбалаңқы қылмай, оқушылар нақты нені орындау керек, сіз олардан қандай нәтиже күтесіз соны айқындап жазып қоюыңыз керек.

Оқу мақсаттарына бағытталғандығы ұстанымы. Оқу мақсаттары біздің байланып тұрған қазығымыз іспетті. Біз де сол қазықтан ұзап кетпеуіміз керек. Тапсырмалар өтіліп жатқан тақырыпқа, стандарттық сабақтың құрылымы мен мақсатына сай, өтілген материалдарға негізделе құрылуы қажет. Жаңартылған білім бағдарламасында оқу мақсаттары жүйемен, қарапайымнан күрделіге қарай, спиральді білім беру технологиясына сай жасалған. Сондықтан тапсырма

жасауда сабақ мақсаттарын қанағаттандыру мәселесін де назарда ұстап отыру керек.

Оқытудың негізгі құралы – жаттығулар мен тапсырмалар екендігі анық. Жаттығулар мен тапсырмалар оңайдан қиынға, жеңілден ауырға қарай сатылана, білім алушының қабылдау деңгейіне қарай қиындатылып беріледі.

Жаттығулардың барлығында да тіл мен сөйлеудің арақатынасы сақталған. Тіл сабақтарын тиімді оқыту әдістемесінде лингвистикалық ұстаным басшылықта болып, білім алушылардың тілін дамыту мақсатында кең қолданылып жүр. [11, б. 116] Ғалымдар әдістемеде тілді дамытуға негіз болатын жаттығулардың жеке ұстанымдарын көрсетеді. Яғни, жаттығулар жүйесін беру үшін олардың теориялық тақырыптың мақсатына сай іріктеліп алынуына жекелеген тақырыптық негіздерден, мақсат-міндеттерден туындайтын ұстанымдар сүйеніш болады. [11, б. 165]

Әдістемелік еңбектерді зерттей отыра, жаттығу жұмыстарына қойылатын жалпы талаптарды саралап көрсек:

- Жаттығу, жазу жұмыстарын жүргізу білім алушыларға қызықты, тартымды, оларға ой салатындай болуы тиіс;
- Жаттығу, жазба жұмыстарының қай түрін орындату білім алушылардың ой-өрісі мен тіл байлығын молайтуды қамтамасыз етуі керек;
- Жаттығу жүргізудің білімділік мәні болуы керек, яғни, сапалы білім мен берік машықтануды көздеуі керек;
- Білім алушылар ереже-қағида, қорыту жұмыстарына бағытталаатындай болуы тиіс;
- Жаттығу арқылы білім алушыны ойландыратын, өз бетімен жұмыс істейтіндей талаптардың қойылуы қажет. [27, б. 89]

Біріншіден, жаттығулар өтіліп келе жатқан тақырыптарды байланыста қамтуы керек. Стандарттық сабақтың құрылымы мен мақсатына сай, өтілген материалдарға негізделіп құрылады. Екіншіден, жаттығулар білім алушылардың шығармашылық біліктерін дамытуға негізделіп құрылуы тиіс. Үшіншіден, жаттығуларда жүйелілік, бірізділік болуы тиіс. Мысалы, құрмаластар туралы жалпы түсініктен бастап, түрлерінің жасалу жолы, т.б. реттілікпен берілуі керек. Төртіншіден, жаттығулар проблемалық сипатта келіп, білім алушылардың өзіндік шешім шығару, өздік қорытынды жасау деген секілді қасиеттерді дамытатындай жағдайда болуы керек. Бесіншіден, жаттығулар білім алушы – субъектінің жеке қасиеттерін ашуға және адами қасиеттерге баулитындай мәнерде жеке тұлғаға бағыттала берілуі керек. Алтыншыдан, жаттығу жұмыстары барша білім алушының түсінуіне жеңіл, тәрбиелік мәнді мазмұнда құрылуы керек. Демек жаттығу жұмыстары сабақ материалына орай берілетін теориялық білімді бекітуге, дұрыс жазу емлесі мен дұрыс сөйлеу өлшемдерін қалыптастыруға және білім алушының тілін байыту дағдыларын жүзеге асыруға зор септігін тигізеді.

Жалпы жаттығу жұмыстары деп атай бергенімізбен, жаттығу жұмыстарының түр-түрі бар екенін айтып өттік. Оларды тілдің аспектілеріне,

орындалу мақсатына, сөйлеу қызметі мен формасына қарай, т.б. жіктедік. Олардың әрқайсысының құрастырылуына қатысты талаптары бар. Оқу-танымдық тапсырмаларды құрастыруда, соның ішінде грамматиканы игеруге бағытталған тапсырмалар бар. Оқушылардың алған білімін бекіту мақсатында жүргізілетін жаттығуларға мына сияқты талаптар қойылады:

1. белгілі бір жаттығуды орындау үшін оқушылардың сол жаттығуды орындарлық білімі болуы шарт.
 2. Оқушылардың жаттығуды не үшін орындайтынына, оның қандай пайдасы барлығына түсінсе ғана, оны саналы орындайды. Жаттығуларды түсініп орындағанда ғана белгілі бір дағды қалыптасады.
 3. Жаттығу оқушының қызығуын, ынтасын, ықыласын арттыруы тиіс. Ол үшін жаттығу түрлендіріліп берілуі шарт, өйткені бір сарынды жаттығу оқушылардың зейінін, қабылдауын, белсенділігін нашарлатады.
 4. Жаттығулар кездейсоқ болмай, белгілі бір жүйемен орындалып отырылуы шарт.
 5. Жаттығу жұмыстары тек таяуда өтілген материалдарға негізделмей, бұрын өтілген кейбір материалдарды қамту керек.
 6. Бір жаттығу ұзақ уақытқа созылмауы тиіс. Әсіресе, балалардың жасы неғұрлым кіші болған сайын жаттығу да қысқа уақытқа мөлшерленеді де, үнемі жиі-жиі қайталануға негізделген.
 7. Творчестволық жаттығулар көбірек болуы қажет.
 8. Әр жаттығу оқушы еңбегінің нәтижесін көрсетіп отыруы тиіс.
 9. Жаттығулар оқушы ойына әсер етуі жағынан аналитико-синтетикалық болғаны жөн: яғни грамматикалық талдау, сөздер, сөз тіркестері, сөйлемдер мен тексттер құрастыру; салыстыру арқылы ұқсастық пен ерекшеліктерін табу, топтау; өз пікірлерін дәлелдей алып, білгендерінен жалпы қорытынды шығара білу т.б.
 10. Жаттығу жұмысының барысында оқушылардың оқудан алған білімдері бекіп, өз беттерімен жұмыс жасау дағдылары қалыптасады (яғни, зейін қойып тыңдай білу, жатқа жаза білу, белгілі бір жоспар бойынша сөздерді құрамына, сөз табына, сөйлем мүшелеріне талдау, сұрақ қоя білу, қажетті деректерді оқулықтан, сөздіктен қарап таба алу. [8, б. 108]
- Қазақ әдістемесінде Н.Ж. Құрманова тіл дамыту жаттығуларын жүргізуге негіз болатын бірнеше ұстанымның түрін негізге алады. Олар мыналар:
1. Оқытудың өмірмен байланыстылығы ұстанымы;
 2. Оқу-танымдық қасиеттің жүйелілік ұстанымы;
 3. Оқушының жас-ерекшелігін, даму ерекшелігін ескеру ұстанымы;
 4. Оқу материалының ғылымилық, түсініктілік ұстанымы;
 5. Оқушының саналылықпен білім алу ұстанымы;
 6. Түрлі әдістер мен тәсілдердің, көрнекілік пен оқыту құралдарының үйлесімді қолданылу ұстанымы. [5, б. 114]

Шығармашылық тапсырмаларды құрастырудың шарттары алдыңғыларынан ерекшеленеді. Шығармашылық жұмыстарда білім алушының ынта-қабілеті, істі орындаушылығы мен икем-дағдылары нысанаға алынады. Бәрін бірдей міндеттеуге болмайды. Олардың қызығушылық ынтасына қарай таңдау жасауларына жағдай туғызу, бір тақырыпқа бір жаттығумен шектелмей бірнеше тапсырмалар жүйесін жасау, ой бөлісу секілді әрекеттерге түрткі болу арқылы олардың дарын, қабілеттерінің жетілуіне ықпал етеді; таным белсенділігі артады. [8, б. 66] Шығармашылық үрдістегі интеллектуалдық жүйе қарапайымнан күрделіге қарай, төменнен жоғарыға қарай бағытталуымен сипатталады, өзгерістер күрделенбесе, бір орнында тұру орын алады. Ол – шығармашылық жоқ деген сөз. Шығармашылық қабілеттерді тапсырмаларды күрделендіру арқылы дамытып отыру керек. Адамның шығармашылыққа деген ынтасы, оның өз іс-әрекетін, қабілеттерін іске асыруға деген жолын ашады. Шығармашылықтың мәнін саралай отырып, оның «әрекет» деген ұғыммен тығыз байланысты екенін байқай аламыз. «Шығармашылық» пен «әрекет» диалектикалық біртұтастықты құрайды. Әрекет шығармашылықты тудырып, оны нақты болмысқа айналдырады. Ал шығармашылық әрекетті реттейді, оның амалдарын, тиімділігін анықтайды. Шығармашылық қабілеттер қалыптасады, одан әрі дамиды. [11, б. 99]

«Шығармашылық жұмыс – білім алушы шәкірт бұрын кезікпеген, шешімі белгісіз сұрақтың жауабын табуға бағытталған оқу еңбегінің жоғарғы деңгейі». [11, б. 100] Сондықтан шығармашылық тапсырмалар – шәкірттің қабілет пен дарынын дамытуға, жеке тұлғаның қасиеттерін жетілдіруге бағытталады. Шығармашылық тапсырмалардың басты шарты – үнемі дамытушылық сипатта болуы керек. Сонымен қатар шығармашылық жұмыстарды жүргізер алдында мынадай мәселелерге мұқият болуды талап етеді:

- Білім алушыға тапсырмалардағы сөздердің мәні мен мағынасының түсінікті болуы;
- Тапсырмалардың мақсаты, міндеті, мазмұнының анық болуы;
- Білім алушының білім деңгейіне, мүмкіндігіне сәйкес келуі;
- Білім алушыны тапсырмалардың қызықтыратындай, ынталандыратындай болып ұйымдастырылуы;
- Білім алушының қабілеті, білім деңгейі, сұранысының ескерілуі. [11, б. 102]

Білім алушы шығармашылық жұмысқа бірден келмейді. Адамның санасы кішкентай кезінен бастап дамып, жетіліп отырады. Қоршаған дүние туралы түсініктердің алғашқы кезде кездейсоқ түрде қалыптаса бастайтыны және даму, жетілу процессінің табиғи түрде жүріп отыратыны ескеріледі. Оқу барысы осы табиғи үдеріске қосымша әрі шешуші фактор болып есептеледі. Сондықтан осы білімдік деңгейге сатылай отырып, қол жеткізген нәтиженің жемісті болатынына сеніммен қарауымыз керек. Білім алушының білімді жете түсініп, терең меңгеруі үшін әрбір деңгейдегі тапсырма өзіндік үлесін қосады. Сондықтан әр деңгейде орындалатын тапсырмалардың түрлері түрлі талап-тілектерді қамтиды. Бұл

талаптар әр деңгейдегі тапсырма қандай болуы керек, қандай мақсатта берілуі керектігін анықтайды. Қарапайым деңгейдегі тапсырма қарапайым түрде беріліп, деңгейден деңгейге жеткен сайын тапсырмаларға қойылатын талаптар да артып, күрделеніп отырады. Шығармашылық тапсырмалардың барлық түрін орындау кезінде технология талаптары басшылыққа алынады. Білім алушы – субъекттің дербес іс-әрекеті, білімді өз ізденісі арқылы алуы ескеріледі. Шығармашылық тапсырмалар жүйесін жасауда мына мәселелерге ерекше көңіл бөлінеді:

1. Шығармашылық тапсырмалардан өнімді нәтиже күту;
2. Диагностикаға сүйене орындалған тапсырмалардың белгілі бір уақытта мақсатқа жетуі;
3. Даралап, саралап, деңгейлеп оқытуды басшылыққа алу;
4. Білім алушы қабілетімен, білімі, мүмкіндігімен санасу;
5. Қарапайым деңгейден сатылай отырып, шығармашылық деңгейге көтеру жолдарын көздеу. [11, б. 114]

Шығармашылыққа негізделген жұмыстардың мақсаты айқындалып, шешу жолдары көрсетілмей ұсынылады. Білім алушының өз ізденісі арқылы шешу талап етіліп, оң нәтижеге жету көзделеді. Шығармашылық тапсырмаларды ұйымдастырғанда ескерілетін екінші басты талап – шәкірт өздігінен, ешкімнің көмегінсіз, шығармашылық еркіндікте жұмыс жасауы, яғни, өзінің білімін, жинақтаған дағдыларын, шығармашылық ойлауы мен қабілетін пайдалана отырып, жаңа өнім жасап шығуы керек. Шығармашылық тапсырманың шешімін табуда ізденген білім алушы нәтижеге қол жеткізудің жолдарын да іздейді. Оған өзінің көзқарасын білдіріп, дәлелдейді. Осындай жолмен шешімін тапқан жұмыс білім алушының шығармашылығы болып табылады. Сондықтан мұғалім тарапынан шығармашылық жұмыстарды дұрыс ұйымдастыру – білім алушының шығармашылығы жағынан алғандағы оң табысы. Егер білім алушы мақсатқа жете алған, оң нәтиже бере алған болса, ол – мұғалімнің ізденісінің оң нәтижесі. Жұмысты аяғына дейін жеткізу, табандылық көрсету, жалықпау, зерттеушілік тәжірибе жүргізу, өз ойын дәлелдеуге тырысу, бұл – шығармашылық талпыныс. Ал нәтижесінде бір шешім шығарып, тұжырымдау – нағыз шығармашылық. [11, б. 115]

«Білімге деген ынталанушылық, -деп жазды Ж. Аймауытов, - адам бойындағы ой еңбек күшінің қайнар көзі, сондай көздерді көбірек ашу, бөгетсіз саулатып ағызу, өркендету өнері мұғалімнің бойына біткен қасиет болуы керек». [28,270]. Сондықтан әрбір мұғалім сабақ беру үрдісінде қызықты мағлұматтармен балаларды шабыттандырып, олардың ынта-ықыласына, зейін-зердесін білімді меңгеруге бағыттау үшін төмендегідей шарттарды орындауы тиіс. Олар: жаңа беретін білімді баланың білетін мағлұматтарымен ұштастыру, жаңа білімді таныстыру арқылы сабақтың мазмұнына оқушының ынта-ықыласын аудару; оқушыларға жаңа білімді меңгеруге бағыттайтын сұрақтар қою арқылы олардың ынта-ықыласын ой еңбегіне аудару (бұл жерде проблемалық сұрақтар қойып оқыту әдісіне сай келеді); қажетсіз мағлұматтар

айтудан сақтану, салыстыру, теңеу, ұқсату сияқты тәсілдерді жандандыра, алмастыра отырып, орынды қолдану; көрнекілікке көңіл бөлу, оған сай құралдарды алдын ала сайлап алу; өзгелерді ынталандыру үшін оқытушының үйрететін нәрсеге, беріlmек білімге деген өзінің ынта-ықыласының күшті болуы (себебі оқытушы мейірлене сүйген нәрсеге оқушы да еліктеп сүйетін болады) [22, б. 270].

Тапсырмалар мен жаттығуларды құрастыруда ұстанымдар мен талаптардан бөлек білім деңгейлерінің сатыларын да ескеріп отыру қажет. Білім деңгейлерінің сатылануы туралы көп еңбектер жазған ғалым В.П. Беспалько болатын. Ғалым В.П. Беспальконың сатылай көрсеткен білім деңгейлерінің әр сатыда мазмұны әртүрлі болып келеді. Деңгейлерді жекелей қарастырар болсақ:

1. Оқушылық деңгейде білімділік тапсырмалардың іске асырылуы оқытудағы бағдарлама талабына сай келе, яғни, оқушы сабақта берілген тапсырманың мазмұны мен құрылымы айқындалғашынан кейін, мұғалімнің бағыт-бағдары арқылы, оның ықпалымен орындайды.

2. Алгоритмдік деңгейде оқу материалы түсінікті, мақсаты анық. Оқушы өз жадындағы бар білімнің көмегімен өзінің осы кезге дейін қабылдаған ақпаратының негізінде, өзінің ақыл-ойын іске қосуы арқылы өз бетінше жұмыс жасайды.

3. Эвристикалық (Ізденушілік) деңгейде тапсырманың мақсаты ғана көрсетіліп, білімнің берілуі, жүйеленіп, сабақтастығы, ізденушілік ерекшелігі басымырақ болып тереңдетіледі. Оқушы оны өз бетімен толықтырып, өз бетімен ізденеді.

4. Шығармашылық деңгейде тапсырманың мақсаты ғана көрсетіліп, шешу жағдаяты анық көрсетілмейді. Баланың дарындылығы, таланты, ізденімпаздығы, таным, рухани, интеллектуалдық шеберлікке ұштасады. Яғни, өздігінен жаңаша жетілдіріледі. [29, б. 159]

I деңгейдегі – қабылдаушы, II деңгейдегі – орындаушы, III деңгейдегі – ізденуші тарапынан өтіп, өзіндік пікірі, айтар ойы бар жеке тұлға дәрежесіне көтеріледі. IV деңгей (шығармашылық деңгей) – білім алушылардың жаңа тақырып бойынша білімін қалыптастырудың ең жоғарғы сатысы. Мұнда ол шығармашылық жұмыспен айналысады. [11, б. 105]

Алдыңғы деңгейлерде білім алушы тапсырманы орындау жолдары айқын берілсе, бұл деңгейде олардың шығармашылық қабілеттерін айқындайтын және оларды дамытатын тапсырмалардың мақсаты ғана беріледі. Ал оны орындау жолдары білім алушының жеке шығармашылық қабілеттеріне байланысты.

I-III деңгейлердегі тапсырмаларды орындау барысында барлық білім алушының жауаптары нақты әрі бірдей болуы көзделсе, IV деңгейде білім алушының өзіндік көзқарасына, дүниетанымына, жеке пікіріне, қабілетіне, дарынына байланысты жауаптар әртүрлі болады. [11, б. 106] Мұнда III деңгейдегі сияқты жаңа ақпарат емес, өмірдегі білім алушының қиялының дәрежесі арқылы танылады.

Бұл деңгей білім алушының белгілі бір шығармашылық қабілетін дамытатын түрлі тапсырмалар, әңгіме, шығарма, өлең, ойтолғау, пікір айту, болжам жасау, суреттеу секілді тапсырма түрлері және ғылыми көзқарасын

калыптастыратын, зерттеушілік, ізденімдік деңгейін көрсетін реферат, пікір жазу, баяндама түрінде беріледі [11, б. 107].

Білімнің деңгейлерінің сатылануынан өзге оқу мақсаттарын және оқу мақсаттарына бағытталған Блум таксономиясын қолдану арқылы да тапсырмалар жүйесін құрастыруға болады. Б.Блум технологиясының оқу процесінде тапсырмалар құрастыру үшін де маңызы зор. Ол бір ізбен реттелген мақсаттар жүйесі арқылы білім деңгейін шығармашылық деңгейге жеткізуді ұсынады. Педагогикада бұл технологияны «Блум таксономиясы» деп көрсетеді. Б. Блум таксономиясын қолданудың көп артықшылығы бар. Қазіргі күні біз өткен ғасырларда белгіленген оқу жылының, сабақ ұзақтығының қалыптасқан ережесімен жүріп келе жатырмыз. Алайда осы уақыт аралығында оқушылардың меңгеруі тиіс, білім мен білік-дағдының көлемі ұлғайып келеді. Оның көлемі жыл сайын арта бермек. Бұл білімдердің ішіндегі ең қажеттісін ғана іріктеп оқытамыз дегенмен қамтылуы керек білім мен білік-дағды көлемі азаймайды. Осы білімді жан-жаққа шашыратпай, реттілікпен, бірізділікпен, жүйемен ыңғайластырып, мақсаттарды қанағаттандыра беруде Блум таксономиясының берері мол. Блум таксономиясының ерекшелігі – мақсаттар жүйесі. Мақсат – ең негізгі компонент. Ол нәтижеге жетуді айқындайды. Ғалымның білім алушының танымдық іс-әрекетінің түрлі деңгейлерге бөлуі, мұғалімнің оқушылар үшін әр деңгейді белгілі мақсатты көздей отыра олардың атқаратын жұмыс мазмұны да айқын және оқушының танымдық іс-әрекетін бірден қиындатпай, оны бірте-бірте білімді түсінетін, қабылдайтын, қолданатын деңгейге жинақтайды.

Блум таксономиясы бойынша оқу мақсаттарының негізгі категориялары:

1) білу; 2) түсіну; 3) қолдану; 4) талдау; 5) жинақтау; 6) бағалау. Блум таксономиясы бір ізбен реттелген мақсаттар жүйесі арқылы оқушылардың білім деңгейлерін анықтап, шығармашылық деңгейге жетуді ұсынады. Блум танымдық салада алты деңгейді бөлді, атап айтқанда ол ең төменгі деңгей ретінде фактілерді қарапайым қабылдау мен танудан бастап анағұрлым күрделі және абстрактілі психикалық деңгейлерге қарай жылжып отырып, ең күрделісі бағалау деп жіктеді [30, б. 24].

Блум таксономиясы бойынша педагог сабақты ұйымдастыруда оқушылардың дайын ақпаратты қабылдауынан гөрі, ондағы қойылған мәселені зерттеуіне, талдауына және салыстыруына, ой толғауына және бағалауына қолдау көрсетуі керек. Блум таксономиясы адамның ақыл-ой қабілеттерінің құрылымы танымдық үдерістің ең қарапайым деңгейі «білуден» бастап күрделіге біртіндеп өту барысында белсенді әрекетке жетелейтін 6 деңгейге сәйкес тапсырмаларды құруды қажет етеді. Тапсырмалар құруда оқытушы оқушыларды кәсіби іс-әрекетті меңгеруге бағыттайды. Қазақ тілі сабағында сабақ жоспарын Блум таксономиясына салып, бағдарламада белгіленген жеті модульді ықпалдастырудың арқасында оқушылардың не білетінін және нені жасай алатынын, сондай-ақ қызығушылықтарын түсініп, оқытудың жаңа тәсілдерін тиімді және орынды пайдалана алады. [31, б. 17] Педагог бұдан кейінгі іс-әрекеттерін жоспарлап, бағамдайды. Ал өз кезегінде оқушы ойында ішкі уәж

туып, өз қабілеттеріне сенім артады. Білім алушы жаңа материалды саналы түрде меңгеруіне жағдай жасалады.

Сөз етіліп отырған деңгейлерге сәйкес танымдық үрдістің мақсаттары бірте-бірте күрделенетіндігі заңдылық. Әр қадам сайын сол деңгейде орындалған әрекетке баға беруді жүзеге асыру арқылы оқушының білім деңгейі артып, шығармашылығы шындалады. Шығармашылық жұмыстарды орындағанда оқушылар өзінің болжау, топшылау, түрлі құбылыстардың арасындағы байланыстарды салыстыра білу қабілетіне сүйене отырып, ой қорытындысын жасап, жаңа шешім табады, өзіндік жаңалық ашады. Оқушы білімін шығармашылық деңгейге жетелеу өнімді тәсілдермен жүзеге асады. Ол өнімді деңгей деп аталады. Өнімді, шығармашылық деңгей – анализ/талдау/, синтез /жинақтау/, баға. Блум таксономиясының ұтымдылығы да сол, ол оқушыларды шығармашылық деңгейге жетелеуімен ерекшеленеді. Ойлаудың білу деңгейінен біртіндеп күрделене түсу керек. Бекіту, сынақ, шығармашылық тапсырмалар деңгейлік сипатта болуы тиіс. Деңгейлік тапсырмалар негізінде тұлғаның өз ісіне мақсат қоя отырып, оны іске асыру үшін әртүрлі жағдайлардағы проблемаларды анықтап, жауапты шешім қабылдап, өз шешімінің нәтижесін бағалай алу біліктілігі және эвристикалық, ізденушілік әдістерге негізделген шығармашылық зерттеу мәселелерін шеше алу қабілеттілігі дамитынын ескеру қажет.

2 ОҚУ МАҚСАТТАРЫНА БАҒЫТТАЛҒАН ТАПСЫРМАЛАРДЫ ҚОЛДАНУ ӘДІСТЕМЕСІ

2.1 Оқу тапсырмалары арқылы оқушылардың қалыптастыратын білік-дағдылары

Қазіргі жаңартылған білім бағдарламасының ерекшелігі оқушылардың игеруі тиіс білік-дағдылар мен оқу мақсаттары ұштасып жатыр. Әлемдік білім беруде, соның ішінде тілдерді оқытуда қарастыратын 4 дағды бар. Олар: тыңдалым, айтылым, оқылым және жазылым. Қазақ тілінде оқытатын

мектептердегі қазақ тілінің оқу бағдарламасының үш бөлімі төрт тілдік дағдыны қамтиды. Тыңдалым және айтылым қазақ тілі ана тілі болып саналатын оқушылар үшін бір бөлімге біріктірілген. Оқу мақсаттары мен білік-дағдылардың сабақтастығы мұғалім мен білім алушыларға болашақ қадамдары жөнінде өзара ой бөлісуге, оларды жоспарлау мен бағалауға мүмкіндік береді.

Оқыту қазақ тілінде жүргізілетін мектептерге арналған «Негізгі орта білім беру деңгейінің 5-9 сыныптарына арналған “Қазақ тілі пәнінен” жаңартылған мазмұндағы үлгілік оқу бағдарламасында» қазақ тілі пәнін оқытудағы басты мақсат – «Ана тілін қадірлейтін, қоғамдық мәнін түсінетін тұлға қалыптастыру, қазақ әдеби тілі нормаларын сақтап, дұрыс қолдана білуге, еркін сөйлесуге және сауатты жазуға үйрету» деп анық жазылған. [3, б. 2] Қазақ тіліне оқытудағы негізгі мақсат – оқушылардың тілдік әрекеттің барлық түрін қалыптастыру. Тілдік қарым-қатынастың шартын сақтап, тыңдай отырып, айтылған ақпараттарды қабылдай білуі, жазылған мәтінді оқи білуі, сауатты, нақты, логикалық байланысқан, ауызша және жазбаша түрде өз ойын түсінікті етіп жеткізе білуі қажет. Бұл мақсатқа жету барысында табысты болу үшін оқушыларға білім қандай қажет болса, дағды да сондай қажет екендігіне көзіміз жетті. Дағды оқушылардың ақпаратты есте сақтап, алған білімдерін ұғынуын, түсінуін және әртүрлі салада қолдана білуін талап етеді. Білімді дәл осылай қолдану оқушыларға соңғы кезде ХХІ ғасыр дағдылары деп аталып жүрген кең ауқымды құзыреттіліктерді меңгеруге мүмкіндік береді. Бұл құзыреттіліктерді еркін меңгерген, қазақ тілінде еркін сөйлеп, қарым-қатынасқа оңай түсіп, айтпақ ойын нақты, дұрыс жеткізе алатын, сауатты жаза да сөйлей де білетін тұлғаларды оқытып шығару міндеті алдымызда тұр. Демек негізгі орта мектепті аяқтап шыққан оқушыларда мынадай білік-дағдылар болуы керек деп топтастырып бердік:

1. Қазақ тілін өмірлік қажеттіліктеріне коммуникативтік әрекеттер түрінде сауатты қолдану;
2. Тіл сауаттылығы мен сөйлеу сауаттылығын, сөз байлығын, басқалармен еркін қарым-қатынасқа түсу;
3. Аудиовизуалды материалды тыңдау барысында өз көзқарастарын білдіру;
4. Мәтіндерге қойылған мақсатқа сәйкес қорытынды, синтез, анализ жасау дағдылары. [4, б. 65]

Жаңартылған оқу бағдарламасы оқушылардың коммуникативтік дағдыларын қалыптастыруды көздейді. Біздің жоғарыда атап өткен тапсырмалар түрлерін орындау барысында осы берілген 4 пунктті де қамтуға болады. Мысалы, қазақ тілін өмірлік қажеттіліктеріне коммуникативтік әрекеттер түрінде (тыңдалым, айтылым, оқылым, жазылым) сауатты қолдануды қалыптастыру үшін коммуникативтік тапсырмаларды орындатуға болады. Коммуникативтік тапсырмалардың өн бойында функционалдық сауаттылығын дамытуға, тілдік 4 дағдыны ескеру арқылы жүзеге асыруға мүмкіндік беретін әлеует болу керек. Өйткені, оқу бағдарламасында сөйлеу әрекетінің түрлерін дамыту мәселесі басты орынға қойылған. Тыңдалым бойынша сұрақ-жауап

ұйымдастыру, тыңдалым мәтінінің ақпараты бойынша жұбымен диалогқа түсу, пікірталастар ұйымдастыру, топтық тапсырмалар беру сынды коммуникативтік қабілеттерді дамытатын тапсырмалардың көптеген түрлерін атауға болады. Сонымен қоса, жеке-жеке коммуникативтік әрекет түрлеріне арналған тапсырмалар түрлеріне тоқталатын боламыз.

Оқылым – рецептивті (қабылдаушы) дағдылар қатарына жатады. Оқылым, біріншіден, ой мен мидың бірлескен жұмысына байланысты, екіншіден, жазылған графикалық таңбалардың тізбегін дұрыс танып білуге қатысты болады. Үшіншіден, мұнда осы таңбалардың ішкі мәні мен мағынасын дұрыс түсінудің рөлі зор. Осындай ерекшеліктер іске асқан жағдайда ғана оқылған материалдан керек ақпараттар жинақталып алынып, оқушының қажетіне жарайды. Қарапайым тілмен айтқанда жазба тілдегі мәтінді түсіну дағдысы қалыптасады. Оқылым тапсырмаларының қажеттіліктерге қарай оқудың өзінің ішкі дағдылары бар. Олардың қатарына:

Мазмұнын түсіну үшін оқу немесе көз жүгіртін оқу (skimming) – мәтіндегі жалпы идеяны түсіну үшін тез оқып шығу. [31, б. 27]

Нақты ақпараттарды табу үшін оқу (Scanning) – мәтін ішіндегі ақпараттарды тауып алу үшін оқу, яғни ол үшін тұтас мәтінді түсініп оқу, мазмұнын білу маңызды емес. Мысалы, мәтіннен қажет пайыздық көрсеткіштерді, жылдарды немесе қажетті сөздерді тауып алу. [31, б. 27]

Детальді түрде оқу - әрбір сөздің мағынасын түсіну үшін мәтінді сөзбе-сөз оқу. Мысалы, келісімшарттағы талаптарды немесе нұсқауларды түсіну үшін сөзбе-сөз оқимыз. Сөз мағынасын контекстен ажырату - мәтін ішіндегі таныс емес сөздің мағынасын түсіну (болжау) үшін, оның айналасындағы сөздер мен сөйлемге назар аудару. [31, б. 27]

Экстенсивті оқылым – үлкен көлемді мақала немесе шығармаларды (роман, әңгіме) оқу. [31б. 27]

Интенсивті оқылым – мәтіндегі сөйлемдердің грамматикалық құрылымын, белгілі бір тақырыпқа арналған сөздерді талқылау үшін оқу. Мұндағы мақсат оқушылардың тілді дұрыс қолдана білудегі білімін арттыру. [31, б. 27]

Мәтін құрылымын түсіну – мәтін құрылымының ұйымдастырылуын түсіну. Мысалы, кіріспе бөлім, негізгі бөлім, қорытынды бөлім. [31, б. 27]

Болжай білу – оқылым тапсырмасы алдында қолданылатын тәсіл. Оқушылар мәтінді оқымас бұрын оның мазмұны мен көтеретін мәселесі жөнінде ойланып, талқылап көреді. Ол үшін олар мәтін тақырыбына, оған берілген суретке қарап болжай отырып, сол тақырыпта өз білімдерін қолданады. Бұл тәсіл мәтінді оңай түсінуге көмектеседі. [31, б. 28]

Мәтін түрлерін ажырата білу – әр мәтіннің өзіне тән ерекшелігін, ұйымдастырылуын, стилін ажырата білу. Мәтін түрлері: хат, мақала, жарнама, әңгімелер, поэма, құттықтау қағазы, ақпараттық брошюра, үнпарақ (листовка), хабарландыру, т.б. [31, б. 27]

Сөз мағынасын контекстен ажырату - мәтін ішіндегі таныс емес сөздің мағынасын болжау үшін, оның айналасындағы сөздер мен сөйлемге назар аудару. [31, б. 27]

Жоғарыда аталған оқылымның ішкі дағдыларын ескере отыра, оқушыларда осы дағдыларды дамытуға тікелей әсер ететін тапсырмалардың мынадай түрлері бар: мәтіннен қажетті сөйлемді немесе сөзді тауып оқу; «дауыстап оқу» ойыны; мәтіннен көркем, бейнелі сөздерді тауып оқу; рөлге бөліп оқу; «Түртіп алу» әдісімен оқу; «Графикалық сызба» арқылы оқу.

Оқылымның шынайы әрекетінде қабылдау мен мәнін ұғыну бір мезетте жүзеге асатынын атап өттік. Олардың өзара тығыз байланыстылығына қарамастан, бұл үдерісті қамтамасыз ететін дағдылар мен икемдер шартты түрде 2 топқа бөлінеді: -оқу техникасына байланысты – көзге көрінетін шартты белгілер таңбаларын мағыналық бірліктерге өзгерту немесе қабылданған графикалық белгілерді олардың мағыналарымен сәйкестендіру; -қабылданған ақпаратты мағыналық өңдеу – әр түрлі деңгейлердегі тілдік бірліктердің мағыналары бойынша және сәйкес мәтіннің мазмұны, авторлық көзқарас және с.с. арасында байланыс орнату (мұндай икемдер мәтінді аяқталған тілдік пікір ретінде түсінуге мүмкіндік береді). Көз жүгірте ізденістік оқу мәтін мазмұны туралы жалпы түсінік алуға бағытталған. Оқушылар мәтіннен өзін қызықтыратын ақпаратты ғана іздейді. Таныса оқу мәтіннен басты ақпаратты: негізгі мазмұны туралы жалпы түсінік алуды, мәтіннің негізгі идеясын түсінуді жоспарлайды. Зер салып оқу мәтін мазмұнын толық және нақты түсінумен, оқылған материалды әңгімелеу мен баяндауда қайта жаңғыртумен және с.с. ерекшеленеді.

Оқыту тілі қазақ тілі болып саналатын мектептер үшін айтылым мен тыңдалым бірлікте қаралатыны ескерілген болатын. Сондықтан тыңдалым мен айтылым барысында игерілетін дағдылар мен дағдыларды игеруге көмектесетін тапсырмалар ұштастырыла беріледі.

Тыңдалым – рецептивті (қабылдаушы) дағдылар қатарына жатады. Тыңдалым дағдылары да қажеттілікке қарай тыңдаудың бірнеше ішкі дағдылары болады:

Мазмұнын түсіну үшін тыңдау – жалпы мазмұнын, идеясын түсіну үшін тыңдау. [31, б. 29]

Нақты ақпараттарды алу үшін тыңдау – тыңдалымдағы қажетті ақпараттарды алу үшін тыңдау. Мысалы, теміржол вокзалында өзіңізге қажет уақытты немесе пойызды білу үшін сол ақпаратты ғана тыңдайсыз, басқа ақпаратты қажет қылмайсыз. [31, б. 30]

Детальді түрде тыңдау – әрбір сөздің мағынасын түсіну үшін әрбір сөзін зер салып тыңдау, түсіну. Мысалы, маңызды жаңалықтарды айтып жатқан кезде оны дұрыс түсіну үшін әрбір сөзін мұқият тыңдап шығасыз. [31, б. 30]

Сөйлеушінің қарым-қатынасын анықтау үшін тыңдау – сөйлеушінің көңіл-күйін не айтқысы келіп отырғанын түсіну үшін тыңдау. [31, б. 31]

Интенсивті тыңдалым – сөйлеу барысындағы сөйлемдердің грамматикалық құрылымын, белгілі бір тақырыпқа арналған сөздерді талқылау үшін тыңдау. Мұндағы мақсат – оқушылардың тілді дұрыс қолдана білудегі білімін арттыру.

Мысалы, белгілі бір грамматикалық тақырыптарды өткен кезде тыңдалымды пайдалану, бірақ бұл жерде басқа дағдыларды араластырмайсыз. [31, б. 31]

Экстенсивті тыңдалым - үлкен көлемді мақала немесе шығармаларды (роман, әңгіме) тыңдау. [31, б. 31]

Айтылым тілдік төрт дағдының бірі және продуктивті дағдылар қатарына жатады. Тілді қабылдап үйренуден гөрі оны қолдану, сөйлеу көрініс тауып отырады. Қарапайым тілмен айтқанда, айтылым дегеніміз – өзге адамдармен қарым-қатынасқа түсу барысында ойымызды жеткізу үшін тілдік бірліктерді қолдану. Айтылымның ішкі дағдылары мынадай: грамматиканы, сөздерді және қарым-қатынасқа түсу функцияларын (қарым қатынасқа түсу себебі мен мақсаты, мысалы: сәлемдесу, кеңес беру, кешірім сұрау, т.б.) қолдана білу; сөйлеу барысында қажетті стильді қолдана білу; сөздерді дыбыс үндестігінің ерекшелігіне сай айта білу; вербальді емес тілді қолдана білу (ым-ишара, мимика); мәтін түрлерін (жаранама, хат, мақала) жаза білу; ауызша флуенттілік (нормаға сай жылдамдықта, аздаған кідіріспен, қайталаулармен өзін-өзі түзете отырып сөйлесе білу және дыбыс үндестігін табиғи түрде қолдана білу); интерактивті стратегияларды (сөйлесу барысында адамдарды қызықтырып, тілдесуге тартудың жолдарын білу) пайдалана білу. [31, б. 33] Айтылымның ерекшелігін білу мұғалімге оны терең дамытуға, әртүрлі әдіс-тәсілдерді қолдана отырып сабақты жоспарлауға мүмкіндік береді.

Тыңдалым мен айтылым дағдыларын дамытуға ықпал ететін тапсырмалар: тыңдалған мәтіннің белгілі бір үзіндісін айтып беру; мәтінді оқып, мазмұнын түсіну, сұрақ қою, сұраққа жауап беру; өздеріне қызықты және таныс тақырып бойынша әңгімелеу; берілген мәтін үзіндісі бойынша диалог құрастыру.

Жазылым – продуктивті дағдылар қатарына жатады. Продуктивті дағды дегеніміз тілді қолданып сөйлеу немесе жазу. Қарапайым тілмен айтқанда, жазылым хабарды қағаз бетіне түсіруді қамтамасыз етеді. Жазу арқылы коммуникацияға түсу үшін біз әріптер мен сөздерді пайдалана отырып, сөйлем құрай алуымыз керек, ал сөйлемдерді топтастыру арқылы біздер өз ойымызды жеткізе аламыз. Әр жазылымның өзіне сай ерекшелігі болады: жазу стилінің деңгейлері: ресми (ғылыми, іс қағаздар стилі) және бейресми (ауызекі сөйлеу сөздері, хабарламалар); қағаз бетінде орналасу тәртібі; ақпараттарды орналастыру реті; мәтіннің ұйымдастырылуы. Жазылымның ішкі дағдыларын екі топқа бөліп қарастыруға болады. Біріншісі – сауаттылық, ал екінші тобы – идеяны (ойды) жеткізе білуі.

Сауаттылыққа қатысты дағдылар:

1. Орфографиялық қатесіз жазу;
2. Әріптерді дұрыс және қосып жаза білу;
3. Пунктуацияны дұрыс қолдану;
4. Қағаз бетіне дұрыс орналастыра білу;
5. Сөздерді дұрыс таңдай білу;
6. Грамматиканы дұрыс қолдану;
7. Сөйлемдерді дұрыс байланыстыра білу;

8. Абзацты (жаңа азат жолдан басталған, бір идеяға ғана негізделген көлемділеу жазылым бөлігі) дұрыс ұйымдастыра білу. [3, б. 6]

Идеяны жеткізе білуге қатысты дағдылар:

1. Сильді дұрыс таңдай білу;
2. Идеяларды жүйелі ұйымдастыра білу;
3. Мәтін түрлерінің ерекшеліктерін қолдана білу және мағынасын жеткізе білуде қажетті функцияларды пайдалана білу. Функцияларға баяндау, шағымдану, өтініш білдіру, алғыс айту, қысқарту (бірнеше сөздермен негізгі идеяларға тоқталу), қорытындылау жатады. [3, б. 6]

Жазылымда қарастырылатын тағы да бір екі аспект үйлесімділік пен жүйелілік. Үйлесімділік дегеніміз сөйлеу және жазу тілінде грамматикамен сөздердің логикалық үйлесімде болуы.

Жазылым дағдысын дамытуға арналған тапсырмалар: сөздердің дұрыс жазылуын меңгертуге арналған тапсырмалар; есте сақтау арқылы жазу; сөзден сөйлемдер, мәтін құрастырып жазу; толықтыру және сәйкестендіру; жазылуы қиын сөздерден сөздік құрастыру; шағын хат жазу.

Коммунитативтік дағдыларға қатысты қорытынды жасап өтетін болсақ, коммуникативтік, тілдік дағдыларды қалыптастыру дегеніміз – педагог-ғалым Ж.Аймауытовтың сөзімен айтқанда: «баланы сөйлеуге, басқалардың сөзін ұғуға, өз бетімен жазуға, оқуға төселдіру. Бірақ бұл мағынасыз әдеттендіру, құрғақ төселдіру емес, тілге жаттықтырумен бірге баланы ойлауға да жаттықтыру». [4, б. 46] Бұл жерде ең маңыздысы: оқушылардың алдыңғы алған дағдылары жаңа дағдыларды меңгеруге үлкен ықпалын тигізеді, ал егер ол ескерілмесе, онда білім тереңге бармай, үстірт меңгерілген таяз білім болмақ. Мұндай үстірт білім оқушыға қазіргі әлемде жетістікке жету үшін қажетті жоғарыда аталған сын тұрғысынан ойлау, рефлексия және басқа да аспектілерді, алған білімді қолдануына кері әсерін тигізеді. Оқушылар білімді толықтай меңгеру үшін ақпаратты енжар қабылдамай, сабаққа белсенді араласуына жағдайларды қарастыруы қажет. Оқушылардың тілдік қабілетін қалыптастыруда жақсы нәтижеге қол жеткізу үшін лингвистикалық мазмұндағы мәтінді тек оқу мен айтылуына ғана мән беріп қана қоймай, соған сай дағдысы мен әдетін қалыптастыру керек. Негізгі мектептің орта сатысында тіл үйретудегі басты мақсат – оқушылардың сөйлеу әрекетін бірізді және жүйелі түрде дамыту. Сөйлеу әрекеті-ақпаратты алу мен ұсынудың мақсатқа бағытталған белсенді үдерісі. Ол қарым-қатынас жағдаятына байланысты тілдік жүйеден көрінеді. Осы ретте оқушылардың алған білімдерімен жұмыс істеуге, оны әрі қарай өңдеп, өз дағдыларын арттыруға септігін тигізетін жаттығулармен айналысуға мүмкіндік берілуі аса маңызды.

Тіл сауаттылығы мен сөйлеу сауаттылығын қалыптастыру үшін жақсы, талаптарға сай оқу-танымдық және тіл дамытатын тапсырмалар әзірлей білу керек. Сөйлеу мәдениеті, алдымен, әдеби тілдің грамматикалық, лексикалық, стилистикалық, орфоэпиялық нормаларын меңгеру, сонымен бірге бейнелеуіш, көріктеуіш амал-тәсілдерді қарым-қатынас жасаудың мақсаты мен мазмұнына сай етіп қолдана білу дегенді білдіреді.

Бүгінгі біз өмір сүріп отырған уақыт кезеңі өткен ұрпақтың заманына мүлдем ұқсамайды. Бала болашағы оның жаңа тұжырымдарды түсінуі мен қабылдай білуіне, дұрыс таңдау жасауына, бүкіл өмір бойына өзгермелі жағдайларға тез икемделе білу қабілетіне байланысты болмақ. Осыған байланысты мұндай тұлғаға қойылатын бірінші кезектегі нақты талаптар: ойлылық, салмақтылық, белсенділік, әлеуметтік жауапкершілік, терең білімділік, кәсіби сауаттылық, т.б. Олар оқушының бойында қалыптасатын түпкілікті құзыреттерін айқындауға тікелей мұрындық болады. Өз көзқарасын білдіру, қорытынды, синтез, анализ жасау дағдылары тапсырмалардың аталған барлық түрінде, әсіресе, шығармашылық тапсырмалар арқылы қалыптастыруға болады.

Тілдік әрекеттің дамуы келесідей міндеттердің шешімі бола алады:

- Мәтінді түсіну және оқу техникасын қалыптастыру - сауаттылықты, сонымен бірге оқу қажеттілігіне қарай оқу үрдісіне деген қызығушылықты дамытады;
- Әдебиет арқылы оқушыларды адамгершілік қарым-қатынас пен өнегелік құндылықтарға жетелеу, еркін және тәуелсіз ойлау қабілеті бар тұлға тәрбиелеу;
- Әдебиет арқылы оқушыларды өнерге жақындаттыру;
- Жазбаша және ауызша сөйлеу қабілетін (сонымен қоса сөздік қорын байыту), оқушылардың шығармашылық қабілетін дамыту.

Сөйлеу мәдениетін дамыта оқыту үшін, олардың бойында тіл мәдениетінің мынадай қатысымдық сапалық қасиеттерін игертуді міндеттейді: «Сөз мәдениетінің негіздерін таныту, сөз әдебінің қарым-қатынас түрлерімен байланысы жайлы, шешендік сөз табиғаты туралы мағлұматтар бере отырып, оқушылардың сөйлеу мәдениетін жетілдіру, тілді әлеуметтік қызметіне сай орынды жұмсай білуге үйрету, интеллектуалдық, коммуникативтік қабілеттерін арттыру»,—деп көрсетеді. [32, б. 44]

Оқу-танымдық тапсырмалардың ішінде грамматикалық жаттығуларды кіріктірген болатынбыз. Грамматикалық тапсырмалар өз ішінде фонетикалық, морфологиялық, синтаксистік және лексикалық болып бөлінетінін атап өткен едік. Солардың ішінде фонетикалық жаттығуларды орындату арқылы оқушыларда көптеген дағдыларды қалыптастыруға болады. *Фонетикалық жаттығулар* арқылы кейбір балалардың тілін тістеп сөйлеу, сақауланып сөйлеу, қайсыбір дыбысты қалдырып кетіп сөйлеу, «с» мен «ш», «р» мен «л», «ж» мен «з» сияқты дыбыстарды шатыстырып айту кемшіліктері жойылады. Мұндай кемшіліктер оқуға да, жазуға да зиян келтіретіні сөзсіз. [8, б. 101] *Фонетикалық жаттығулар* тек дұрыс жазу, емле үшін ғана пайдаланылмайды. Сонымен қатар оқушыларды әдеби тіліміздің нормасын сақтап оқуға үйрету үшін де (орфоэпия) пайдаланылады. Оқу сабақтарында, оқушылардың жауаптарында, әңгімелерінде байқалған орфоэпиялық қателер, теріс айтылған сөздер түзетіліп, сөз ішіндегі, сөз шекарасындағы дыбыстардың құбылуы ескертіліп отырады. Тілімізге басқа тілден енген термин сөздердің дұрыс айтылуы да практикалық жаттығулар мен

тапсырмалар арқылы үйретіледі. Ал морфологиялық тапсырмаларды орындату арқылы түрлі мәселелерді шешіп қана қоймай, оқушылар үшін қажетті дағдыларды да игертуге болады. Мысалы, сөз тұлғасын оқу барысындағы морфологиялық жаттығулардың сөздің морфологиялық құрамын, мағыналы бөлшектерін, морфемаларды саналы түрде меңгеріп алу үшін мәні зор. Сөздің морфологиялық құрамын талдау, көбінесе сол сөздің мәнін дұрыс ұғынып алуға жәрдем етеді. Сөздің мағыналы әрбір элементі – түбір, жұрнақ, жалғау – бұлардың әрқайсысы өзінше сөзге мән береді. Ал осы мәндердің жинағы бірігіп, сөздің жалпы мағынасын тудырады. Морфемаларды соның ішіндегі жұрнақты айыра білудің балалардың тілін жетілдіру үшін де зор мәні бар. Өйткені бұл жаңа сөздер жасауға және сол сөздерді орынды жерінде қолдана білуге мүмкіндік береді. Сөз таптарын оқыту барысында жүргізілетін тапсырмалар сөздерді белгілі бір топқа біріктіріп, жүйелеуге үйретеді. Бұл жөнінде К. Д. Ушинский: «баланың тілі шығып, сана-сезімі өсе келе, ол сөйлеуге (сөздерді қолдануға) үйренеді; оның ақыл-ойында түрлі грамматикалық формалар, сөздер, күнделікті тәжірибе, үлгі арқасында өздігінен-ақ грамматикалық топтарға бөлініп қалыптаса бастайды. Грамматиканың міндеті – сол тәжірибе нәтижесінде қорытып тілдегі құбылыс заңдарын жүйемен беру», - деген болатын. Морфологиялық жаттығулар мен талдауларды игере алған оқушы әрбір сөз табының қасиетін, ерекшеліктерін саналы түсінеді, септік, көптік, жіктік, тәуелдік жалғауларын меңгереді. Оларды жазбаша, ауызша сөйлегенде дұрыс, орынды қолдана алады [31, б. 110]. Синтаксистік жаттығуларды орындау арқылы сауатты сөйлей білуге үйретуге болады. Синтаксистік жаттығулар және синтаксистік талдауларға арналған тапсырмаларды орындау арқылы сөз бен сөздің байланысуын, сөздердің орын тәртібін, сөйлем құрылысын, сөйлем мен сөйлемнің байланысу жолдарын, бір сөзбен айтқанда байланыстырып сөйлеу дағдысын меңгеруіне көп көмегін тигізеді.

Ал шығармашылық тапсырмалар – ең күрделі, деңгейі жоғары, ең ауқымды жұмыс жасауды қамтамасыз ететін тапсырманың түрі деп көрсеттік. Олай болса, шығармашылық тапсырмаларды орындатқызу арқылы меңгерілетін дағдылардың саны да, маңызы да көбірек болуы тиіс. Шығармашылық тапсырмаларды орындау барысында қалыптасатын дағдылар:

1. Ұсынылатын тақырыпты түсініп, оның жігін ажырата алу дағдысы мен шеберлігінің қалыптасуы;
2. Шығармашылық жұмыстармен айналысу үшін қажетті материал жинау дағдысы мен шеберлігі. Яғни материал жинау барысында бақылаудың кейбір тәсілдеріне дағдылану, оны меңгеру шеберлігіне үйрену. Егер оқушы материал жинау дағдысына жаттықтырылмаған болса, ол шығармашылық тапсырмаларды орындауда талай-талай сәтсіздікке ұшырайды. Сондықтан оқушыларды бақылай білуге, кітаппен жұмыс жасауға, суреттерді қарап қабылдай білуге, экскурсия материалдарын жинақтап, естерінде сақтай білуге жаттықтырылып, бірте-бірте бұл

жаттығуларды дағдыға айналдыру шеберліктерін жетілдіруді іске асыра беру қажет.

3. Білетін, яғни жинаған материалдарын жүйелей алу дағдысы, шеберлігі.
4. Оқушылардың өз ойын дұрыс және түсінікті білдіру дағдысы. Ойын дұрыс білдіру деген шығармашылық тапсырмаларды орындағанда белгілі тілдік норманы сақтау, әдеби тілдің ең шұрайлыларын пайдалана білу шеберлігі, сөйлемдерді бір-бірімен байланыстырып, жатық тілмен жеткізе алу дағдысы, ал ойын түсінікті білдіру дегеніміз оқушының ойының дәл, анық, көкейге қонымды болуы. Шығармашылық тапсырмаларды орындау барысында оқушылар көптеген жаңа сөздер, сөз тіркестері, мақал-мәтелдерді, идиомалық тіркестерді, тұрақты тіркестерді, перифраздарды үйренеді. Олар арқылы оқушылардың лексикалық қоры байып, тілдері жаттығады.
5. Жазбаша шығармашылық тапсырмаларды орындау барысында жазғандарын тексеру, түзету, жақсарту дағдысы. Бұл да біраз қиындықпен қалыптасатын, көп машықтануды қажет ететін дағды. Бұл дағдыны меңгерген оқушылар жазғандарына сын көзбен қарай алады, жазу барысында түрлі себептермен (асығыстық, ойланбаушылық, ережені естен шығарып алу, қобалжу, т.б.) жіберген қателіктерін батыл түзете алады.
6. Шығармашылық тапсырмаларды орындау барысында оқушылар жазбаша не ауызша жұмыстарды грамматикалық тұлғада (бастауыш пен баяндауыштың белгілі бір жақта қиысып, баяндауыштың үйлесімді бір шақтық тұлғада келуі) баяндай білу дағдысы қалыптасады.

Өйткені студенттердің жазба жұмыстары олардың шығармашылық еңбегі. Студенттердің шығармашылық жұмыстарына төселдіру – көптеген жаттығу жұмыстарын жүргізу, бәрінен бұрын жазба жұмысының өзіне тән ерекшелігін жете меңгертуді талап ететін үрдіс. Шығармашылық жұмыстар біріншіден, берілген тақырыпты ашу үшін қажетті материалдар жинақтап, таңдап ала білуді, екіншіден, жиналған материалдарды тақырыптың ерекшелігіне сай, дұрыс және жүйелі түрде орналастыруды, үшіншіден материалды әдеби тілде бере білуді талап етеді. Студенттер бұл аталған дағдыларды қалыптастыру мақсатында дайындық жұмыстарын дұрыс жүргізуі тиіс. Демек:

1. Ұсынылған алғашқы кезеңдерде өздеріне етене таныс жағдайлардың студенттер қызығушылығын тудыруы;
2. Берілген тақырып бойынша қамтылатын мәселе анық, дәл көрсетілу.
3. Ұсынылған тақырыптың негізгі идеясын ашудың нақтылы жолдары көрсетілу.
4. Студенттердің берілген тақырыпқа сай материал жинақтау мақсатында табиғат құбылыстарына, өсімдіктер мен жануарлар дүниесіне, т.б. бақылау жүргізуді қалыптастыру

5. Студенттердің көркем әдебиеттен алған мәліметтерді басқа да білім көздерінен (газет, журнал, интернет) алынған материалдармен толықтыру икемділігіне төселдіру.
6. Берілген тақырыпқа сай шығарма жазу үшін басқа да пәндерден материалдар мен мәліметтер пайдалана білуге дағдыландыру.
7. Ең соңында, студенттердің алғашқы жұмыстарындағы бақылаған қателіктер мен жетістіктері үнемі көрсетіп отырса, сонда ғана жұмыстан дұрыс нәтиже шығары сөзсіз. [7, б. 11]

Шығармашылық тапсырмалардың бір түрлісі – ізденімдік тапсырмалар екендігі белгілі. Ізденімдік тапсырмалар орындау арқылы шешім қабылдауға үйренеді, ізденудің жолдары мен тәсілдерін меңгереді. Сөздіктермен, энциклопедиялармен жұмыс істеуге, интернеттен ақпарат ала білуге, электронды поштамен жұмыс істеуге, газет, журналдардан, көркем әдебиеттерден ізденуге машықтанады. Белгілі бір мәселе төңірегінде ғылыми еңбектерден іздену жолдарымен және кітапхана жүйесімен танысады. Осындай көп еңбектің нәтижесінде оқушы – субъект зерттеуші, ізденімпаз жеке тұлғаға айналады. [11, б. 182]

2.2 Оқу мақсаттарына құрастырылған тапсырмалар үлгілері

Айтылым мен жазылым продуктивті дағдылар қатарынан болғандықтан, әрі Блум таксономиясы бойынша өнімді деңгейдегі әрекеттер санатына жататындықтан осы бөлімдегі оқу мақсаттарына бағытталған тапсырмаларға баса мән беріп отырмыз. Тапсырманың басты міндеті – оқушының өз бетімен жұмыс жасай білу қабілетін арттыру болғандықтан аталған екі бөлім біздің басты нысанамыз болып отыр.

Білім беру қазақ тілінде жүргізілетін мектептер үшін тыңдалым мен айтылым біріктіріліп берілген. Өйткені тыңдалым бойынша жүргізілетін жұмыстардың дені ауызша жүргізіледі. Мысалы, тыңдалым бойынша сұрақ-жауап ұйымдастыру, тыңдалым мәтіндегі негізгі және қосымша ақпараттарды анықтау, мәтіндегі басты ойды анықтау сияқты тапсырмалар беруде бала әрі тыңдап, әрі пікір білдіріп екі әрекетті қатар атқарып жатады. Сонымен қатар, тыңдалым бойынша жазылым жұмыстарын да бірге атқарыла беріледі. Сондықтан оқу бағдарламасындағы осы екі бөлімді ерекшелеп алып отырмыз. Тапсырмалар мен жаттығулардың түрлері, олардың жіктелімі өте көп. Біз оқу мақсаттарына бағытталған тапсырмалар дайындайтындықтан олардың аясын біршама тарылтып алдық. Әрі 5-сынып оқушылары үшін басты білім көзі оқулық болғандықтан оқулықтағы тақырыптардан алыстап кете алмаймыз. Қосымша тыңдалым мәтіндерінен басқа оқулықтағы тыңдалым мәтіндеріне де тапсырмалар құрастырылды.

5-сыныптың «Мектеп» баспасынан 2017 жылы басылып шыққан қазақ тілі оқулығында мынадай бөлімдер қамтылған (оқу бағдарламасына сәйкес):

1. Мәдениет: Тіл және қарым-қатынас
2. Киіну. Сән. Талғам.
3. Отбасылық дәстүрлер мен мерекелер
4. Жануарлар әлемі мен өсімдіктер дүниесі
5. Бос уақыт және хобби
6. Қиял әлемі
7. Көлік және жол белгілері
8. Адамның сыртқы келбеті мен мінезі
9. Аспан әлемінің құпиялары
10. Саяхат және демалыс [33, б. 5]

Осы бөлімдер бойынша сабақтар жүргізіледі. 1-бөлімде айтылғандай оқу бағдарламасында 5-сыныптар үшін оқу мақсаттары бөлімдерге жіктеліп берілген. 5-сыныптың «Тыңдалым және айтылым» бөлімі бойынша оқу мақсаттары төмендегідей:

5.1.1.1 тірек сөздер мен ұсынылған иллюстрациялар арқылы тақырыпты болжау;

5.1.2.1 әлеуметтік-тұрмыстық, әлеуметтік-мәдени, тақырыптарға байланысты диалог, монологтердегі (ән мәтіні, хабарлама, жарнама, хабарландыру) көтерілген мәселені түсіндіру;

5.1.3.1 тыңдалған мәтіннің мазмұнын түсіну, негізгі және қосымша ақпаратты анықтау;

5.1.4.1 тірек сөздер мен жетекші сұрақтар арқылы негізгі ойды анықтау;

5.1.5.1 тыңдалған мәтін мазмұны негізінде сұрақтарға жауап беру, көтерілген мәселе бойынша өз ойын білдіру;

5.1.6.1 коммуникативтік жағдаятқа сай эмоционалды сөздерді, дауыс ырғақтары арқылы қыстырма, қаратпа, одағай сөздерді еркін қолданып, диалогке даярлықсыз қатысу, өз пікірін білдіру [4, б. 6]. Барлығы 6 оқу мақсаты. Ал «Жазылым» бөлімі бойынша оқу мақсаттары:

5.3.1.1 берілген мәтінге сәйкес кіріспе, негізгі және қорытынды бөлімдерді қамтитын қарапайым жоспар құру

5.3.2.1 жанрлық ерекшеліктеріне сай ресімделуі мен құрылымын сақтап, хат, жарнама, хабарландыру құрастырып жазу

5.3.3.1 сюжетті суреттердің (фотосуреттер) желісі бойынша әңгіме құрастыру

5.3.4.1 эссенің кіріспе, негізгі, қорытынды бөлімдерін сақтай отырып, өзіне таныс адамды, белгілі бір мекен мен оқиганы сипаттап не суреттеп жазу

5.3.5.1 оқылым және тыңдалым материалдары бойынша негізгі ақпараттарды сақтай отырып, жинақы мәтін жазу

5.3.6.1 мәтіндегі орфографиялық қателерді сөздіктерге сүйене отырып, түзету және редакциялау [4, б. 7].

Осы аталған мақсаттарды және осыған дейін сұрыпталып алынған тапсырмаларды құрастырудың ұстанымдары мен талаптарын ескере отырып оқу мақсаттарына бағытталған тапсырмалар құрастырылды.

Тыңдалым бөлімі бойынша мынадай тапсырма түрлерін тақырып пен мәтінге қарай лайықтап қолдануға болады. Бұл тапсырмалардың түрлерін шаблон ретінде әр мұғалім өз ыңғайына қарай түрлендіре бере алады.

Мәтін бойынша ақпараттарды растандар не жоққа шығарындар. Мәтін мазмұнының баяндалу ретін табындар. Мәтінге ұсынылған тақырыптардың бірін таңдаңыздар не өздеріңіз тақырып ұсыныңыздар. Себебін түсіндіріңіздер. Өзара мағыналас сөздерді сәйкестендіріңіздер. Мәтін мазмұнына сәйкес келетін жауапты табыңыздар. Мәтін мазмұны бойынша дұрыс жауапты белгілеңдер (дұрыс/бұрыс). Мәтін мазмұнына сәйкес ақпаратты табыңыздар. Мәтін мазмұнына келмейтін артық ақпаратты, артық сөзді табыңыз. Қарамен берілген сөздің мағынасын табыңыздар. Қарамен жазылған сөздермен мәндес сөздерді табыңыздар. Қарамен берілген сөздерді сөйлем мағынасы өзгермейтіндей басқа сөздермен алмастырып жазындар. Қарамен берілген сөздерді сөйлем мағынасы өзгермейтіндей тұрақты тіркестермен алмастырып жазындар. Ерекшеленіп берілген сөздерді синонимдермен алмастырындар. Ерекшеленіп берілген сөздердің антонимдерін табыңыздар. Екі бағанды сәйкестендіріп, сөйлем құраңыздар. Тыңдалымда кездесетін мақал-мәтелді түсіндіріңіздер. Мәтінді бөліктерге бөліңіздер (кіріспе, негізгі бөлім, қорытынды). Мәтіннің мазмұнын қорытындылауға көмектесетін мақал-мәтелді табу немесе қорытындылауға көмектесетін мақалдың жалғасын өздеріңіз құрастырып жазыңыздар. Мақал-мәтелдің мағынасын кестеден тауып, сәйкестендіріңдер. Мәтін мазмұны бойынша сөйлемдерді толықтырып, аяқтап жазыңыздар. Мәтіндегі негізгі және қосымша ақпаратты табыңыздар.

Жазылым бөлімі бойынша мынадай тапсырма түрлерін тақырып не мәтінге қарай лайықтап қолдануға болады:

- Екі жай сөйлемнің мазмұнын себеп конструкциясын пайдалана отырып, өзгертіп жазыңыз. Үлгі: Күн ыстық, жол қиын болды. Жолаушылар қатты шаршады. – Күн ыстық, жол қиын болғаннан соң жолаушылар қатты шаршады. Күн ыстық, жол қиын болғандықтан жолаушылар қатты шаршады. [34, б. 125]
- Сөйлемдерді жақша ішіндегі сөздерді пайдалана отырып, толықтырыңыздар. Үлгі: Өсімдіктер ... (биыл елімізде қуаңшылық болуы) құрап кетті. – Өсімдіктер биыл елімізде қуаңшылық болуынан құрап кетті.
- Бағананың сол жағындағы және оң жағындағы ақпараттарды салыстырыңыз. Мысалы: Тәжірибесіздігінен лаборант құралды бүлдірді. Лаборанттың тәжірибесіздігінен құралдар қазір жұмыс істемейді.
- Оң жақта берілген ақпаратты пайдаланып, сұрақтарға жауабын жазып, себебін түсіндіріңіз. Үлгі: Ол бүгін сабаққа келмеді. Ол ауырып қалды. – Ол ауырып қалғандықтан бүгін сабаққа келмеді [35, б. 74].
- Екі жай сөйлемді себебі сөзін қолдану арқылы біріктіріп жазыңыз. Үлгі: Адамды танымай, әлемді тануға болмайды. Адам – әлемнің бір бөлшегі,

оның күрделі, ұзақ дамуының шыңы. – Адамды танымай, әлемді тануға болмайды, себебі адам – әлемнің бір бөлшегі, оның күрделі, ұзақ дамуының шыңы. [35, б. 74].

- Екі сөйлемнің мазмұнын үшін сөзін пайдалана отырып, біріктіріп жаңа сөйлем құрап жазыңыз. Жақша ішіндегі сөзді пайдаланыңыз. Үлгі: Жомарт өте еңбекқор. Әріптестері де оны осы үшін бағалайды. – Жомарты еңбекқорлығы үшін әріптестері бағалайды. [35, б. 75].
- Сөйлемді сондықтан жалғаулығын пайдалана отырып, жазыңыздар. Үлгі: Ағаш судан жеңіл, ол суға батпайды, қалқып шығады. – Ағаш судан жеңіл, сондықтан ол суға батпайды, қалқып шығады. [35, б. 76].
- Екі жай сөйлемнің мазмұнын бір сөйлеммен жазыңыз. Үлгі: Кофеде кофеин көп мөлшерде болады. Кофе адамның ұйқысын қашырады. - Кофеде кофеин көп мөлшерде болғандықтан адамның ұйқысын қашырады.
- Өз еліңіздің, ауданыңыздың көрікті жерлері туралы әңгімеленіңіздер. Әңгімеде оның тарихын, маңызын көрсетіңіз. Себеп-салдарлы қатынасты білдіру үшін түрлі тілдік құралдарды пайдаланыңыз. Әңгімеңізді жазыңыз. [34, б. 130].
- Мақал-мәтелдерді оқыңыз, мағыналарын қалай түсіндіңіз, жазыңыз. Түсіндіргенде егер сөзін пайдаланыңыз. Қандай жағдайларда берілген мақал-мәтелдерді пайдалануға болады?
- Сөйлемді толықтырыңыз. Егер ауаны ластау жалғасы беретін болса... Егер біз мұхиттан тұщы су алуды үйренсек.... Егер адамдар ормандарды кесуді жалғастыра берсе... Егер қалада ескі автомобильдер көбейе берсе... [34, б. 132].
- Сол жақтағы және оң жақта берілген сөйлемдерді салыстырыңыз. Асты сызылған конструкциялардың синонимдігіне назар аударыңыз. Үлгі: Егер планетада атмосфера жоқ болса, онда тіршілік болмайтын еді. Атмосферасыз планетада тіршілік болмайтын еді. [34, б. 133].

Бұл шаблондарды пайдаланудың бірнеше үлгілерін көрсетіп өтетін боламыз. Тыңдалым бөлімі бойынша оқу мақсаттары көбінесе коммуникативтік тапсырмалар құрастыруға қолайлы. Коммуникативтік тапсырмалар жұппен, топпен не ұжыммен орындалатынын да ескеруіміз қажет. 5.1.4.1, 5.1.5.1 кодымен берілген оқу мақсаттарын нысанаға аламыз.

Тапсырма: Жетіқарақшы жұлдызының атауының пайда болуы туралы аңызды мұқият тыңдаңыздар. Тыңдалым аяқталған соң төмендегі сұрақтарды жұбыңызбен талқылап, жауап беріңіздер.

Сұрақтар:

1. Түнгі аспаннан Жетіқарақшы жұлдызын көрдіңіз бе? Жетіқарақшыны басқа жұлдыздардан ажырата аласыз ба?
2. Жетіқарақшы жұлдызын сипаттап айтып бере аласыз ба?
3. Жетіқарақшы атауы қалай пайда болған екен?
4. Жетіқарақшы атауының пайда болуы жайлы басқа аңызды білесіз бе?
5. Екі аңыздың қандай ұқсастықтары бар?

Тапсырма түрі: коммуникативтік

Тапсырма негізделген оқу мақсаты: *5.1.4.1 тірек сөздер мен жетекші сұрақтар арқылы негізгі ойды анықтау;*

Тапсырманың мақсаты: жетекші сұрақтар қою арқылы оқушылардың тыңдалым мәтініндегі негізгі ойды анықтай алуына жағдай жасау. Жұптық жұмыс орындату арқылы оқушылардың сұрақтарға жауап беру барысында талдау жұмыстарын атқарып, сұрақтар арқылы мақсатқа жетуіне жағдай жасау.

Тапсырма: Тыңдалым мәтінін мұқият тыңдаңыздар. Тобыңызбен төмендегі сұрақтарды талқылап, бірлесіп жауап беріңіздер.

Сұрақтар:

1. Бейнелеу өнері сабағы кейіпкерге неге ұнамайды?
2. «Сурет салу – алтын уақытыңды жоғалту» деген пікірге келісесіздер ме?
3. Оқушы бала неге қанша қиялдаса да, сәйгүлікті көз алдына елестете алмады?
4. Оқушы неге тұлпардың орнына «темір тұлпардың» суретін салды деп ойлайсыздар?
5. Сурет салудың қандай пайдасы бар?
6. Халқымыз неге жылқыны ерекше қадірлеген?
7. Мәтінде қандай батырлар мен олардың тұлпарларының аты аталады?

Тапсырма түрі: коммуникативтік

Тапсырма негізделген оқу мақсаты: *5.1.5.1 тыңдалған мәтін мазмұны негізінде сұрақтарға жауап беру, көтерілген мәселе бойынша өз ойын білдіру;*

Тапсырманың мақсаты: топ мүшелері бірлесіп, сұрақтарға жауап беру арқылы оқушылардың коммуникативтік қабілетін арттыру. Мәтін мазмұны негізінде сұрақтарға жауап беру арқылы өз пікірін еркін білдіруіне жағдай тудыру.

Тапсырма: Берілген мәтін бойынша шағын пікірталас өткізіледі. Бірінші тарап: адам қауіпсіздігі үшін жануарларға тәжірибе жасау дұрыс. Екінші тарап: адамдардың қауіпсіздігі үшін жануарларға тәжірибе жасау моральдық тұрғыдан дұрыс емес.

Тапсырма түрі: коммуникативтік әрі шығармашылық тапсырма

Тапсырма негізделген оқу мақсаты: *5.1.6.1 коммуникативтік жағдаятқа сай эмоционалды сөздерді, дауыс ырғақтары арқылы қыстырма, қаратпа, одағай сөздерді еркін қолданып, диалогке даярлықсыз қатысу, өз пікірін білдіру.*

Тапсырма мақсаты: Пікірталас барысында оқушылардың барынша шынайы эмоциялары көрінеді. Қарсыласын жеңу мақсатында түрлі тілдік стратегияларды қолданады. Әсер ету мақсатында эмоционалды-экспресивті сөздерді, одағай, қаратпа сөздерді, жесттерді, бейвербалды амалдарды көптеп қолданады. Пікірталасқа түсу барысында оқушы еш дайындықсыз өз ойын білдіреді.

Жазылымның бірінші тапсырмасы. Бұл тапсырма арқылы оқушылардың мынадай дағдыларын дамыту көзделген:

1. Орфографикалық қатесіз жазу;
2. Пунктуацияны дұрыс қолдану;
3. Сөздерді дұрыс таңдай білуі;
4. Сөйлемдерді дұрыс байланыстыра білуі;
5. Идеяларын жүйелі ұйымдастыра білу.

Жазылым тапсырмасы болғандықтан, ең алдымен жазылым алды тапсырмалар орындатып, жазылым жұмысын жазуға дайындаймыз.

Бағытталған оқу мақсаты: 5.1.3.1 тыңдалған мәтіннің мазмұнын түсіну, негізгі және қосымша ақпаратты анықтау;

Тыңдалым тапсырмасы: Мәтінді тыңдап болғаннан кейін төменде берілген кестедегі сұрақтарға жауап беріңіз.

3-кесте. Тыңдалым мәтіні бойынша мазмұнын түсіну деңгейін анықтау.

Сұрақтар	Сіздің жауабыңыз
Маймылдар тапсырманы адамдармен шамалас орындайды. Бұны неден көруге болады?	
В.Терешкованың ғарыш кеңістігіндегі айрықша жетістігі қандай еді?	
Тоқтар Әубәкіровті неліктен мақтан тұтамыз?	
«Ғарышқа адам ұша алады» деп тұжырым жасауға не себеп болды?	

Бағытталған оқу мақсаты: 5.3.5.1 оқылым және тыңдалым материалдары бойынша негізгі ақпараттарды сақтай отырып, жинақы мәтін жазу

Жазылым тапсырмасы: тыңдалым және оқылым мәтіндерінен алған білімдеріңізді пайдаланып, сын есімнің күшейтпелі және салыстырмалы шырайларын пайдаланып «Ғарышқа адам ұша алады» деген тақырыпта шағын мәтін жазыңыз.

- Мәтінде адамның ғарышқа ұшпас бұрын ғалымдар қандай еңбектер мен тәжірибелер жасағанын, жануарларды ғарышқа ұшыруда болған сәтті қадамдар мен сәтсіздіктерді қамтыңыз.
- Ғарышты игеруде бүгінгі күні қандай жаңалықтар ашылғаны туралы жазыңыз.
- Ғарышты игеруде адамзат тағы қандай жетістіктерге жете алатынын болжаңыз.

Жазылым бөлімінің 5.3.5.1 кодымен белгіленген «оқылым және тыңдалым материалдары бойынша негізгі ақпараттарды сақтай отырып, жинақы мәтін жазу» оқу мақсатына бағытталған тапсырманың тағы бір үлгісін көрсетіп өтейік. Оқу мақсатында көрсетілгендей тыңдалым және оқылым мәтіндеріндегі ақпараттарды қамтып, жинақы жаңа мәтін жазу керек. Ең алдымен біз оқылым не тыңдалым мәтінімен жұмыс жасауымыз қажет. Оқылым мәтінімен танысып өтейік. Оқылым мәтіні:

«Күні бойы ойнаған Ербол үйге ымырт уақытында келді. Шаршағаны соншалық – кешкі асқа да қарамай, төсегіне құлай кетті. Сол күні ол шым-шытырық, бірақ қызық түс көрді.

Аулада достарымен ойнап жүрген Ерболды анасы үйге шақырғандай болды. Үйіне келсе, анасы жоқ. Анасының орнына үйде көздері шыныдай үлкен, қол-аяқтары шидей жіңішке, бастары қазандай үлкен, бойлары бір тұтам жат ғаламшарлықтар жүр екен.

Ештеңені түсінбеген Ербол таңырқаған кейіппен:

– Сендер кімсіңдер? – деді.

– Қорықпа, біз саған жамандық жасамаймыз. Біз сенің өскенде ғарышкер болғың келетінін жақсы білеміз. Сол себепті саған көмектесу үшін ғарыш кеңістігінен келдік, – дейді.

Ербол бір сәтке де ойланбай, жат ғаламшарлықтармен ғарыш кеңістігіне сапар шегеді. Құстай ұшқан зымыран ғарыш кеңістігіне келіп қонды. Ғарыш кеңістігі өте әсем. Ербол жан-жағына таңырқай, қызыға, байыппен қарап келе жатты,

Жат ғаламшарлықтар Ерболды бірінші Жер серігі – Айға апарды. Олар Ерболға Айдың Жер серігі екенін және Жерді айнала қозғалатынын түсіндіріп жатты. Енді олар Ерболға басқа да ғаламшарларды көрсетті. Ең үлкен ғаламшар – Юпитер екенін Ербол кітаптан оқыған. Ал оларды жақыннан көру ол үшін өте қызық болды.

– Ал енді қайтатын кез жетті. Саған саяхат ұнады ма? – деп сұрады жат ғаламшарлықтар.

– Әрине, бұл мен үшін естен кетпес сәт болды.

– Біздің саған деген сыйлығымыз бар. Бұл қораптың ішінде кішкене тетікше бар. Бұл тетікшені бір рет бассаң, сенің өміріңді қас-қағым сәтте өзгертеді, – деп сыйлықты ұсынды.

Сөйтіп, олар Ерболды үйіне жеткізеді. Көзді ашып-жұмғанша жат ғаламшарлықтар да жоқ, ғарыш кемесі де жоқ.

Таңертең ұйқыдан тұрған Ерболдың қолында кішкене тетікшелі қорап жатты. Бұған сенер-сенбесін білмеген Ербол тезірек Байқоңыр ғарыш айлағына барғысы келді». [33, б. 185]

Оқылым мәтіні бойынша шығарма мазмұнын баяндату (тіл дамытушылық тапсырма):

1. Шығарманың баяндалу түрін өзгертіп баяндату және кейіпкер ретінде кейіпкердің ішкі эмоциясын, көңіл-күйін қосып айту. (Әңгіме III жақтан баяндалған. Оқушыларға бұл әңгімені I жаққа өзгертіп әңгімелету. Баяндау

барысында кейіпкердің не сезінгені, қорқынышы, қуанышы жайлы өз жанынан қосып айту)

2. Оқылған шығарманың мазмұнын аз-кем өзгертіп баяндату. Шығарманың соңын өз ойынан шығарып, әрі қарай жалғастырады.

Тыңдалым мәтіні:

«Сара жерді тастап кеткенін енді есіне алмады. Айлар өткен болуы керек, өйткені оның шашы өсіп, ал азық-түлік қоры азайып бара жатты.

Барлығы ғарышқа кішкентайынан қалыптасқан қызығушылықтан басталды. Ол адамзат тарихындағы Марста су тапқан алғашқы әйел болғысы келіп, «Омега-21» экипажына қосылды.

Алдымен бәрі жақсы еді. Сара ауырлық күші мен қолайсыз жағдайлардың болмауына қарсы тұрып, тарихи рекордтарды жаңартып отырды. Сараның еңбегінің нәтижесі - экипажының ішіндегі ең үздік болды. Әрбір жеңіске жеткен сайын Сара өзінің орны жерде емес, ғарышта екенін сезінді.

Дайындық айлары өтті. Барлығы жоспарланған болатын. Олар Марсқа жетіспейтін құнды ресурстарды - суды табу үшін аттанбақ.

Ұшып шыққан күні экипаждың әрбір мүшесі өздерінің капсуласында орналасты. Бұл зымыран дәстүрлі түрде ғарышқа жіберілген ракеталарға ұқсамады. Бұл зымыран сегменттелген және бірдеңе дұрыс болмай қалған жағдайда экипажды қорғауға тырысатын жеке капсулалармен толтырылған.

Зымыран ашық ғарышқа ұшып шықты. Марсқа дейін Зымыран ғарышқа жеткен кезде қысымның өзгеруіне төтеп бере алмады және барлық капсулалар бөлшектерге шашылды. Біреуінен басқасы: Сараның капсуласы.

Мүмкін, оның көтерілгеніне бірнеше ай болған шығар. Қанша уақыт өткенін Сара нақты білмейді. Сара үшін аман қалудың екі-ақ жол бар еді: капсуланың оттегімен қамтамасыз етілуін тоқтатып, Марсқа тезірек жету немесе Марсқа жету үшін аз отынды пайдалану.

Сара бұл туралы көп ойланбастан қорқынышты түймені басты. Кеме қызыл планетаға қарай барлық жылдамдықпен қозғала бастады. Жылдар сияқты көрінген сағаттардан кейін Сараның капсуласы Марсқа қарап тұрды. Бұл оның ойлағанынан қорқыныштырақ болып көрінді.

Ол өзінің түйсігі бойынша Марс бетіне түсуді жүзеге асырды. Сәл қорыққан ол скафандрын киіп, капсуладан шықты. Төмен түсіп, қызыл шағыл тасты ұстап алды. Планета бетіне сіңіп, апаттан кейін есін жоғалту үшін оған енді үш қадам ғана қажет болды.

Көзін ашып не болғанын түсіне алмай біраз үнсіз жатты. Сара өзінің ауруханада жатқанын түсінді. Өзінің жанында гүл ұстап тұрған экипаж мүшелері. Ол көзін ашқан бойда олар қуаныштан айқайлай бастады.

Ол комада қанша ай жатқанын және ол жерге қалай жеткенін нақты білмеді. Бірақ бұл оған маңызды емес сияқты, өйткені оны қатты таңқалдыратын нәрсе - ол ешқашан жерді тастап кетпегені емес. Аурухана төсегінде жатып, қолында қызыл шағыл тасты қысып ұстай берді». [36, б. 6]

Тыңдалым бойынша тапсырмалар.
 4-кесте. Мәтінді түсіну деңгейін анықтау кестесі.

Аяқталмаған сөйлемдер	Оқушы жауабы:
«Омега-21» зымыран кемесі бұған дейінгі кемелерден өзгеше, өйткені...	
Сараның аман қалуының екі-ақ жолы бар еді...	

5-кесте. Тыңдалым мәтініндегі қосымша ақпараттарды таба алатындығын анықтауға бағытталған сәйкестендіру кестесі.

26	Жыл сайын	Марс пен Жердің арақашықтығы жақындайды.
600	Км/с	«Омега-21» зымыранының жылдамдығы
228	Млн шақырым	Марс пен Жердің арақашықтығы

1-тапсырма: Оқылым және тыңдалым мәтіндерін негізге ала отырып, ғарыш әлемі, ғарышкерлер немесе жат ғаламшарлықтар жайлы қиял-ғажайып әңгіме жазыңыздар. Әңгімеңіз шағын көлемді (70-150 сөз), мазмұнды әрі қызықты болсын. Әңгімеде бүгінгі тақырыпқа сай туынды сын есімдерді қолданыңыз. Тапсырма негізделген оқу мақсаты: *5.3.5.1 оқылым және тыңдалым материалдары бойынша негізгі ақпараттарды сақтай отырып, жинақы мәтін жазу*

Тапсырманың мақсаты: оқушылар тыңдалым және оқылым мәтіндерінен білген ақпараттарын, өмірден алған білік-дағдыларын пайдалануына, ой түйіндерін жасауға және жазу мәнеріне төселдіру. Оқушылар айтар ойын ашық әрі дәл жеткізіп, ойын жеткізуде сөздерді, сөз тіркестерін ұтымды қолдана білуге машықтандыру. Таным деңгейін, дүниетанымдық көзқарасын қалыптастыру, дамыту.

Тапсырманың нәтижесі (Оқушылардың жазған әңгімесінің түпнұсқалығы сақталды. Орфографикалық, пунктуациялық, стилистикалық қателіктер өзгеріссіз қалдырылды) :

6-кесте. Жазылым тапсырмасы бойынша оқушылар нәтижесі.

А оқушының жазған әңгімесі:

Айға сапар.

Арман сабағын жақсы оқитын. Өте тәртіпті бала еді. Қала орталығында тұратындықтан кинотеатрға барып, фантастикалық кинолар көп көретін. Демалыс күндері үнемі ата-анасымен кинотеатрға баратын. Арман бүгін үйде жалғыз отыр. Яғни ата-анасының қолы босамады. Оған көңіл-күйі түсіп, ештеңеге зауқы болмады. Сөйтіп отырғанда ол ұйықтап кетті. Бір кезде ол ғарыш айлағында жүрді. Айналасында көптеген адамдар ж/е ұшуға дайын тұрған ғарыш кемесі. Арман «Мен қайдамын?» деп таңырқап тұрғанда бір кісі келіп оның айға ұшатынын айтты. Арман ондай киноларды жақсы көретіндіктен, оның мақсаты да сол еді. Ол қуана-қуана арнайы киімді киіп, ғарышқа, дәлірек айтқанда Айға ұшуға дайындалды. Көп ұзамай ғарыш кемесі көкке көтеріліп зулай жөнелді. Арман өз көзіне өзі сенбей отырғанда зымыран Айға келіп тоқтады. Ол есеңгіреп, ашық кеңістікке шықты. Айнала тым басқаша, жердегі сияқты су, ағаш, көптеген адамдар жоқтың қасы. Ойына сан мыңдаған нәрселер келді. Кенет арттан «Сәлем» деген дауыс саңқ ете қалды. Арман артына қараса күлгін түсті, көздері үлкен, қолдары мен аяқтары ұзын біреу тұрды. Арман алғашында шошып кетіп, кейін сабырға келді. Кібіртіктей ол да «Сәлем» деді. Екеуі бірден тіл табысып кетті. Бұл өзгеше

Б оқушының жазған әңгімесі:

Арман өз үйінің жалғыз баласы, ерке, 9 жастағы бала болатын. Бір күні Арман түсінде жасыл түсті бір тіршілік иесін көреді, ол жасыл түсті еді. Және белгісіз тіршілік иесі бір қағаз тастап кетеді. Сол қағазда «ертегілер әлемі» деген жазу болады және Арман оқығанда ғажайып әлемге тап болады. Ол қатты қуанышты болды. Ол жердегі тіршілік иелерімен достасады. Біраз сағаттардан соң өз әлеміне қайта оралады.

жаратылыстың сыртқы келбеті ұсқынсыз болса да, өте мейірімді әрі көңілді болды. Арман өзінің адамзат екенін, Жер ғаламшарынан келгенін айтты. Әлгі тылсым жаратылыс Айда тек өзінен басқа ешкім жоқтығын, өзіне дос қажеттігін білдірді. Сөйтіп екеуі дос болып, біршама уақыт ойнады. Бір уақытта Арманға өз планетасына оралуға хабар келді. Екеуінің де көңілі түсіп, қимай қоштасып жатқанда... —Арман, тұр балам, - деген дауыс шықты. Арман үйінде жатқанын, жәй ғана түс болғанына өкінді.	
<i>Ә оқушының жазған әңгімесі:</i> Әдемі айна Бір күні бір апа суға бара жатып бір жерде жатқан айнаны кездестіріп, ол айнаға қараса өзінің жас әдемі кезін көріп қуанып қалады. Сөйтіп ол апа айнаны өзіне қалдыруды жөн көреді. Бірақ үйге келгенде ол айнаның сыры неде екенін білгісі келді, бірақ ол түн кезі еді. Мал-жұрт бәрі тым-тырыс ұйықтап жатқан болатын. Жарайды ертен біле жатармын -деп істі ертеңге қалдыруды шешті. Ертесіне қараса ол айна жоқ болып шықты үйдегі қарамаған жері қалмады. Ойланып тұрып кешкісін кешегі уақытпен сол жерге келсе, әлгі айна сол орнында жатыр екен. Апа қуанып кетеді, бірақ қуанышы ұзаққа созылмай, жаман ойлар мазалай бастайды. Бүгінгі түні мен бұл айнаны ұйықтамай аңдып шығуым керек дейді. Айна бір жаққа бағытталып кетіп бара жатыр екен. Қой артынан барайын. Не болар екен деп кемпір андиды, артынан аңдыса бір лас жер екен арасында құбыжықтарда кездеседі, сірә бұл айнамен құбыжықтар адамдарды	<i>В оқушының жазған әңгімесі:</i> Қаратөбе аулына бір қаланың баласы келді. Ол 5-сынып оқыйтын болыпты. Көп уақыттан кейін Жандос суыққа шыдайтын отқа күймейтін бір ұшақ дайындағысы келді. Оның көрші класстас досы сенбейді істейтіне. Көп жылдардан кейін ұшақты құрап шығады. Содан ол ұшақпен адамдар жинайды. Олар Антарктидаға барамыз деді. Олар 2 күннен кейін сол жаққа тайап қалғанда ұшақтан ақау шығып ұшақ құлай түсті. Жандос қауіп кездегі белгіні орнатып қойған еді. Оған бірақ жете алмады. Бір уақытта оны біреу басып аман қалды. Бірақ есікті ашып далаға шықса Антарктида аязы қатты суық екен. Енді оларға аман-есен еліне оралу үшін бір амал табу керек...

дуалайтын сияқты деп ойлайды. Ертесіне кешке жақын сол айнаны тауып алып, оны өртеп жібереді, сөйтіп жаңағы дуа жасайтын құбыжықта, айнада жоқ болып кетіпті. Түйін: жерде жатқан белгісіз заттарға жолауға болмайды.	
---	--

2-тапсырма. Оқушылар өздерінің жазған әңгімелерінің мәтінін бір-бірімен алмастырып, бір-біріне рецензия жасайды. Жұбыңыздың әңгімесін оқып, рецензия жасаңыз. Орфографикалық қателерін сөздіктерге сүйене отырып, түзету жасаңыздар. Әңгімеден алған әсерлеріңізбен бөлісіп, сыни пікір білдіріңіздер.

Тапсырма бағытталған оқу мақсаты: *5.3.6.1 мәтіндегі орфографиялық қателерді сөздіктерге сүйене отырып, түзету және редакциялау.*

Тапсырманың мақсаты: Оқушылар өзге оқушылардың жұмысымен танысып, пікір алмасу. Оқушылар идея алмасып, тәжірибе бөлісу. Басқалардың жұмысын тексере отырып, қателерін түзеу арқылы өздерінің жіберген қателіктеріне талдау жасау, болашақтағы қателердің алдын алу. Сын мен рецензия жазудың алғашқы қадамдарын жасату.

7-кесте. Тіл дамытушылық тапсырманың кестесі.

Ақ қыздың <u>сұлулығына</u> қайран қалып, не айтарын білмей, тілі күрмеліп тұрып қалды.
Бәлкім, бойжеткен <u>ару</u> қыздың ісі болар деп, сол қызды бір көруге <u>құмартып</u> , жолға шығады.
Әбден <u>торыққан</u> Ақ не істерін білмей тұрғанда, сол үйден бір кемпір шығып, серуенге шыққан қыздай бақты аралап кетіп бара жатады.
Жігіттің айтқан сөздеріне қыздың <u>іші</u> жылып қалды.
Кемпір алдында тұрған <u>әдемі жігітті</u> көріп, басындағы өзі тіккен <u>тақиясын</u> танып, <u>қайран</u> қалады.

Кесте бойынша 2 тапсырма орындалады:

1-тапсырма:

1. Тілі күрмелу, іші жылу – тұрақты тіркестерінің; құмарту, торығу, қайран қалу етістіктерінің мағынасын түсіндіріп беріңіздер.
2. Бұл тұрақты тіркестерді, етістіктерді басқа қандай мағыналас тұрақты тіркеспен немесе басқа сөздермен алмастыруға болатынын жазыңыздар.

2-тапсырма:

- Сұлулық сөзіне синоним сөздерді жазыңыз.
- *Ару қыз, әдемі жігіт* тіркесіндегі *ару* сын есімін басқа сөздермен алмастырып жазыңыз.
- Тақия сөзіне түрлі сын есімдерді тіркестіріп жазыңыз.

2.3 Қазақ тілі пәні бойынша оқу мақсаттарына бағытталған тапсырмаларды тиімді қолдану жолдары

Қазақ тілі пәні бойынша оқу мақсаттарына бағытталған тапсырмаларды құрастырудың ұстанымдары мен талаптары, тапсырмаларды орындау арқылы оқушылар игерілетін дағдылар және оқу мақсаттарына бағытталған тапсырмалардың үлгілері берілді. Ендігі кезекте осы оқу мақсаттарына бағытталып, анықталған талаптарға сай тапсырмаларды қалай тиімді қолдануға болады деген сауалға жауап іздеп көрелік.

Ең алдымен оқу бағдарламасы мен ұзақ мерзімді жоспар бекітіліп берілсе де, күнтізбелік-тақырыптық жоспар мен әр сабақтың қысқа мерзімді жоспарды құру мұғалімнің өз құзырында болмақ. Сабақты қалай ұйымдастырады, уақытты қалай игереді, қандай тапсырмалар құрастырады мұғалімнің тікелей шығармашылығы мен кәсіби құзыреттілігіне байланысты болып шығады. Біздің тапсырмаларымыз оқу мақсаттарына бағытталған болғандықтан ең алдымен оқу мақсаттарының дұрыс таңдалынып алынуы, олардың бір-бірімен, лексикалық және грамматикалық тақырыппен үйлесуі өте маңызды. Мұғалім оқу мақсаттарына сүйеніп тапсырмалар құрастырады. Тапсырмаларды тексеру, қадағалау, бағалау үдерістері де оқу мақсаттарынан келіп шығады. Тапсырмаларды, жаттығулардың дескрипторлары мен оларды бағалау критерийлері оқу мақсаттарының мазмұнынан алынып жасалады. Оқу мақсаттарын жүйелеуде қазіргі білім беруде SMART техникасы кеңінен қолданылады. Оқыту сапасын арттыру үшін мақсат пен нәтиженің арасалмағы дұрыс бағамдалу керек. Сабақтың мақсатын анықтаған кезде оқушылардың бұл мақсатқа жете алу мүмкіндігін және олардан күтілетін нәтижелердің оқушы мүмкіндігіне сай болуына да баса назар аудару қажет. SMART техникасында негізгі 5 өлшем бар. Олар: specific, measurable, achievable, relevant, time-limited. S (Specific) – мақсат айқын, дәл, нақты болуы керек. M (Measurable) – мақсат сандық және сапалық критерийлер арқылы қол жеткендігін анықтауға болатындай өлшенетін болуы керек. A (Achievable) – мақсат, сыртқы мүмкіндіктердің көмегінсіз, қолдағы бар қорлар арқылы жүзеге асыруға болатындай қолжетімді болуы керек. R (Relevant) – мақсат өзгермелі жағдайда өзекті болатындай, өзгерістер қажеттіліктерге сай келетіндей шынайы болуы керек. T (Time-limited) – мақсат шектеулі мерзімде қол жеткізуге болатындай болуы керек. [37, б. 29] Бір сабақта игерілетін оқу мақсаттарының саны неғұрлым аз әрі оқушылар оларға сабақ соңында толық қол жеткізе алатындай болуы керек. Сол үшін бізге A (Achievable) критерийі қажет.

SMART мақсаттың қол жетімділік (Achievable) критерийінің жүзеге асуын педагогикалық әдіс-тәсілдер мен әр пәнге қажетті құрал-жабдықтар мен материалдар қамтамасыз етеді. «Мақсатыңыз қолжетімсіз екеніне көзіңіз жеткен кезде мақсатыңызды емес, әдісіңізді ауыстырыңыз» - деген екен белгілі шығыс ойшылы Конфуций.

SMART мақсаттың келесі бір критерийі – уақыттық межемен (Timed) шектелуі. Сабақ барысында сабақ мақсаттарына тапсырмалар көмегімен жете алу үшін уақытты да үнемі ескеріп отыру маңызды. Тапсырмаларды орындатуда үнемі уақытты бақылап отыру маңызды. Тапсырмаларға берілген уақыт пен оқушылардың тапсырмаларды орындай алу мүмкіншілігі үнемі сәйкес келіп отыру керек. Келесі бір мәселе тапсырмалардың тым күрделі болып, уақытты көп талап етуі де қателік болады. Әсіресе, 5-сынып оқушылары бұндай тапсырмалардан тез жалығып, зейіні мен назары төмендеп кетеді. Олардың келесі тапсырмаларды орындауға деген ынтасын жоғалтуына әкеледі. Ақпараттардың ағымының мол уақытында, тез форматтағы дүниелерге үйреніп келе жатқан ұрпақ үшін осы қағидаларды ескеріп отыру – білім беру процесінің нәтижелілігіне көп әсер етеді. [4, 65].

Келесі тапсырмаларды тиімді қолданудың тағы бір жолы – деңгейлеп-саралап оқыту технологиясы. Саралап оқыту - бұл адамның жеке және типологиялық ерекшеліктерін (жалпы және арнайы қабілеттері, даму деңгейі, қызығушылықтары, жүйке жүйесінің психофизиологиялық қасиеттері және т.б.) ескеретін, білім беру мазмұны, оқыту әдістері бар оқушылар тобын құрумен сипатталатын оқу процесін ұйымдастыру. [4, б. 77] Ашып айтсақ: мұғалім оқу үдерісінде маңызды болып табылатын белгілі бір ортақ ерекшеліктеріне қарай топтастырылған оқушылар тобымен (гомогенді топ) жұмыс жүргізетін оқу үдерісін ұйымдастыру түрі; оқу үдерісін оқушылардың әртүрлі топтары үшін бейімдеуге мүмкіндік беретіндей етіп құрылған жалпы дидактикалық жүйенің құрамдас бөлігі; оқушылардың оқу талаптарына сәйкес оқыту үдерісін реттеу; оқушылардың тиімді оқуына мүмкіндік беретін қарапайымнан күрделіге қарай өзгерістер енгізу; оқу бағдарламасын әр түрлі жолмен жүргізу; дағды, білім, түсінік және сан алуан тапсырмаларды берудің әр түрлі жолымен келетінін көрсету; оқушылардың ерекшеліктерін ескеру және оған сәйкес жоспарлау; оқушылардың білімдерін кеңейту үшін жеке тұлғалардың не оқушы топтарының әр түрлі қабілеттеріне сай тапсырма беру.

Саралап оқытудың негізгі түрлерінің бірі даралап оқыту болып табылады, сондықтан авторлардың көпшілігі «саралап оқыту» туралы түсінікті «даралап оқыту» (оқушының белгілі бір ерекшеліктерін, қасиеттерін ескеру) ұғымымен тығыз байланыста қарастырады, бірақ әртүрлі анықтама береді (тәсілі, түрі, кешені, топтастырылуы, құралдарына қарай және т.б.). Саралап оқытудың екі типі ажыратылады: сыртқы және ішкі (сыныпшілік) саралау. Сыртқы саралау дегеніміз - оқушылардың белгілі бір сипаттамаларына (қабілеттеріне, қызығушылықтарына және т.б.) сәйкес білім беру мазмұны, оқыту әдістері және ұйымдастырушылық формалары әртүрлі болатын тұрақты топтарға немесе бейіндік сыныптарға бөлінуі. Сыртқы саралаудың мысалдары - белгілі бір

пәндерді тереңдетіп оқытатын гимназияларды, лицейлерді құру немесе жалпы білім беретін мектептерде жекелеген пәндерді тереңдетіп оқыту сыныптарын ашу болып табылады. Ішкі саралау кездейсоқ белгілермен құрылған тұрақты топта (сыныпта) оқыту барысында балалардың жеке типологиялық ерекшеліктерін ескереді. Топтарға бөлу айқын немесе жасырын болуы мүмкін, топтардың құрамы тәрбиелік міндетке байланысты өзгеріп отырады.

Білім беруді саралау оқушылардың жеке типологиялық ерекшеліктерін, олардың топтастырылу формасын және таңдалған топтардағы оқу процесінің әр түрлі құрылымын міндетті түрде қарастыруды қамтиды. Саралаудың келесі қағидағтары анықталған:

- Оқу процесінде оқушының оқуға деген көзқарасы және өзін оқушы ретінде қабылдауы оқу жауапкершілігін дамыту үшін маңызды.
- Саралау - бұл сапасы жоғары оқу бағдарламасының құрамдас бір бөлігі.
- Тиімді саралау – бұл жүйелі саралау.

Біз не үшін саралаймыз? Себебі, әр бала әртүрлі. Егіздердің өзі бір-біріне ұқсамайтын жеке, дара тұлға. Әр баланың қабылдау, түсіну, үйрену деңгейі әртүрлі. Оқу ортасы бір бала үшін жайлы болғанымен, басқа бала үшін қолайсыз болуы мүмкін. Бұл «бес саусақ бірдей емес» деген мақалға саяды. Сыныптағы балалардың қажеттіліктері әр түрлі сондықтан да саралауымыз қажет. Бұл ерекшеліктер қайдан белгілі болады деген келесі сауал туындайды. Ерекшеліктер: бұған дейін меңгерген білімдерінен; жеке тәжірибелерінен; нақты мәдени құндылықтар мен нормаларынан; танымдық дамуындағы биологиялық айырмашылықтарынан; жетілу деңгейлерінен; мектепті және оқуды қабылдау мәдениетінен келіп шығады. Мұғалім ретінде тек оқушы шамасы жететін ғана міндеттерді жүктеңіз және біртіндеп жауапкершілікті арттыра беріңіз.

Мұғалім сабақ барысында саралаудың қандай түрлерін жоспарлау керектігін ажырата да білуі керек. Оқушының дайындығына негізделген саралауды жүргізуі, оқушының қызығушылықтарына негізделген саралауды жүргізуі, оқушының «білім беру профилі» негізінде саралауды жүргізуі керек.

Педагогикада қалыптасқан әрі өзінің тиімділігін уақыт өте дәлелдеп келе жатқан келесі технология – дамыта оқыту технологиясы. Жас ұрпақты оқытудағы басты міндеттердің бірі – олардың жас ерекшелігін, ақыл-ойының даму ерекшеліктерін ескере отырып дамыта оқыту. Бұл оқытудың ерекше тиімділік жағы баланың білімді өз бетімен алуы, оның ізденімділік бағыты іс-әрекеттегі шығармашылық, өнерпаздықпен түсіндіріледі.

Дамыта оқыту технологиясының философиялық негіздеріне келер болсақ, ол – әрбір оқушыға жеке тұлға ретінде қарай отырып, оқу арқылы оның әрі қарай дамуына жол ашу. Сонда оқыту мен оқушыны дамыту бірдей жүріп отырады. Білім берудің мақсаты пәнді меңгерту емес, сол пәнді оқыта отырып баланың ақыл-ойының дамуына қол жеткізу.

Дамыта оқыту технологиясында негізгі жетекші күш – ол оқушының өзіндік ішкі потенциалы. Ол – білімді меңгеруші, өзін-өзі дамытушы тұлға. Оның білсем деген талпынысы мен құмарлығы бір нәрсе мен екінші нәрсені ұқсату, олардың арасындағы қандай да бір байланысты табуға ауады, сөйтіп бала табиғи

түрде енді жекелей танылған заттар мен нәрселерді синтездеу, салыстыру сияқты ойлау әрекеттерін жасайды. Жеткіншектердің өскен сайын кездейсоқ қалыптасқан ұғымдарды жүйелі ұғымға ауыса бастайтындығы ғалымдар зерттеулерінде айтылады.

Дамыта оқыту – күрделі құрылымды, біртұтас педагогикалық жүйе. Оның нәтижесінде әр білім алушының өзін-өзі субъект дәрежесінде көтерілуі көзделіп, оқыту барысында соған лайықты жағдайлар жасалады. Дамыта оқытудың дәстүрлі оқытудан айырмашылығы көздеген мақсатында, мазмұнында, дамытудың негізгі арқауында, мұғалімнің рөлі мен атқаратын қызметінде, әдіс-тәсілдерінде, білім алушының белсенділігінде, оқу үдерісіне қатысатын мүшелердің өзара әрекеттестігінде, қарым-қатынас сипатында, танып-білу үдерісін ұйымдастыру және ондағы қатысымдықтың сипатында.

Дамыта оқыту жүйесімен білім алған балалардың дүниеге көзқарастары терең және көріп-білудің жаға тәсілін игергендері көзге түседі, яғни дүние және оны тану үрдісі баланың сол үрдіспен толық шұғылдану және қызығу, таныту жағдаятында пайда болады. Қазіргі заманғы жаңашыл жағдайларда жаңашыл міндеттер туа бастайды, соның негізгісі – дамыта оқыту педагогикасын қалыптастыру, яғни дамыта оқытудың дамытушы білім берудің жүйесін қалыптастыру екенін айтады. [11, б. 68]

Дамыта оқытуда оқу және оқыту – танымдық әрекеттің, яғни ойлау әрекетінің бір түрі, баланың дамуында шешуші рөл атқаратын негізгі әлеуметтік фактор. Мұндағы негізгі мақсат объективті өмірдің, дүниенің ғылыми жүйесін құру, өмірді сол жүйе арқылы тану, зерттеу.

Дамыта оқыту идеясы бойынша білім алушыға оқу мақсаттарын қоюда, шешуде ешқандай дайын үлгі берілмейді. Мақсатты шешу іштей талқылау, жинақтау арқылы жүзеге асады. Мәселенің немесе тапсырманың шешімі табылғаннан кейін әркім оның дұрыстығын өзінше дәлелдей білуге үйретеді. Әр білім алушылар жасаған еңбегінің нәтижесін бөлісіп, дәлелдеуге талпыныс жасалады, өзіндік қорытынды жасауға үйренеді. Дамыта технологиясы аясында жұмыс істеу барысында оқушылар: әдіс-тәсілдер, жолдар іздеуші, табушы; проблеманы шешуші, өнім жасаушы; жоба, модель, ереже, сұрақтар дайындаушы; өз өнімін ортаға салушы, ұжыммен қарым-қатынасқа түсуші; өз еңбегін өзі саралаушы, қорытындылаушы.

Проблемалық оқыту – дамыта оқытудың негізі, сондықтан оқыту үдерісінде ғылыми ұғымдарды қалыптастыруда проблемалық мәселерді шешуді дағдыға айналдыру тиімді. Проблемалық оқу – білім алушының жеке дара өзіндік іс-әрекетін тудырады, сөйтіп оқытудың сарамандық ұстанымын жүзеге асырады. Қазақ тілін оқытуда грамматикалық ұғымдарды меңгертуде проблемалық-ізденімдік әдісті жүзеге асыру былай жүргізіледі: проблеманы білім алушының өзі тауып, шешуін, болжамдарын тауып, оған көз жеткізудің амал-тәсілдерін, тиімді жолдарын білу, материал жинау, талдау, өңдеу, қорытынды жасау, оны практикада қолдану. Оқу материалын проблемалап түсіндірудің маңызы – білімді қабылдаушының дайын күйінде емес, проблема қоя отырып, оларды өз бетінше шешу жолдарын үйрету. Танымдық әрекетте

жеке тұлғаны белсендіру үдерісінде уәждеме ғана себепші болады. Ал уәждеме қажеттіліктен туындап, ол сұрақ мәселе қоюдан басталады. Танымдық уәждемеге ғана қабілетті дамытып, тұлғаны қалыптастырады, оның шығармашылық мүмкіндіктерін аша түседі. Пәнге танымдық қызығушылық пен кәсіби уәж үйлескенде ғана оқытудың тиімділігі артады.

Б.Блум технологиясын тапсырмаларды беруді ұйымдастыруда қолданудың маңызы зор. Ол бір ізбен реттелген мақсаттар жүйесі арқылы танымдық тапсырма түрлерінен шығармашылық деңгейге жеткізуді ұсынады. Педагогикада бұл технологияны «Блум таксономиясы» деп көрсетеді. Б.Блум оқушының когнитивтік іс-әрекетіне байланысты, мазмұнды меңгерудегі іс-әрекетіне байланысты сабақта қолданылатын әдіс-тәсілдерді өнімді-өнімсіз деп екіге бөліп қарастырады. Қарапайым оқушылық деңгейді өнімсіз деңгей деп көрсетеді. Әрине, шығармашылық деңгей – өнімді деңгей. Онда біліктілікті оқушының өзінің іс-әрекеті белсенділігімен жүзеге асады. Оқушы білімді жай ғана қабылдамайды. Талдайды, саралайды, салыстырады. Осылайша қабылдаған білімнен жаға өнім жасап шығарады және өз пікірін білдіреді, сынайды, жоққа шығарады немесе мақұлдайды.

Блум таксономиясы бір ізбен реттелген мақсаттар жүйесі арқылы оқушылардың білім деңгейлерінің шығармашылық деңгейге жеткізуге болатынын дәлелдейді. Оқушы білімін шығармашылық деңгейге көтеру өнімді тәсілдермен жүзеге асады. Блум таксономиясының ерекшелігі – мақсаттар жүйесі. Мақсат – ең негізгі компонент. Ол нәтижеге жетуді айқындайды. Ғалымның білім алушының танымдық іс-әрекетінің түрлі деңгейлерге бөлуі, мұғалімнің оқушылардың әр деңгейді белгілі мақсатты көздей отыра олардың атқаратын жұмыс мазмұны да айқын және оқушының танымдық іс-әрекетін бірден қиындатпай, оны бірте-бірте білімді түсінетін, қабылдайтын, қолданатын деңгейге жинақтайды. [37, б. 49]

8-кесте. Жаңартылған Блум таксономиясы бойынша тапсырмаларды ұйымдастыру [37].

REMEMBER – Retrieve relevant knowledge from long-term memory <i>Есте сақтау – Ұзақ мерзімді жадыдан қажетті ақпаратты ала алу</i>		
Recognizing <i>Тану</i>	Identifying <i>Анықтау</i>	Locating knowledge in long-term memory that is consistent with presented material (e.g., Recognize the dates of important events in U.S. history) <i>Ұсынылған материалға сәйкес келетін білімді ұзақ мерзімді жадыда табу(мысалы, АҚШ тарихындағы маңызды оқиғалардың күндерін тану)</i>
Recalling <i>Еске түсіру</i>	Retrieving <i>Қалпына келтіру</i>	Retrieving relevant knowledge from long-term. memory (e.g., Recall the dates of important events in U.S. history)

		Ұзақ мерзімді жадтан тиісті білімді еске түсіру (мысалы, АҚШ тарихындағы маңызды оқиғаларды еске түсіру)
UNDERSTAND – Construct meaning from instructional messages, including oral, written, and graphic communication Түсіну – Ауызыша, жазбаша және графикалық түрде берілген ақпараттарды түсіне алу		
INTERPRETING Интерпретация	Clarifying, paraphrasing, representing, translating. Түсіндіру, перефразалау, репрезентациялау, аудару	Changing from one form of representation (e.g., numerical) to another (e.g., verbal) (e.g., Paraphrase important speeches and documents) Бір формада берілген ақпаратты екіншісіне ауыстыру (Мысалы, сандық ақпараттық кестені сөзбен баяндау)
EXEMPLIFYING Суреттеу	Illustrating, instantiating Суреттеу, сипаттау, көшірмесін жасау	Finding a specific example or illustration of a concept or principle (e.g., Give examples of various artistic painting style) Белгілі бір тұжырымдаманы немесе принципті сипаттайтын/түсіндіретін мысалдарды табыңыз (мысалы, кескіндеменің әртүрлі көркемдік стильдеріне мысалдар келтіріңіз)
CLASSIFYING Жіктеу/Классификациялау	Categorizing, subsuming Категориялау, жіктеу	Determining that something belongs to a category (e.g., concept or principle) (e.g., Classify observed or described cases of mental disorders) Бір құбылыстың/нәрсенің белгілі бір санатқа/категорияға жататындығын анықтау (мысалы, байқалған немесе сипатталған психикалық бұзылулардың жіктелуі)
SUMMARIZING Қорытындылау	Abstracting, generalizing Абстракциялау, жалпылау	Abstracting a general theme or major point(s) (e.g., Write a short summary of the events portrayed on a videotape) Жалпы тақырыпты немесе негізгі ойларды қорытындылау (мысалы, бейнежазбадағы оқиғалардың қысқаша мазмұнын жазыңыз)
INFERRING Қорытындылау	Concluding, extrapolating, interpolating, predicting	Drawing a logical conclusion from presented information (e.g., In learning a foreign language, infer grammatical principles from examples)

	Қорытындылау, экстраполяциялау, интерполяциялау, болжау	Ұсынылған ақпараттан логикалық қорытынды жасау (мысалы, шет тілін үйрену кезінде мысалдардан грамматикалық принциптерді шығару)
COMPARING Салыстыру	Contrasting, mapping, matching Салыстыру, сәйкестендіру, ұқсастықтарын табу	Detecting correspondences between two ideas, objects, and the like (e.g., Compare historical events to contemporary situations) Екі идея, объект және т. б. арасындағы сәйкестікті анықтау (мысалы, тарихи оқиғаларды қазіргі жағдайлармен салыстыру)
EXPLAINING Түсіндіру	Constructing models Модельдерді құру	Constructing a cause-and-effect model of a system (e.g., Explain the causes of important 18th-century events in France) Белгілі бір жүйенің себебін түсіндіретін модель құру (мысалы, Франциядағы 18 ғасырдағы маңызды оқиғалардың себептерін түсіндіру)
APPLY – Carry out or use a procedure in a given situation Қолдану – Берілген ситуацияда процедураны орындау немесе пайдалану		
EXECUTING	Carrying out Орындау	Applying a procedure to a familiar task (e.g., Divide one whole number by another whole number, both with multiple digits) Таныс тапсырмаға бір ережені, принципті қолданып, шешімін табу (мысалы, екеуі де бірнеше саннан тұратын бір бүтін санды басқа бүтін санға бөлу)
IMPLEMENTING Жүзеге асыру	Using Қолдану/Пайдалану	Applying a procedure to an unfamiliar task (e.g., Use Newton's Second Law in situations in which it is appropriate) Ережені бейтаныс тапсырмаға қолдану (мысалы, Ньютонның екінші заңын қажет болған жағдайда қолданыңыз)
ANALYZE – Break material into its constituent parts and determine how the parts relate to one another and to an overall structure or purpose Талдау-материалды құрамдас бөліктерге бөліп, бұл бөліктердің бір-бірімен және жалпы құрылымымен немесе мақсатымен қалай байланысты екенін анықтау.		
DIFFERENTIATING	Discriminating, distinguishing,	Distinguishing relevant from irrelevant parts or important from unimportant parts of

Саралау	focusing, selecting <i>Саралау, ажырату, назар аудару, таңдау</i>	presented material (e.g., Distinguish between relevant and irrelevant numbers in a mathematical word problem) <i>Ұсынылған материалдың релевантты және релевантты емес бөліктерін, маңызды және маңызды емес бөліктерін ажырату (мысалы, математикалық сөздік есепте релевантты және релевантты емес сандарды ажырату)</i>
ORGANIZING <i>Ұйымдастыру</i>	Finding coherence, integrating, outlining, parsing, structuring <i>Бірізділікті табу, біріктіру, таңдау, талдау, құрылымдау</i>	Determining how elements fit or function within a structure (e.g., Structure evidence in a historical description into evidence for and against a particular historical explanation) <i>Элементтердің құрылымға қалай сәйкес келетінін немесе қалай жұмыс істейтінін анықтау (мысалы, тарихи сипаттамадағы дәлелдерді белгілі бір тарихи оқиғаларды түсіндіруде немесе қарсы дәлелдерге құрылымдау)</i>
ATTRIBUTING <i>Қайта құрылымдау</i>	Deconstructing <i>Деконструкция</i>	Determine a point of view, bias, values, or intent underlying presented material (e.g., Determine the point of view of the author of an essay in terms of his or her political perspective) <i>Ұсынылған материалдың негізінде көзқарасты, мақсатты, құндылықтарды немесе интенцияны анықтау (мысалы, эссе авторының көзқарасын оның саяси көзқарасы тұрғысынан анықтау)</i>
EVALUATE-Make judgments based on criteria and standards <i>Бағалау-критерийлер мен стандарттар негізінде шешім қабылдау/тұжырым жасау</i>		
CHECKING <i>Тексеру</i>	Coordinating, detecting, monitoring, testing <i>Үйлестіру, анықтау, бақылау, тестілеу.</i>	Detecting inconsistencies or fallacies within a process or product; determining whether a process or product has internal consistency; detecting the effectiveness of a procedure as it is being implemented (e.g., Determine if a scientist's conclusions follow from observed data) <i>Процестегі немесе өнімдегі сәйкессіздіктерді және қателерді анықтау; оны жүзеге асыру процесінде</i>

		процедураның тиімділігін анықтау (мысалы, ғалымның тұжырымдары бақыланатын мәліметтерге сай келе ме, жоқ па)
CRITIQUING Сынау	Judging Тұжырымдау	Detecting inconsistencies between a product and external criteria, determining whether a product has external consistency; detecting the appropriateness of a procedure for a given problem (e.g., Judge which of two methods is the best way to solve a given problem) Өнім мен сыртқы өлшемдер арасындағы сәйкессіздіктерді анықтау, берілген проблема үшін процедураның сәйкестігін анықтау(мысалы, екі әдістің қайсысы осы мәселені шешудің ең жақсы әдісі екенін анықтау)
CREATE-Put elements together to form a coherent or functional whole; reorganize elements into a new pattern or structure Жасау – тұтас жаңа өнім жасау үшін элементтерді қосу, жаңа шаблонға не құрылымға сай өзгерту		
GENERATING Жасау	Hypothesizing Гипотеза ұсыну	Coming up with alternative hypotheses based on criteria (e.g., Generate hypotheses to account for an observed phenomenon) Критерийлер негізінде балама гипотезаларды ұсыну(мысалы, байқалатын құбылысты түсіндіру үшін гипотезаларды құру)
PLANNING Жоспарлау	Designing Жобалау	Devising a procedure for accomplishing some task (e.g., Plan a research paper on a given historical topic) Белгілі бір тапсырманы орындау үшін процедураны әзірлеу(мысалы, берілген тарихи тақырып бойынша зерттеу жұмыстарын жоспарлау)
PRODUCING Өнім шығару/Өндіру	Constructing Құрастыру	Inventing a product (e.g., Build habitats for a specific purpose) Өнімді ойлап табу (мысалы, белгілі бір мақсат үшін тіршілік ету ортасын құру)

Тапсырмаларды тиімді қолданудың, оқушыларға тиімді ұсынудың тағы бір жолы ақпараттық-коммуникативтік технологияларды және электронды платформаларды қолдануды айтуға болады. Оқушылардың қызығушылығын арттырып, назарын аудару үшін осы арнайы платформаларды көптеп қолдануға болады. Бұл платформалар сабақ барысын қызықты етіп қана қоймай, оларды

тексеру, бағалау үдерістерін де біршама жеңілдетеді. Сабақ бірсарынды емес, оқушылар қызығушылықтарына лайықталып, ұялы телефон, ноутбуктердің көмегімен жүзеге асыру мүмкіндіктері мол. Пандемия жағдайында барлығымыз оқу форматының онлайнға ауысуына бейімделіп кеттік. Мұғалімдер де, оқушылар да онлайн платформаларды пайдаланып көрді. Олардың артықшылықтарын да, пайдасын да байқады. Оқушылар үшін дәстүрлі емес форматтағы бұндай тапсырмалар қызықты болса, мұғалім үшін тапсырма нәтижесін тексеруді, мәліметтерді жинақтау мен талдауды жеңілдетеді.

Қорытынды

Оқыту кезіндегі үдерістің қалай, қандай сипатта өткені білім алушының дамуының ең негізгі шарты. Білім алушының жеке тұлға ретінде дамуына оңтайлы жағдай жасап, оқу үдерісін сапаландыру – мұғалімнің негізгі міндеттерінің бірі. Берілетін білімді білім алушының ізденімдік-зерттеу әрекетіне күш түсіре отырып меңгерту, білім алушыны ойлауға үйрету, тілін дамыту, оқу үдерісіне, оқу мақсаттарына негізделген тапсырмаларды құрастыруға шығармашылық тұрғысынан қарауды талап ететінін байқау аламыз. Жаңартылған білім бағдарламасы негізінде жүйеленген оқу мақсаттарына бағыттап тапсырмалар құрастырудың маңыздылығы қарастырылды. Қалыптасқан тапсырмалардың түрлерін, оларды құрастырудың талаптары мен ұстанымдарын зерттеуде шетелдік ғалымдармен қатар Отандық ғалымдардың да еңбегіне көп жүгіндік. Атап айтсақ, Ш.Л. Ерхожинаның «Құрмалас сөйлемдерді шығармашылықпен оқыту», Н.Ж. Құрманованың «Қазақ тілін дамыта оқыту технологиясы», С. Рахметованың «Қазақ тілін оқыту методикасы» Ш.К. Бектұровтың «Қазақ тілі», З. С. Күзекованың «Жаттығулар», «Іскери әлем» атты еңбектері басшылыққа алынды.

Диссертациялық жұмыста оқу мақсаттарына бағытталған тапсырмалар құрастыру үрдісінің мәселелері жан-жақты қарастырылды. Оқу мақсаттарына талдау жасалып, оқу мақсаттарына бағытталған, сабақта оқушылардың барлығының оқу мақсаттарына түрлі тапсырмаларды орындау арқылы жетуіне әсер ететін факторлар талданды. Қазақ тілін оқытуда кездесетін жаттығулар мен тапсырмалардың көптеген түрлері талданып, қазіргі білім беру жүйесіне сай, оқу мақсаттарын қанағаттандыратын тапсырмалардың 4 түрі іріктелініп алынды. Олар: оқу-танымдық тапсырмалар, тіл дамытушылық тапсырмалар, коммуникативтік тапсырмалар, шығармашылық тапсырмалар. Іріктелген тапсырма түрлеріне талдау жасалынып, әрқайсысының ерекшеліктері теориялық және практикалық жағынан талданды. Тапсырмалар тек жеке ерекшеліктеріне қарай ғана емес, ойлау деңгейлеріне қарай бөлінісі де сипатталып өтті.

Тапсырмаларды құрастыруда теориялық білімге, яғни тапсырмаларды құрастыру әдістемесіне зерттеу жүргізудің маңызы зор. Тапсырмаларды құрастыруда үнемі педагогикалық ұстанымдарға сүйеніп отыру қажет. Тапсырма құрастырудың өзіндік талаптары да болады. Оқушылардың жас ерекшелігін, даму деңгейін ескерумен қатар, тапсырманың оқушыны дамытатындай болуын қамтамасыз ететін талаптар да бар. Тапсырма құрастырудың әдістемесін зерттеген ғалымдар түрлі талаптар мен ұстанымдарды көрсетеді. Дегенмен олардың ішінен қазіргі білім берудегі жаңартылған оқу бағдарламасына, оқушылардың сұранысына орай солардың ішінен бірнеше талаптар іріктелініп алынды. Ұстанымдарға: жүйелілік; Саналылық пен белсенділік ұстанымы; теорияны практикамен байланыстыру ұстанымы; оқушылардың психологиялық, жас ерекшелігін, қабілеттерін ескеру ұстанымы; қарапайымнан күрделіге қарай ұстанымы; түсінуге жеңіл, қолайлылық принципі; оқу мақсаттарына бағытталғандық ұстанымын жатқыздық.

Диссертациялық жұмыстың екінші бөлімінде тапсырмалардың біз ұсынған түрлері мен сол тапсырмаларды орындау арқылы оқушылардың игеретін білік пен дағдыларын қарастырып өттік. Тапсырмалар оқу бағдарламасына сәйкес бөлімдер бойынша және ұзақ мерзімді жоспарға сай берілген оқу мақсаттарына сай құрылды. Тапсырмалардың сипаттамасында бағытталған оқу мақсаты, тапсырманың мақсаты, кейбір шығармашылық тапсырмаларда (шығармашылық тапсырмаларда әр оқушының жауабының әр алуандығы көзделеді) тапсырманың нәтижесі қоса көрсетілді.

Диссертациялық жұмыста осы оқу мақсаттарына бағытталған тапсырмаларды құрастырғаннан кейін оларды оқу үдерісінде қалай тиімді қолдану жолдары қарастырылды. Қазіргі білім беруде кеңінен қолданылып жүрген SMART технологиясы, Блум таксономиясы, деңгейлеп-саралап оқыту технологиясы, дамыта оқыту технологиялары қарастырылды.

ПАЙДАЛАНҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Педагогика. Таубаева Ш.Т., Иманбаева С. Т., Берикханова А.Е. Оқулық – Алматы: ОНОН.2017, -340 бет.
2. Қазақстан Республикасының үздіксіз білім беру жүйесінде ұлттың интеллектуалды әлеуетін дамыту тұжырымдамасы (Қазақ және орыс тілдерінде) – Алматы: «Ұлағат», 2018. – 36 бет.
3. Негізгі орта білім беру деңгейінің 5-9-сыныптарына арналған "Қазақ тілі" пәнінен жаңартылған мазмұндағы үлгілік оқу бағдарламасы
4. Белсенді оқу арқылы оқушылардың коммуникативтік дағдыларын дамыту: тақырыбындағы республикалық ғылыми - тәжірибелік on-line конференция жинағы - I том/құраст. Г.С.Қаленова, Атырау, 2021. 366 б
5. Құрманова Н.Ж. Қазақ тілін дамыта оқыту технологиясы. – Монография. – Астана: Мемлекеттік тілді жеделдете оқыту республикалық орталығы, 2007. – 140 бет.
6. Давронов, И. Э. Некоторые аспекты интерпретации понятий «задание» и «упражнение» / И. Э. Давронов. – Молодой ученый. – 2012 – № 8 (43) – С. 323-326.
7. Құрманова Н.Ж. Қазақ мектептерінде сөз тіркесі синтаксисін дамыта оқыту технологиясының ғылыми-әдістемелік негіздері: пед. ғыл. ... докт. дис. - Алматы, 2004
8. Рахметова С. Қазақ тілін оқыту методикасы. Педагогикалық училище оқушыларына арналған оқу құралы. – Алматы: Ана тілі, 1991. 184 бет
9. Бектұров Ш.К. Қазақ тілі: лексика, фонетика, морфология, синтаксис: оқу құралы. – Алматы: Атамұра, 2006. – 336 бет.
10. Шадиева Н. Қазақ мектебінің 5-сыныбында лексиканы деңгейлік тапсырмалар арқылы оқыту әдістемесі: пед. ғыл... канд. дисс. - Алматы, 2003. – 145 б
11. Ерхожина Ш. Л. Құрмалас сөйлемді шығармашылықпен оқыту. – Монография. Алматы, 2013. – 226 бет.
12. Оразбаева Ф. Рахметова С. Қазақ тілін оқыту әдістемесі. – Алматы: Анарыс, 2006. – 170 бет.
13. Исабаев Ә. Қазақ тілін оқытудың дидактикалық негіздері. – Алматы: Қазақ университеті, 1993. – 159 бет.
14. Балақаев М., Сайранбаев Т. Қазіргі қазақ тілі – Алматы: Санат, 2003. -240 бет.
15. Балтабаева Ж. Студенттер тілін дамыту әдістемесі. – Алматы: ИнжуМаржан, 2008. – 190 бет.
16. Жапбаров А. Қазақ тілін оқыту арқылы тіл дамытудың әдістемелік негіздері (5-9 сыныптар). – Алматы, 2003. – 373 бет.

17. Поташник М.М. Как развивать педагогического творчество. – Москва: Педагогика, 1989. – 191 стр.
18. Жарықбаев Қ, Қалиев С. Қазақтың тәлімдік ой-пікір антологиясы. – Алматы: Рауан, 1994. – 560 бет.
19. Мұқанов М. Қабілеттілік және оны тәрбиелеу. – Алматы, 1960. – 60 б.
20. Майғаранова Ш. Тұлғаны рухани дамыту мәселелері. Монография. – Алматы: «Арда». 2016. – 220 бет.
21. Андреев В.И. Диалектика воспитания и самовоспитания творческой личности. - Казань: Изд. Казанского Унив. 1988. - 238 с.
22. Лук А.Н. Психология творчества. – Москва: Наука, 1978. – 226 стр.
23. Жұмабаев М. Педагогика. – Алматы: Рауан, 1993. – 112 бет.
24. Садирова К. Жаңаша жаңғыртып оқыту әдістемесі // Қазақ тілін қазіргі заманға сай жаңа әдіс-тәсілдермен оқыту семинары бойынша материалдар. – Ақтөбе, 2002. – 75 бет.
25. Бейсенбайқызы З. Жоғары мектепте қазақ тілін оқытудың ғылыми-педагогикалық негіздері. Оқу құралы. – Алматы: Нур-Принт, 2014. – 133 б.
26. Оразбаева Ф. Тілдік қатынас. – Алматы: «Сөздік-словарь», 2005. – 272 бет.
27. Ахметов Ә., Жүнісбекова К., Оразбаева Ф. Қазіргі қазақ тіліне арналған жаттығулар. Оқу құралы. – Алматы, Республикалық баспа кабинеті, 1998. – 204 бет.
28. Аймауытов Ж. Тәрбиеге жетекші. – Орынбор: Қазмембас, 1924 – 325 б.
29. Беспалько В.П. Слагаемые педагогической технологии. – Москва: Народное образование, 1998. – 360 стр.
30. Bloom B. S. Taxonomy of Educational Objectives, Handbook I: The Cognitive Domain. New York: David McKay Co Inc, 1956. – 336 p.
31. Мұғалімге арналған нұсқаулық. ҚР орта білім мазмұнын жаңарту аясында қазақ тілінде оқытатын мектептердің қазақ тілі мұғалімдерінің біліктілігін арттыру бағдарламасы, Назарбаев Зияткерлік мектептері ДББ, 2015. – 24 б.
32. Мейірманқұлова Т. Қазақ тілін оқыту әдістемесі: Оқу құралы. – Астана: Фолиант, 2010. – 168 бет.
33. Қапалбек Б., Жолшаева М., Мадиева Т. Қазақ тілі. Жалпы білім беретін мектептің 5-сыныбына арналған оқулық. – Алматы: Мектеп. 2017 – 224 бет.
34. Күзекова З. С. Қазақ тілі. Грамматикалық жаттығулар жинағы. – Астана: 2019. – 175 бет.
35. Күзекова З.С. Қазақ тілі. Жоғары деңгей С1 Оқулық. – Нұр-Сұлтан. «Шайсұлтан Шаяхметов атындағы «Тіл-Қазына» ұлттық ғылыми-практикалық орталығы» КеАҚ, 2020 – 153 бет.
36. «Балалар әлемі» Балаларға арналған тәрбиелік, танымдық журнал. – Алматы: Europrint. 2016 №8 (36) – 28 бет.

37. Lorin W. Anderson, David R. Krathwohl, Peter W. Airasian. A taxonomy for learning, teaching and assessing: a revision of Bloom's taxonomy of educational objectives. – New York. David McKay company, 2001 – 221p.